

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

VOL. VII (2016)

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК
BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Издавач:

Одељење за Историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

Адреса Редакције:

Чика Љубина 18–20/V
11000 Београд, Србија

Електронска пошта:

bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Главни уредник:

др Синиша Мишић, редовни професор

Извршни уредник:

др Влада Станковић, редовни професор

Секретар редакције:

др Мелина Рокаи, научни сарадник

Технички секретар:

др Јелена Пауновић, секретар Одељења
за Историју
научни сарадник
is@f.bg.ac.rs

Редакција

Editorial board

Чланови Одељења за Историју (Београд):

Members of the Department of History (Belgrade):

Сузана Рајић, Влада Станковић, Синиша Мишић, Мирослава Мирковић, Никола Самарџић, Јелена Мргић, Данијела Стефановић, Марко Шуица, Владимир Алексић, Јелена Пауновић, Мелина Рокаи

Одељење за Историју (Нови Сад):

Ненад Лемајић, Горан Васин

Publisher:

Department of History
Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Address:

Čika Ljubina 18–20/V
11000 Belgrade, Serbia

E-mail:

bel.hist.rev2010@gmail.com
www.komunikacija.org.rs

Editor-in-Chief:

Prof. Dr. Siniša Mišić, simisic@f.bg.ac.rs

Executive editor:

Vlada Stanković, vstankov@f.bg.ac.rs

Editorial secretary:

Melina Rokai, PhD

Technical secretary:

Jelena Paunović PhD, secretary
of the Department of History
Research Associate
is@f.bg.ac.rs

Department of History (Novi Sad):

Nenad Lemajić, Goran Vasin

Institute of History (Belgrade)

Slavenko Terzić, Radomir Popović

Иносјрани чланови:

Oliver Jens Schmitt (Institut für Osteuropäische Geschichte, University of Vienna, Austria), Ivo Goldstein (Odsjek za povijest, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu), Egidio Ivetić (Dipartimento di Storia, Università di Padova, Italy), Selcuk Aksin Somel (Sabanci University, Istanbul, Turkey), Konstantin Vladimirovič Nikiforov (Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russian Federation), Hans-Michael Miedlig (Seminar für Mittlere und Neuere Geschichte, Georg-August Universität, Göttingen, Germany), Christos Stavrakos (Department for History and Archaeology, Faculty of Philosophy, University of Ioannina, Greece)

Foreign members:

Редакција се не сматра одговорном за ставове и мишљење аутора текстова / Editorial board holds no responsibility over attitudes and opinions expressed by the authors. Часопис БИГ се штампа један број годишње / Journal BHR is published annually.

Сву преписку упутити на / All correspondence should be directed to:
bel.hist.rev2010@gmail.com

БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК

BELGRADE HISTORICAL REVIEW

Vol. VII (2016)

Одељење за Историју, Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Department of History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Београд • Belgrade

2016

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93/94

БЕОГРАДСКИ историјски гласник = Belgrade Historical Review / главни уредник Синиша Мишић. - Vol. 1 (2010)- . - Београд : Филозофски факултет, Одељење за историју, 2010- (Београд : Службени гласник). - 24 стр

Годишње.

ISSN 2217-4338 = Београдски историјски гласник

COBISS.SR-ID 180455692

Прихваћено за штампу на седници Редакције 27. октобра 2016. године

Издавање овог часописа финансијски су помогли Филозофски факултет у Београду и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

Publishing of this issue was financially aided by the Faculty of Philosophy in Belgrade and the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Government of the Republic of Serbia.

САДРЖАЈ / CONTENTS

Чланци / Papers

Немања Вујчић, <i>Политика првих Антигонидских краљева према западним суседима</i>	7
Nemanja Vujčić, <i>The Policy of the First Antigonid Rulers towards their Western Neighbors</i>	26
Катарина Митровић, <i>Католичка парохија у Смедереву (16–17. век)</i>	29
Katarina Mitrović, <i>Catholic Parish in Smederevo (16–17th century)</i>	41
Владимир Алексић, <i>Великашко порекло грба кнеза Лазара</i>	43
Vladimir Aleksić, <i>The Nobleman Origin of Duke Lazar's Coat of Arms</i>	52
Александра Фостиков, <i>Прилози „Лексикону српског средњег века“: о јарини, класињама, окроју и испорку</i>	53
Aleksandra Fostikov, <i>Addition to the Lexicon of Serbian Middle Ages: About the Jarina, Klasnje, Okroj and Isporak</i>	62
Гордан Бојковић, <i>Жупа Ждрело</i>	63
Gordan Bojković, <i>Župa Ždrelo</i>	71
Владан Гавриловић, <i>Миграције српског народа у Срем у време Аустро-Турског рата 1737–1739</i>	73
Vladan Gavrilović, <i>Migrations of the Serbs to Srem during the Austro-Turkish war of 1737–1739</i>	85
Марија Коцић, <i>Порте и Северна Европа током последње фазе Великог северног рата (1718–1721) кроз призмину бриџанских интереса</i>	87
Marija Kocić, <i>The Porte and Northern Europe During Final Phase of the Great Northern War (1718–1721) from Perspective of British Interests</i>	102
Милош Ђорђевић, <i>Србија у немачкој јавној литератури 18. века</i>	103
Miloš Đorđević, <i>Serbia in the German-Speaking Literature of the 18th Century</i>	116
Melina Rokai, <i>Re-Examining the Role Women of the French Revolution Adopted in Creation of the French Revolutionary State</i>	117
Мелина Рокаи, <i>Преиспитивање улоге које су жене усвојиле за време Француске револуције у стварању француске револуционарне државе</i>	130

Прикази / Reviews

Милош Милојевић, Александар Узелац, *Под сенком Пса. Тајари и јужнословенске земље у другој половини XIII века*, Београд: Уједиња 2015, 321 стр. 131

Јелена Пауновић Штерменски, Радош Љушић, *Анијажована историографија 3, Центар за српске студије, Филозофски факултет, Београд 2016.* 133

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић, *Библиографија историографије Србије за 2015. годину* 135

Чланци / Papers

УДК: 94(38)"-02"

ID БРОЈ: 227420172

Изворни научни чланак

Рад примљен: 15.07.2016.

Рад прихваћен: 12.09.2016.

Немања Вујчић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,

Одељење за историју,

Чика Љубина 18-20, Београд

nemanja.vujcic@f.bg.ac.rs

ПОЛИТИКА ПРВИХ АНТИГОНИДА ПРЕМА ЗАПАДНИМ СУСЕДИМА*

У раду се износи теза да је однос прве двојице македонских владара из куће Антигониде, Деметрија Полиоркета и Антигона Гонате, према западним суседима био по много чему другачији у односу на политику коју су водиле раније династије, услед драстично измењених геополитичких околности. Уместо ратоборних али у односу на Македонију објективно слабих илирских племена, и нестабилне епирске монархије која је била подложна спољним притисцима и манипулацијама, сада на западним границама Македоније настаје нова, увећана и знатно моћнија епирска држава. У време Пира и Александра II ова држава је била озбиљна претња по безбедност Македоније, толика да је епирски краљ накратко запосео и македонски престо. Велике разлике између двојице Антигониде у третирању западног питања потичу како од разлика у карактеру и амбицијама, тако и од измењене ситуације у Македонији. Док је у време Полиоркета било основа, мада нереалистичних, за политику империјалне експанзије која полази од Македоније као базе, Гоната је преузео опустошено и исцрпљено

* Рад је написан као део пројекта *Градски животи у антици: експанзија градова и урбане цивилизације на Балкану и у суседним областима од хеленистичкој до јозно римској њериода* (ев. бр. 177005), који се реализује уз подршку Министарства образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије.

краљевство које је захтевало дуг период обнове. Резултат је била опрезна одбрамбена политика у односу на агресивног суседа.

Кључне речи: *Античка Македонија, Епир, Илирија, Деметрије Полиоркећ, Антигон Гоната, Пир, Антионици, хеленистичко доба.*

Модерни историчари су склони да западну политику Аргеада, Антипатрида и Антигонона виде као један континуитет намера, циљева и поступака. То је била политика чврсте руке у односима према западним суседима. Македонски владари друге половине IV века п.н.е. би интервенисали у Илирији и Епиру да отклоне потенцијалне претње по безбедност Македоније, узимајући таоце од побеђених противника или постављајући своје пријатеље за краљеве. Према преовлађујућем схватању, Касандар је у опхођењу са Илиријом и Епиром следио ову традиционалну политику Аргеада а исто су чинили и владари Македоније у III веку п.н.е. Тек владавина Филипа V, у предвечерје римске интервенције, доноси знатнију промену у том погледу. У овом раду излажем другачије виђење држања Деметрија Полиоркега и Антигона Гоната у односу на области западно од Македоније, настојећи да покажем да њихова политика представља раскид у односу на њихове претходнике.

Касандров однос према западној Грчкој и Илирији представљао је искорак у односу на политику ранијих македонских владара.¹ Владари из куће Аргеада, чак и они најмоћнији попут Филипа II и Александра III, реаговали су на догађаје у Илирији само ако се они директно тичу безбедности македонских граница. По сламању илирске претње и, евентуално, приморавању тамошњих владара да признају врховну власт Македоније, ови краљеви би се окренули другим просторима.² Али Антипатров син је учинио озбиљан покушај освајања и чак колонизације јужне Илирије између 314. и 312. године п.н.е. Намеравано трајно запоседање није остварено, делимично због јаког отпора локалних илирских владара и грчких градова, али највише због притисака који су долазили са истока а који су диктирали Касандру да главнину својих снага окрене ка Грчкој и Егејском мору, у циљу одбране саме Македоније. Поход на Коркиру из 298. године п.н.е.³ можда је показатељ повратка на ову политику, али ни он није био успешан а Касандар је умро већ следеће године. Освајачке амбиције у правцу Илирије задуго неће бити обновљене. У току шест деценија по

1 Vujčić 2015.

2 Филипове борбе с Илирима: Diod. XVI 4, 2–7 (cf. XVI 69, 7; Iust. Ep. VII 7); XVI 8, 1; XVI 22, 3. Александаров поход против Илира: Arr. *Anab.* I 5–6.

3 Diod. XXI 2.

Касандровој смрти Илири имају сасвим маргинално место у плановима и бригама македонских владара, док ће прворазредни извор проблема на западним границама постати Епир. Стара политика македонског мешања у унутрашње послове Епира и избор владара престала је да даје резултате већ у Касандрово време.⁴ Почетком III века п.н.е. Епир је довољно ојачао да постане претња за Македонију слична оној коју су представљали илирски краљеви пре времена Филипа II. Заправо, може се тврдити да је та претња била и много већа: у току једне генерације, епирски краљеви су *четири њуша* улазили са војском у централне области Македоније (288, 287, 274. и око 263. п.н.е.). Двапут у току тих напада домаће, македонске снаге нису се показале способним за успешну одбрану.

Деметрије Полиоркет није био заинтересован ни за обнављање традиционалне македонске политике нити за настављање Касандрове прорачунате експанзије у западном правцу. Извори истичу да је у Македонији и Грчкој видео само привремену базу за припрему нових освајања у Азији,⁵ а модерни истраживачи се углавном слажу да је овом владару недостајала било каква чврста и фокусирана политика.⁶ То, наравно, значи и да је

4 Филип II је више пута интервенисао у Епиру. Демостен спомиње једну такву интервенцију око 350. године п.н.е. (Dem. Ol. I 13) уперену против краља Арибаја. Он је наставио да влада Македонијом али у некој врсти потчињене позиције (историчари користе изразе попут „вазала“ и „клијента“). Око 342. п.н.е. Филип са војском поново улази у Епир и свргава Арибаја, доводећи на престо свог шурака Александра I (Diod. XVI 72, 1; Iust. Ep. 6, 4–8). Већ Антипатар, у току азијског похода Александра Великог, наилази на тешкоће у односима са епирском владарском кућом. Касандар је покушао да се врати на политику интервенција у Епиру и постављања лојалних владара (епирски краљ Ајакид је покушао да подржи Олимпијаду и Полиперхонта против њега, Diod. XIX 36, 2–3) али само с делимичним успехом. Касандар је искористио протеривање краља Ајакида да наметне свог заповедника Ликиска као неку врсту регента у Епиру (ἐπιτελητής καὶ στρατηγός) уместо малолетног Неоптолема II (Diod. XIX 36, 4–5; вероватно 315. године п.н.е., постоје хронолошке тешкоће). Већ 313. овај режим је пао а краљ постаје најпре Ајакид (Diod. XIX 74, 3–5; Paus. I 11, 4), па његов брат Алкета (Diod. XIX 88, 1). Касандров покушаја обарања краља Алкете II војним средствима није био успешан и склопљен је компромисни мир (Diod. XIX 88, 2 – 89, 1). Неколико година каснија, Алкета је убијен у устанку а на његово место долази Пир (Paus. I 11, 5; уз помоћ Илира: Plut. Pyrrh. 3, 3). Касандар је интервенисао 302. и уклонио Пира (Paus I 11, 5; Plut. Pyrrh. 4, 1 не спомиње Касандрову интервенцију већ губитак престола објашњава као резултат побуне) али и ово решење је било краткотрајно. Пир се уз помоћ Птолемеја I враћа у Епир после Касандрове смрти (Plut. Pyrrh. 4, 5, 1).

5 Iust. Ep. XVI 2, 1.

6 На пр. Will 1984, 103: “Left to himself, he (sc. Demetrius) naturally retained his military qualities but was to give free rein to his instability and his lack of judgement and political sense.”; Hammond, Walbank 1988, 222: “It would probably be wrong to see any action of Demetrius as part of rational plan conceived in a long perspective.” Tarn 1954a, 80 чак оцењује: “Macedonia never had a worse king, and many must have regretted Cassander.”

био спреман да искористи погодну прилику, ако би му се таква pružila, da стекне било коју територију која је деловала као лак плен, без обзира на последице. Међутим, убрзо по Деметријевом доласку на македонски престо, 294. године п.н.е., питање односа са Епиром избија на прво место. Грађански рат између Касандрових синова, који је Деметрију отворио простор за повратак у Македонију, такође је омогућио Пир у велико проширење властите краљевине. Док је старији од Касандрових синова, Антипатар, потражио савез са Лисимахом, млађи Александар је истовремено позвао у помоћ и Пира и Деметрија. Пир је био у позицији да брзо реагује, али је тражио награду у територијама за своје ангажовање, и то одмах. Млади претендент је попустио и предао епирском краљу Амбракију, Акарнанију и Амфилохију, као и две области које су чиниле део саме Македоније а чија су имена у рукописима наведена као Паралија и Нимфеја (τὴν τε Νυμφαίαν καὶ τὴν Παραλίαν τῆς Μακεδονίας).⁷ Мада није набројана у списку (изузев ако не посумњамо на искварен текст изворника, што није искључено),⁸ остаје могућност да је и Атинтанија у то време враћена краљевству Ајакида.⁹ Ове области је Пир задржао, као и његови наследници. Њиховим припајањем је територија епирске краљевине јако увећана, као и становништво.¹⁰ Македонија се овим споразумом практично повукла из западне Грчке и изгубила снажну стратешку границу према Епиру. Насупрот ослабљеној и исцрпљеној Македонији стајао је непријатељски Епир, јачи и већи него икад.

Пир је значајно проширио своју државу и ка северу, заузимајући део јужне Илирије. Ово померање граница је можда била олакшано приликама у самој Илирији. У току Касандрових похода 314. и 312. п.н.е. краљ Глаукија је, у садејству са грчким градовима, пружио значајан отпор Македонцима. Он је био пријатељ и заштитник самог Пира,¹¹ па се може претпоставити да је до епирског ширења дошло тек по његовој смрти. Не знамо када је и како умро (последњи пут се спомиње 303/302. п.н.е.), ко га

7 Plut. *Pyrrh.* 6, 2: Δημητρίου δὲ ὑπὸ ἀσχολιῶν βραδύνοντος ἐπελθὼν ὁ Πύρρος ἤτησε μισθὸν τῆς συμμαχίας τὴν τε Νυμφαίαν καὶ τὴν Παραλίαν τῆς Μακεδονίας, καὶ τῶν ἐπικτήτων ἔθνων Ἀμβρακίαν, Ἀκαρνανίαν, Ἀμφιλοχίαν. Перин (Bernadotte Perrin) у свом преводу Плутарха (*Plutarch's Lives IX*, Loeb Classical Library, London – Cambridge MA 1959, 360) исправља први топоним у Στυμφαίαν, други у Παραναίαν. Hammond, Walbank 1988, 214–215 уносе Νυμφαίαν и Παραναίαν, две области између Епира и Горње Македоније, које је Филип II прикључио свом краљевству. Ово тумачење се чини и најлогичнијим.

8 Lévêque 1957, 190–191.

9 Била је у саставу Македоније крајем IV века п.н.е. У другој половини III века (Polib. II 5, 6) опет је видимо као део Епира.

10 За детаљно разматрање проблема ових анексија: Lévêque 1957, 187–199.

11 Plut. *Pyrrh.* 3, 1–3.

је наследио, нити колико се дуго његово краљевство одржало, али након њега неколико деценија као да нема снажних владара у Илирији. Пир се почетком III века п.н.е. жени Илиркињом Биркеном, ћерком неког краља Бардилиса.¹² Једини илирски краљ који се спомиње у вези Македоније у првој половини III века п.н.е. јесте извесни Монуније, који је подржао Лисимаховог сина Птолемеја у борби против Птолемеја Керауна (280. године п.н.е.). Птолемеј претендент и његов илирски савезник су поражени и више за њих не чујемо.¹³ Убрзо потом, Кераун гине у борби са Келтима

12 Ништа друго није познато о овом династу. У литератури се често наводи као Бардилис II чиме се имплицира династичка веза са илирским краљем из IV века п.н.е. који је нападао Македонију (на пр. Sabanes 2002, 84; cf. Papazoglu 2007a, 54: „...по свој прилици син Клитов и унук Бардилиса I“). Уствари, та веза је јако несигурна, почива на претпоставци да је *Бардилис* карактеристично, „династичко“ име.

13 Краљ Монуније је познат и по новцу који је ковао (вид. нап. 24) и по једном археолошком налазу, шлему на којем стоји његово име, откривеном у Охридском (Лихнидском) језеру у току Првог светског рата (Papazoglou 1971, 179 и нап. 8; Wilkes 1996, 146–147). Модерни историчари су изнели различита мишљења у погледу Монунија и његовог краљевства. Најдуже је опстајала идеја да је Монуније био дардански краљ. Тог мишљења је био већ Дројзен (Droysen 1893, 87–94) и прихватили су га многи (на пр. Zippel 1877, 42–43; Hammond 1966, 246; Wilkes 1996, 146; Mørkholm 2001, 83). Оно има доста присталица и данас, мада почива на врло слабој основи. Дројзен је свој став засновао на једном месту код Ливија (Liv. XLIV 30, 4): у II веку п.н.е. илирски краљ Генције се оженио ћерком Монунија (*Monunius*) Дарданца, што би требало да значи да је ово име типично дарданско, можда чак и „династичко“ име. Даље је закључио да је баш старији Монуније онај неименовани дардански владар који је 280. године п.н.е. нудио Птолемеју Керауну савез против Келта. Међутим, ово име се среће широм централнобалканског простора и није посебно везано за Дарданију (Papazoglou 1971, 183, нап. 12; Rendić-Miočević 1971, 386–387). Други аргумент за повезивање Монунија и Дарданије је нађен у Пировом освајању јужне Илирије. Ако је Монуније био владар Тауланата или неког другог севернијег илирског племена, како је уопште могао да нападне Македонију? За дарданског краља, чија се земља налазила директно ка северу од античке Македоније, овај проблем не постоји. Ова идеја може да опстане само уз озбиљно непознавање географије централног Балкана, као и занемаривање чињенице да је у првој половини III века п.н.е. независна Пеонија и даље стајала између Дарданије и Македоније. Чак иако се северна граница Пировог краљевства пружала преко реке Шкумби, чак и да је обухватала Епидамно (што није много вероватно, вид. ниже), нападач из Илирије је могао прићи Македонији *са северозапада* пролазећи кроз земљу Атинтана, са северне стране Лихнидског језера, где је, уосталом, и нађен поменути шлем. Поистовећивање Монунија и неименованог дарданског краља који је преговарао са Керауном звучи врло проблематично. Тешко је прихватити да је Монуније, у размаку од неколико месеци, најпре повео војску на Керауна, покушавајући да доведе другог човека на његов престо, да би му затим понудио војни савез. Фанула Папазоглу је енергично бранила став да је Монуније заправо краљ једне велике и јединствене илирске државе, оне исте којом ће касније владати Агрон (Papazoglou 1965, 163–166 = Papazoglu, 2007a, 54–55; Papazoglou 1978, 140–142, и нап. 31 на стр. 140 = Papazoglu 2007b, 108–110, и нап. 31 на стр. 108), али ова идеја није наишла на прихватање изван простора некадашње Југославије (на пр. Hammond 1966 је врло оштро напао њене закључке; cf.

и Македонија проживљава три тешке године, пре него што ју је Антигон Гоната поново успоставио као јединствено краљевство. Упадљиво је да Илири нису покушали или нису могли да искористе македонске недаће у време келтске најезде и да о њима нема помена у вези ових догађаја. Разлози за то леже у, пре свега, измењеној политичкој ситуацији: правац са запада, којим су они најчешће нападали Македонију, сада је био у рукама епирског краља.

Веома важан детаљ је време епирског освајања јужне Илирије. Када је Пир запосео ове области? Говорећи о илирском краљу Агрону, Апијан из Александрије саопштава да је он био владар „оног дела Илирије који се пружа око Јонског мора, а који је држао и Пир, краљ Епира, а и Пирови наследници.“¹⁴ У принципу до овог ширења је могло доћи у било ком тренутку од Пировог другог повратка у Епир (297. п.н.е.), до одласка у Италију (280. п.н.е.). Након тога, па све до његове смрти, делатност овог краља је тако добро позната да једноставно нема места за неки илирски поход. Сачувани извори не дају директан одговор на ово питање, али отварају простор за разне претпоставке. Постоји претпоставка да је то било доста рано, можда одмах по смрти Глаукије.¹⁵ Друго мишљење узима да је Пир ширио епирску државу на овој страни тек након што га је Лисимах потиснуо из Македоније и Тесалије (можда управо зато да би надокнадио те губитке),¹⁶ или још касније, у вези поновног заузимања Коркире и припрема за поход на Италију.¹⁷ Чињеницу да Пир није одмах оспорио Деметријево ступање на македонски престо, нити је у прве две године Деметријево владавине било борби између њих, могуће је објаснити тиме што је епирски краљ био заузет на другој страни, можда операцијама у јужној Илирији.

Трајање епирског присуства у Илирији може се на задовољавајући начин одредити, мада не сасвим прецизно. Илирски краљ Агрон је одузео јужну Илирију Епиранима *након* смрти Пирових наследника, освајајући

Hammond, Walbank 1988, 248, nap. 5). Највероватније остаје тумачење да је у питању краљ Тауланата, један од Глаукијиних наследника, пошто га и нумизматички налази и чињеница да је био изван Пировог домаћаја везују за простор око Епидамна и даље ка северу.

14 App. III. 7: Ἄγρων ἦν βασιλεὺς Ἰλλυριῶν μέρους ἀμφὶ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης τὸν Ἴόνιον, ὃν δὴ καὶ Πύρρος ὁ τῆς Ἠπειροῦ βασιλεὺς κατέϊχε καὶ οἱ τὰ Πύρρου διαδεξάμενοι. „Јонско море“ овде обухвата и Јадранско море, као заједнички назив за водену масу која раздваја Италију и Балканско полуострво.

15 Sabanes 2002, 82–83 (cf. 147). Ова претпоставка би звучала убедљивије да заправо знамо када је Глаукија умро.

16 Šašel Kos 2005, 258 наводи обе могућности али се не одлучује за једну.

17 Tarn 1913, 102 (и nap. 25).

део Епира, Коркиру, Епидамно и Фарос.¹⁸ Пира је наследио Александар II (272 – 255), такође снажан и способан краљ. Он је успешно одбио напад илирског краља Митила, а једна Фронтинова анегдота спомиње епирског краља Александра као господара дела Илирије, који лукавством наноси пораз илирским пљачкашима.¹⁹ Његова смрт би се можда и могла узети као *terminus post quem* али Апијан говори о наследницима у множини (Πύρρου διαδεξάμενοι). Стога је логичније претпоставити да је до повлачења из Илирије дошло после смрти следећег краља, Пира II (255 – 237), а највероватније после смрти његовог брата Птолемеја (237 – 234), у току нереда којима је окончана владавина куће Ајакида.²⁰ Агрон је умро 231. године п.н.е. услед претеривања у пићу (славио је победу над Етолцима) што даје *terminus ante quem*. Дакле, епирска држава је била западни сусед Македоније од осамдесетих година па све до тридесетих година III века п.н.е., када ове области поново долазе у посед илирских краљева.

Друго питање је опсег епирског продора у Илирију. И оно је спорно, сачувани извори су поново недоречени. Апијан на наведеном месту говори о неком делу Илирије, а Касије Дион наводи да су Пирову власт признали разни „династи у Илирику“ (καὶ οἱ ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ δυνασταί).²¹ Док је Аполонија свакако била под Пировом влашћу,²² ни један антички извор не тврди исто за Епидамно, мада један средњовековни то чини.²³ Постоје нумизматички налази који говоре против тога, указујући на то да Епидамно није био под епирском влашћу, мада их је могуће објаснити

18 App. III. 7: Ἀγρων δ' ἔμπαλιν τῆς τε Ἠπειροῦ τινὰ καὶ Κόρκυραν ἐπ' αὐτοῖς καὶ Ἐπίδαμον καὶ Φάρον καταλαβὼν ἔμφρουρα εἶχεν. Освајања нису наведена ни по географском ни по хронолошком редоследу. Изгледа да се Апијан у набрајању руководио својом проценом значаја ових успеха, полазећи од већих тријумфа ка мањим.

19 Front. *Strategm.* II 5, 10. Овај владар може бити само Александар II, Пиров син (cf. Cabanes 2002, 87).

20 Cabanes 2002, 83, 137.

21 Dio. Cass. IX fr. 40, 3.

22 Pl. *NH* III 11 (101).

23 Ана Комнина у *Алексијади* (III 12, 8 [97]) наводи да је Пир боравио у Дирахују (Епидамно) у току преговора са грађанима Тарента и да је одатле кренуо у поход против Римљана: Ἐν ἧ βασιλεὺς ποτὲ Ἠπειρώτης Πύρρος Ταραντίνους ἐνωθεὶς Ῥωμαίοις ἐν Ἀπουλιῖα κερτερὸν τὸν πόλεμον συνεστήσατο. У следећој реченици читамо да се у то време у Аполонији десио страشان покољ (почињен од стране Пирових војника?) тако да је град остао разрушен и ненасељен: Καὶ ἀνδροκτασίας ἐντεύθει πολλῆς γεγυνοίας, ὡς ἅπαντας ἄρδην ξίφους παρανάλωμα γεγυρόναι, ἄοικος πάντη καταλέλειπται. Обновљен је тек „у каснија времена“ (ἐν ὑστέροισ δὲ χρόνοις). Овај фабулозни додаток одузима веродостојност читавом исказу.

и на други начин.²⁴ Нема никаквог основа ни за претпоставку да је *Lissus* (Љеш) био северна граница Пировог краљевства.²⁵ Ни један антички извор не сугерише да се његово краљевство пружало тако далеко на север – у том случају, оно би обухватило готово читаву данашњу Албанију. Узимајући све у обзир, не видим разлог да се мисли да је део Илирије под епирском влашћу био знатно већи од онога који је освојио Касандар 314. године п.н.е. Уствари, могао је бити и нешто мањи, пошто је Касандар, за разлику од Пира, свакако држао Епидамно.²⁶ Историчари који узимају реку Шкумби (Шкумбин, алб. Shkumbin) као северну границу Пирове експанзије вероватно су у праву.²⁷ Тако добијена област је географски окружена, са јаким одбрамбеним границама и довољно мала да се њоме могло управљати из Епира.²⁸

У току своје седмогодишње владавине у Македонији, Деметрије Полиоркет није успео да реши питање односа са увећаним Епиром на задовољавајући начин. У крајњем исходу, то га је коштало македонског престола. Постојала су два пута која је могао да одабере приступајући овом проблему. Један начин је био да војнички елиминише ову претњу. Такво решење би било у складу са насилном логиком међународних односа у рано хеленистичко доба. Друго решење би било да се трајно помири

24 У првој трећини III века п.н.е., јављају се тетрадрахме (само једна) и тридрахме и статере, вероватно коване у Дирахии (Епидамну), које носе име „краља Монунија“, свакако исте особе која је напала Птолемеја Керауна, 280. године п.н.е. Датирање новчића је претежно у складу са том годином. Тетрадрахма копира македонски краљевски новац: Александар као Херакле на аверсу, Зевс који седи држећи скиптар, орао поред њега на реверсу (легенда ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ). Статере имају представу краве која доји и лиже теле на аверсу (легенда ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ или монограм ΒΜ), пар цветних мотива у правоугаоном оквиру, са батином или врхом копља са стране (легенда Δ-Υ-Ρ или ΔΥΡΡΑ и сл.) на реверсу – врло слично уобичајеним типовима Дирахиија (Mørkholm 2001, 83–84). До 280. године Пир је већ морао завршити све походе у Илирији и, ако Епидамно тада није био под његовом влашћу, то сигурно није био случај ни касније. За овај новац вид. Cabanes 2002, 84–85; Cabanes 2008, 180; Head 1911, 316; Mørkholm 2001, 83–84, таб. XIII 193; Papazoglou 1965, 165–166; Papazoglou 1971, 178, 183–184, Rendić-Miočević 1971, 386–387, Wilkes 1996, 129, 177. Наравно, постоји могућност и да је илирски краљ само ковао новац по узору на врло познате и раширене типове града Епидамна (cf. Picard 1986, 140–141) или да је користио услуге градске ковнице, зашта постоје добре аналогије (Mørkholm 2001, 84). Монунијева ковања су изведена техником сличном оној која је примењивана у Епидамну у то време, а другачијом у односу на, на пример, ковања на Коркири (Pistofidis 2006, 637–642). Ипак, највероватније објашњење остаје то да је Монуније просто владао Епидамном.

25 Претпоставку износи Šašel Kos 2005, *loc. cit.*

26 Diod. XIX 67, 7.

27 Cf. Cabanes 2002, 86.

28 Целовито разматрање свих извора који се односи на Пирова освајања у Илирији даје Lévêque 1957, 172–175.

са овим противником, да регулише границе и друга спорна питања, на начин како су то између себе својевремено учинили Касандар и Лисимах. Али Деметрије је одабрао да игнорише проблем, не преговарајући са Пиrom и предузимајући озбиљнију акцију против Епира тек у последњим годинама владавине. Сасвим је могуће да он није придавао велики значај Пиру и епирској држави уопште, што се мора узети као озбиљан пропуст у расуђивању.²⁹ Када до сукоба коначно дође, Пир ће напасти први. У току прве две године своје владавине, Деметрије је претежно био посвећен проблемима у централној Грчкој. Беотију је освојио изненадним нападом крајем 294. п.н.е. али ова покрајина је била далеко од умирене: побунила се два пута у следеће две године. При крају другог беотског устанка, у току опсаде Тебе (пролеће 291. године п.н.е.), Пир је упао у Тесалију. Деметрије је успео да га потисне назад у Епир. Потом је оставио значајне снаге на западној граници Тесалије и вратио се опсади Тебе, што је трајало до краја године.³⁰

У пролеће 290. године п.н.е. Деметрије је искористио прилику која му се неочекивано отворила у Јонском мору. Пирова супруга Ланаса, кћер сиракушког тиранина Агатокла, напустила је свог непостојаног и полигамног супруга и понудила брак Полиоркету.³¹ Мираз који је Агатокле дао Пиру, читаво острво Коркира, сада је нуђен Деметрију.³² Ово је била исувише добра прилика да би је македонски краљ игнорисао. Први пут после 18 година, македонска флота је упловила у Јонско море. Деметрије је прославио брак и оставио гарнизон на острву. Овим чином се потенцијално отварао много шира перспектива македонске западне политике, мада се она објективно могла развити само на уштрб непосреднијих интереса Македоније. Након што се млађи Агатокле сусрео са Деметријем, Окситемид, један од хетера, упућен је у Сиракузу као посланик. Вероватно је склопљен неки вид савеза, мада одређеније информације недостају;

29 Слично одсуство такта Деметрије је показивао у односима према другим суседима. Проблем са Беотијом се преплитао са етолским питањем. Етолски савез, сада већ најјачи војни и политички фактор у централној Грчкој, био је у конфликту са Деметријем у току читаве његове владавине. Етолци су ушли у савез са Беоћанима (*IG IX, I-12, 170 = Syll.3 I 366*) и подупирали њихове побуне. Држали су се пријатељски према Пиру, мада нема доказа да је постојао званичан савез, и координирали су с њим одбрану од Деметрија. Према Тарновим прорачунима максималних војних ефектива, укупна снага Епира и Етолије била је близу заједници ослабљене Македоније и Тесалије (Tarn 1913, 63–65; cf. 424–427). Македонски краљ није себи могао да допусти да њихово непријатељство игнорише али све до 289. године п.н.е., он није започео да решава етолски проблем војним средствима, нити постоје назнаке да је покушао да постигне споразум.

30 Plut. *Demetr.* 40.

31 Plut. *Pyrrh.* 9, 1.

32 Plut. *Pyrrh.* 10, 5.

старији Агатокле је убрзо преминуо.³³ Да ли је Деметрије, како сматрају неки историчари, планирао да са западне стране угрози Пирово краљевство и Етолски савез?³⁴ Крајем лета исте године Деметрије је отпловио за Атику и тиме се окончало његово ангажовање у Јонском мору. Ако је у позадини ове акције и стајао неки дугорочнији план, за његову реализацију није било прилике.

Следеће године, можда охрабрен изостанком Пировог отпора при запоседању Коркире, Полиоркет је осмислио веома амбициозан план, да, у једном муњевитом налету, елиминише оба главна противника на грчком тлу, Етолски савез и Пирово краљевство. Војска се окупила у Македонији у лето 289. године п.н.е. и у пуној снази напала Етолију. Етолци су одбили да прихвате битку. Македонци су пљачкали све пред собом у покушају да их изазову на борбу. Деметрије је потом поделио војску на два дела. Један део, под заповедником Пантаухом, оставио је у Етолији са инструкцијама да наставе пустошење и, евентуално, покоравање земље. Са остатком војске, краљ је пошао на север кроз Амфилохију, да нападне Епир. Пир је истовремено марширао на југ, долазећи Етолцима у помоћ приморским путем, и две војске су се мимоишле.³⁵ Пир је напао Пантаухове трупе и, у бици која је уследила, разбио македонску војску.³⁶ Деметрије је прекинуо започето пљачкање Епира и похитао назад, али се није усудио да ступи у борбу са Пиrom и његовим савезницима, већ се повукао у Македонију. Плутарх саопштава да је после овог тријумфа Пиров углед силно порастао, чак и у очима Македонаца.³⁷ Деметријева репутација успешног војсковође мора да је трпела.

Убрзо потом, примивши вест да је Деметрије тешко болестан, Пир се осмелио да крене на саму Македонију.³⁸ Плутарх овај поход описује као пљачкашки упад, који је прерастао у праву инвазију онда када је Пир

33 Diod. XXI, 15–16.

34 Hammond, Walbank 1988, 223.

35 Plut. *Demetr.* 41, 1

36 Plut. *Pyrrh.* 7, 4–5; Plut. *Demetr.* 41, 2. Према Плутарху, Пир је у борби лично убио Пантауха и заробио пет хиљада непријатељских војника. Ако је тај податак тачан и ако је број погинулих, као и оних преживелих које Пир није заробио, у сразмери са бројем заробљених, онда је у овој бици је неутралисана готово половина Деметријеве активне војске.

37 Plut. *Pyrrh.* 8, 1; Plut. *Demetr.* 41, 3.

38 Овај поход се може сместити крајем 289. или у 288. годину п.н.е. Касније датирање је вероватније и данас је много прихваћеније, већ и због низа догађаја који се морају сместити у 289. годину. Плутарх, додуше, каже да је Пир напао убрзо, али сам контекст као да имплицира извесну временску паузу између Деметријевог повлачења у Македонију 289. п.н.е. и Пировог похода. Деметрије је у једној реченици на челу војске, док у следећој лежи тешко болестан у Пели, док епирске трупе упадају у Македонију.

схватио колико је отпор слаб. Али Деметријеви заповедници су сами скупили војску и пресекли Пиру пут у близини Едесе. Епирски краљ се повукао.³⁹ Нешто касније, вероватно исте године, Деметрије је најзад повео преговоре са Пиром, склапајући неку врсту мировног уговора чије одредбе нису сачуване.⁴⁰ С обзиром на то како је Деметрије поштовао ранији уговор са Лисимахом,⁴¹ тешко је рећи колико су две стране озбиљно схватиле споразум. Он је свакако дошао шест година прекасно. Пир га је раскинуо и напао поново већ следеће године, а Плутарх саопштава да су разлог биле војне припреме македонског краља.⁴²

Исти извор износи тврдњу да је Деметрије у току шестогодишњих припрема створио војску од око стотину хиљада војника, дванаест хиљада коњаника, као и ратну флоту од 500 лађа.⁴³ Многи историчари су ове наводе прихватили здраво за готово,⁴⁴ као и податак да су Деметријеве ратне припреме изазвале страх широм хеленистичког света, примора-

39 Plut. *Pyrrh.* 10, 1–2.

40 Plut. *Pyrrh.* 10, 3–4.

41 Деметрије је склопио споразум са Лисимахом убрзо по освајању македонског престола. Када је 292. године п.н.е. стигла вест да је Лисимах заробљен од стране Гета, Деметрије је похитао да запоседне градове на Хелеспонту. Лисимах је, међутим, ослобођен и Деметрије је одустао од похода на Лисимахију, али поверење, ако га је уопште било, неповратно је уништено (Diod. XXI 11; Strab. VII 302, 305; Paus. I 9, 6).

42 Plut. *Demetr.* 44, 1–2; Plut. *Pyrrh.* 10, 4.

43 Plut. *Demetr.* 43, 2–3 98.000 пешака, нешто мање од 12.000 коњаника (πεζῆς μυριάδας δέκα δισχιλίων ἀνδρῶν... ἰππέας δλίψ δισχιλίων καὶ μυρίων ἐλάττους), те 500 лађа (νεῶν ἄρα πεντακοσίων); *Pyrrh.* 10, 3: 100.000 војника и 500 лађа (δέκα μυριάσι στρατοῦ καὶ ναυσὶ πεντακοσίας). Cf. *Demetr.* 44, 1: δυνάμεως... ὅσην μετ’ Ἀλέξανδρον οὐδεὶς ἔσχε πρότερον, („силе... тако велике да је, још од Александра, нико није имао“). Уствари, таква војска би била преко два пута већа од оне коју је Александар имао код Гаугамеле. Плутархове невероватне бројке заслужују посебно истраживање и опширнији коментар.

44 Навешћу карактеристичније примере. Tarn 1954a, 84–85: “On the land he was far stronger, on paper, than any other king, and at sea he was supreme.” Hammond, Walbank 1988, 226: “In fact, Demetrius... was busy building up a large army and navy for a campaign in Asia Minor, evidently in hope of restoring the Antigonid empire in the East. With this in mind he had already assembled 98,000 infantry and 12,000 cavalry and laid down the keels for 500 ships...”. Папазоглу 2010, 216–217: “Деметрије... је сада био најмоћнији владар у Егеји... Имао је војску која је била већа од војске Филипа II. У свим бродоградилиштима... грађени су бродови какви раније нису виђени, укупно 500 лађа...”. Will 1984, 108: “Demetrius... was constructing vast projects for the reconquest of Asia. And assembling a naval force so large that a coalition began to form against him.” Green 1990, 127: “It was true that Demetrius had the strongest, and most modern, fleet in the Mediterranean, and could count on an army of up to 100,000 men.” Cf. Cary 1972, 49: “At the end of 289 B.C. Demetrius stood at the height of his power. His military establishment was comparable to that of Philip and Alexander before the Persian conquest; in naval strength he far surpassed them.” Више него ишта друго, поређење са Филиповом и Александровом војском је требало да побуди сумњу у ове бројеве.

вајући дијадохе да, као у време Деметријевог оца, удружују снаге да би га зауставили.⁴⁵ Колико је заиста снажна Деметријева сила видело се већ следеће године, када су га истовремено напали Пир и Лисимах. И сам Пир се показао прејаким за Деметрија; након првог пораза војска је почела да га напушта. Морао је да бежи из земље у којој је, као поражени краљ, изгубио сваку подршку.⁴⁶ Тиме се завршава и први период владавине Антигониде у Македонији.

У наредних неколико година не може бити говора о македонској политици као таквој. Македонија накратко постаје део политичких ентитета чији су се центри налазили далеко ван њених граница. Мада је узео титулу македонског краља, Пир је заправо третирао Македонију као североисточну покрајину растуће епирске државе. Центар његове краљевине остао је далеко на југу, у Амбракији. Невелики значај Македоније у његовој држави морао је бити још мањи након припајања Тесалије.⁴⁷ Пир, међутим, никада није владао целом Македонијом јер је значајан део морао да уступи Лисимаху. Из извора сазнајемо да су постојали проблеми у односима између Пира и његових нових поданика; са своје стране он није довољно веровао Македонцима.⁴⁸ У очекивању сукоба са Лисимахом, Пир је склопио мир са Гонатом, трећи по реду са Антигонидима и трећи који ће прекршити, када му то буде одговарало, као и уговор о савезу.⁴⁹ Гоната није био у позицији да му пружи знатнију помоћ. Када је Лисимах изненада кренуо на Македонију, Пир је пружио зачуђујуће слаб отпор и убрзо пристао на споразум којим је непријатељу препустио и Македонију и Тесалију.⁵⁰ Сада је Македонија постала западна периферија царства које је обухватало читав источни Балкан и већи део Мале Азије, а чији је

45 Вид. нап. 42. Читава епизода је очигледно обликована по угледу на ону из 302. године п.н.е. када су Деметријеви ратни успеси против Касандра довели до стварања четврте коалиције дијадоха.

46 Plut. *Demetr.* 44, 2-7; *Pyrrh.* 11. У овој фази Плутарховог излагања, гигантска војска нестаје без трага. Деметрије креће у азијски поход са 11.000 пешака и нешто коњице (*Demetr.* 46, 2). Након искрцавања у Јонији, не чујемо ништа више о флоти. Пиров поход на Македонију спомињу и Cic. *Off.* II 26 и Oros. III 23. Paus. I 10, 2 наводи да је Деметрије победио Лисимахову војску код Амфиопоља а затим био поражен када се у борбу укључио Пир. Овде је дошло до неке забуне, Паусанија је у колизији са свим осталим изворима, поред извесних нелогичности у његовој верзији (cf. Hammond, Walbank 1988, 228, нап. 4).

47 Plut. *Pyrrh.* 12, 5. Пир је заправо склопио још један мировни уговор са Деметријем пре него што је овај напустио Грчку. Уговор је прекршен убрзо по његовом одласку; Гоната је успео да задржи Деметријаду.

48 Plut. *Pyrrh.* 12, 1.

49 Walbank 1984, 111.

50 Plut. *Pyrrh.* 12, 5-7; Iust. *Ep.* XVI 3, 1-2.

центар био на Мраморном мору. Неколико година касније, Лисимах губи живот у борби са Селеуком, који би свом царству придодео и Тракију и Македонију да га није убио Птолемеј Кераун.⁵¹ Појава новог узурпатора је значила обнову Македоније као краљевине у њеним традиционалним границама. Све остале варијанте су је сводиле на улогу потчињене области у оквиру туђих држава.

Известан показатељ односа снага између епирског и македонског краља је чињеница да је Птолемеј Кераун, одмах под доласку на македонски престо, пожурио да склопи споразум са Пиром, плаћајући за то врло високу цену (280. године п.н.е.). За његов предстојећи италски поход, Кераун је Пиру посудио пет хиљада пешака, четири хиљаде коњаника (друга бројка побуђује сумњу) и педесет слонова, вероватно остатке некадашње Лисимахове војске, на период од две године. Извесну помоћ, али далеко скромнију, Пир је добио и од Антигона Гонате и Антиоха I.⁵² Кераун је зажалио због препуштања ових трупа већ неколико месеци касније (почетком 279. п.н.е.), када је Македонију погодила инвазија Келта у којој је изгубио и краљевство и живот.⁵³ Три године касније, након стране инвазије, импровизоване одбране, те општег хаоса и несигурности, Антигон Гоната постаје краљ Македоније, захваљујући својој улози победника на Келтима.

Ако је, што се намеће као вероватно, Епир био једини сусед Македоније на западу и југозападу, онда се и политика Антигона Гонате у том правцу може свести на питање односа са Епиром. Колико је то могуће проценити, за разлику од Касандара или свог оца, Гоната није имао никакве освајачке или политичке планове који би надилазили одржавање стеченог македонског положаја у Егеји. Он није показивао жељу да се прошири у правцу Јонског или Јадранског мора, као што није покушао да се бори за наслеђе свог оца и деде у Азији. Чак и да је било другачије, измењена ситуација на западним границама је постављала велике препреке пред евентуалну политику експанзије. Док је Касандар рачунао на борбу са појединачним грчким градовима и малим илирским династима, за Гонату је свако померање границе ка западу значило директан сукоб са Епиром у тренутку када је ово краљевство било на врхунцу своје војне

51 *Iust. Ep. XVII* 2, 1. Cf. Walbank 1984, 113; Hammond, Walbank 1988, 241–243.

52 *Iust. Ep. XVII* 2, 13–14: “Itaque Tarentinis adversus Romanos laturus auxilium ab Antigono naves ad exercitum in Italiam deportandum mutuo petit, ab Antiocho pecuniam, qui opibus quam militibus instructor erat, ab Ptolomeo Macedonum militum auxilia. Sed Ptolomeus, cui nulla dilationis ex infirmitate virium venia esset, quinque milia peditum, equitum IV milia, elephantos L non amplius quam in biennii usum dedit.”

53 *Iust. Ep. XXIV* 3, 10 – 5, 7.

моћи. С друге стране, снажан сусед на западу, пружао је безбедност од традиционалне илирске претње. Илирски династи који би могли да угрозе западне границе Македоније су или већ били под епирском влашћу или су морали да најпре прођу преко епирске територије. У току безмало четрдесетогодишње Гонатине владавине (276–239) не чујемо за нападе Илира на Македонију (а ни Дарданаца),⁵⁴ мада знамо да се Александар II борио против илирског краља Митила⁵⁵ и да је водио акције против пљачкашких упада Илира. Штитећи своје границе од напада из Илирије, епирски краљеви су обезбеђивали и македонске.

У целини, поступци Антигона Гоната говоре да је био у потпуности спреман да толерише постојање увећаног Епира на својим западним границама, докле год тај сусед није директно угрожавао Македонију. Ово држање није било одраз његове умерене амбиције или пацифизма, већ реалне процене тадашње македонске ситуације и могућности. У другим околностима, отварање питања области на западу Македоније које је заузео Пир би имало стратешко оправдање. Али, када је Гоната поразио Келте код Лисимахије и постао краљ Македоније, 276. године п.н.е., та земља се налазила на својој најнижој тачки још од 359. године п.н.е. Велики део становништва, и то онај најспособнији и највиталнији, одселио се, за време и непосредно после Александровог похода, у Азију и Египат, пребацујући терет Касандрових и Деметријевих ратова и градитељских пројеката на преосталу популацију. Продор Келта 279–277. додао је томе директна ратна пустошења и анархију. Македонија којом је Гоната завладао била је демографски и економски исцрпена земља.⁵⁶ Темељан опора-

54 Papazoglou 1978, 144–145 (=Papazoglu 2007b, 111–112).

55 Trog. *Prolog*. XXV: “Alexander Illyricum cum rege Mytilo bellum habuit” итд. Овај Митил је оставио изванредан траг у нумизматичким налазима: Rendić-Miočević 1971, 388. Ништа друго о њему иначе није познато. Претпоставка да је био син краља Монунија (Rendić-Miočević 1971, *loc. cit.*; Wilkes 1996, 146, 177) представља нагађање модерних историчара. Изузев чињенице да су били краљеви негде у Илирији и да су ковали властити новац, ништа не наводи на постојање везе између ових личности. С обзиром да је ратовао са Александром II Епирским, Митилово краљевство се вероватно налазило у централном или северном делу данашње Албаније.

56 Bosworth 1986, 9–10; Walbank 1984, 225. Cf. Billows 1995, 209, који, полемишући са Босвортом и Волбанком користи Плутархове тврдње о величини Деметријеве војске, као један од кључних „доказа“ да Македонија почетком III века п.н.е. није била демографски исцрпљена: “In fact we know that as late as ca. 288 Macedonia was a military power on a level with what it had been in the days of Philip and Alexander: at that time (288) Demetrios Poliorketes as king of Macedonia and ruler of Greece – just like Alexander – is said to have brought together an army of 98,000 infantry and nearly 12,000 cavalry... Even allowing for the possibility of exaggeration by Plutarch or his source... the mobilization of a force on this scale makes it clear in my view that Macedonia was not notably weaker in the 280s than it had been in the 330s.” (мој курсив).

вак је захтевао бар неколико деценија унутрашње стабилности и мира. То се могло постићи ако се спољни ратови сведу на минимум, односно ако се воде само онда када то непосредно захтева безбедност Македоније. Гоната је постепено обновио Македонију као регионалну силу, на копну и мору, и био спреман да оружјем брани упоришта у Грчкој витална за македонску безбедност, попут Коринта и Истамске превлаке. Даље од тога, међутим, није ишао а у оним ратовима које је морао да води, ослањао се претежно на снаге страних најамника, штедећи тако људске ресурсе своје домовине.

У тренутку Гонатиног уласка у Пелу, Пир је и даље био на западном Медитерану. Антигон је био склон томе да се не меша у послове Епира, докле год и друга страна показује сличан став. То није значило и постојање посебних обавеза према Епиру. Када је Пир тражио помоћ за наставак рата против Римљана, молба је одбијена. Ова одлука је била у складу са опрезном политиком коју је Гоната водио и која је пре свега штедела начете ресурсе Македоније. Међутим, износећи молбу, Пир је јасно ставио до знања да ће њено одбијање бити повод за рат.⁵⁷ Напад на Македонију који је уследио по краљевом повратку из Италије, Плутарх карактерише као обичан пљачкашки поход: Пир се у Грчку вратио са јако умањеном војском коју није могао да обнови искључиво из домаћих извора, нити му је испражњена ризница допуштала да узме најамнике у службу. Ослабљена Македонија чинила се лаким пленом и за такву умањену војску. И заиста, почетни успеси (пролеће 274. п.н.е.) охрабрили су Пира да посегне за македонским престолом.⁵⁸ Заузео је више значајних градова а македонске трупе су почеле да прелазе на његову страну. Најзад је победио и самог Гонату, на локацији коју Плутарх назива τὰ Στενά („уски пролаз“, „кланац“), и привукао већи део побеђене војске на своју страну.⁵⁹ Домаће

57 Iust. Ep. XXV 3, 1–3: “Dum haec in Asia geruntur, interim in Sicilia Pyrrhus a Poenis navali proelio victus ab Antigono, Macedoniae rege, supplementum militum per legatos petit, denuntians, ni mittat, redire se in regnum necesse habere, incrementa rerum, quae de Romanis voluerit, de ipso quaesiturum. Quod ubi negatum legati retulerunt, dissimulatis causis repentinam fingit profectionem.”

58 Plut. *Pyrrh.* 26, 2–6.

59 Локација ове битке је од извесног значаја за тренутну тему, макар само због Ливекове (P. Lévêque) тезе да је битка била на истом месту где и сукоб Филипа V и Фламинијевих легионара 198. године п.н.е., у клисури реке Аос (грч. Αῶς, алб. Vjosë; Lévêque 1957, 561–562). Ако би се ова идеја прихватила, то би значило да је битка вођена у епирском делом Илирије и да је Гоната пошао у сусрет нападачкој војсци, ван граница своје земље. Међутим, њу је јако тешко помирити са податком о македонским градовима које Пир заузима *пре бијке* и македонским трупама које прелазе на његову страну, о чему говори Плутарх (Plut. *Pyrrh.* 26, 3). За убедљиву критику вид. Hammond, Walbank 1988, 261.

македонске снаге су биле не само недовољне, већ и невољне да пруже отпор још једном одлучном освајачу а Гоната није имао ни времена да учврсти своју позицију у земљи. Срећом по њега, Пир је починио више грубих грешака у опхођењу према домаћем становништву⁶⁰ а убрзо је напустио Македонију са главнином својих снага.⁶¹ Његова неспособност да се фокусира на један задатак и да га приведе крају је, више него ишта друго, омогућила Антигону Гонати да (још једном) поврати очев престо.⁶² Добивши велики плен, који је био и главни разлог похода на Македонију, Пир је увећао своју војску и повукао се назад у Епир, остављајући сина Птолемеја у Македонији. Антигон, који се повукао према Егејском мору, искористио је ову прилику да крене на Птолемеја и поврати централне македонске области (лето 273. године п.н.е.). Очигледно је да су, упркос поразу, постојале незанемарљиве снаге које су му биле верне. Уместо очекиваног поновљеног напада на Македонију, епирски краљ је повео велики поход на Пелопонез, наводно против Гонатиних присталица у тим областима.⁶³ Пирова смрт у Аргу следеће године отворила је простор за регулисање односа између Македоније и Епира.⁶⁴

Мир између македонског и епирског краља је потрајао десет година. Када је најзад нарушен, Епир је поново био агресивна страна. У току Хремонидског рата, када је Антигон, силом прилика, ангажовао главнину својих снага у одржавању опсаде Атине и позиције на Истамској превлаци, Македонија је привремено остала с минималном одбраном. У току 263/262. године п.н.е. Александар II је изненада напао, савладао снаге које су остале у домовини и накратко пустошио пограничне области Македоније. Антигон је реаговао брзо, прекинуо опсаду Атине, склопио примирје са Атињанима, и повео све расположиве снаге на север. За разлику од понижавајуће ситуације из 274. п.н.е., када је Пиров одлазак са већим делом војске био први предуслов ослобођења Македоније, сада је Гоната био

60 Plut. *Pyrrh.* 26, 6–7. Пир је допустио својим келтским плаћеницима да опљачкају гробнице македонских краљева.

61 Lévêque 1957, 568–569, 570–571.

62 Cf. Plut. *Pyrrh.* 26, 2.

63 Plut. *Pyrrh.* 26, 10.

64 Plut. *Pyrrh.* 32–34. Гоната је заробио Пировог сина Хелена, као и остатак војске његовог оца. То, заједно са телом покојног краља, које је такође било у рукама победника, олакшало је склапање мира. Пирово тело је одевено и украшено а затим кремирано уз све почасте. Хелен је враћен у Епир са очевим пепелом и даровима, без посебних услова (Plut. *Pyrrh.* 34, 5–6). Основна литература о рату између Пира и Антигона: Gabbert 2004, 29–32; Garoufalios 1975, 491–510; Green 1990, 143–144; Hammond, Walbank 1988, 259–267; Lévêque 1957, 557–571; Tarn 1913, 257–274; Tarn 1954b, 213–214; Walbank 1984, 221–224.

довољно јак да избаци нападаче из своје земље. И више од тога: прогонећи Александрову војску, Македонци су продрили у Епир и накратко запосели већи део земље, тако да је епирски краљ морао да потражи уточиште у Акарнанији. Антигон није покушао да преокрет у ратној срећи искористи на штету Епира, већ је склопио мир и вратио се у Атику да оконча Хремонидски рат.⁶⁵ С поуздањем се може рећи да је овај сукоб био производ погрешне процене епирског краља и да не би био ни покренут, да Гоната није ангажовао тако велики део својих снага у средњој Грчкој.⁶⁶

Ово је био и последњи окршај са Епиром у току Гонатине владавине. Уствари, то је био последњи озбиљан оружани сукоб између епирског и македонског краљевства. Гонатин противнапад је предочио епирском краљу да се снага македонске државе постепено обнавља, и да се на понављање ранијих Пирових успеха више не може рачунати. Иза наизглед великодушног поступка македонског краља у тренутку победе стоје два прагматична мотива. Први је непосредан ратни приоритет – Хремонидски рат је и даље трајао, мада је македонска страна увелико однела превагу. Други је био и даље актуелан политички императив да се Македонија не излаже непотребним ратним напорима, у областима које нису од виталног интереса за њену егзистенцију. Уместо тога, склопљен је трајни мир са Епиром, који је сада заиста гарантовао безбедност западних граница Антигонидског краљевства.

Сажимајући оно што је речено на претходним страницама, може се закључити да је у фокусу спољне политике прве двојице Антигонида према западним суседима било епирско питање. У току прве деценије III века п.н.е. Епир је, под енергичним Пировим вођством, израстао у значајну регионалну силу и почео да игра много активнију улогу него икада

65 Nabicht 1997, 146.

66 Извор за напад Александра Епирског на Македонију је *Iust. Ep.* XXVI 2, 9 – 3, 1. Јустинов приказ садржи више контрадикторних места. На пр. (*Iust. Ep.* XXVI 2, 9–12): “In quo cum occupatus esset, interim Alexander, rex Epiri, ulcisci mortem patris Pyrrhi cupiens fines Macedoniae depopulatur. Aduersus quem cum reversus a Graecia Antigonus esset, transiitione militum destitutus regnum Macedoniae cum exercitu amittit. Huius filius Demetrius, puer admodum, absente patre reparato exercitu non solum amissam Macedoniam recipit, verum etiam Epiri regno Alexandrum spoliatur. Tanta vel mobilitas militum vel fortunae varietas erat ut vicissim reges nunc exules, nunc reges, viderentur.” Да је Александар победио Гонату, кога је потом напустила војска, и да је заузео и македонски престо изгледа као дублет епизоде са Пиром и Гонатом из 274. године п.н.е. Податак да је Деметрије ослободио Македонију и повео војску на Епир сасвим је невероватан: младић је имао тринаест година (рођен је 275. п.н.е.) и његово евентуално заповедништво на војном походу могло је бити само номинално (cf. Tarn 1913, 304, nap. 83). Модерна литература о овом походу: Cabanes 1976, 85–91; Gabbert 2004, 47–48; Hammond, Walbank 1988, 285–286; Tarn 1913, 302–304; Walbank 1984, 239.

раније. Двојица македонских владара из Антигонове куће су на потпуно другачији начин пришла овом проблему. Деметрије је одабрао да на јачање Епира одговори самоувереном агресивношћу, која је озбиљно потцењивала противника. Такав став га је напослетку одвео до војне и политичке катастрофе и губитка недавно освојеног краљевства. Политика Деметријевог сина, Антигона Гонате у односу на Епир била је опрезна, одбрамбена и строго рационална. Антигон је два пута у току своје владавине био озбиљно угрожен епирском агесијом. Иако је оба пута на крају изашао као победник, те успехе није искористио да се прошири на рачун Епира, што је било у потпуној супротности са поступцима његовог оца.⁶⁷ Неагресивно, мада не и пријатељско, држање према Епиру уклапало се у опште циљеве Антигонове политике. Експанзија и ратови у правцу Јонског или Јадранског мора нису били у непосредном интересу Македоније, а могли су озбиљно да поткопају њене исцрпене људске и материјалне ресурсе. Док је било снажно и стабилно, епирско краљевство је представљало препреку илирским нападима из западног правца. Изузимајући напад из 263. п.н.е., резултат прагматичног Гонатиног приступа било је пола века мира на западним границама Македоније. Пасивно-одбрамбена политика је застарела тек са новом променом односа снага на западу и северу од традиционалних граница Македоније, што је уследило после његове смрти. У току тридесетих и двадесетих година III века п.н.е. Епир нагло слаби и губи упоришта у Илирији и на Јонском мору. Напротив, Агронова илирска краљевина и држава Дарданаца, традиционални непријатељи Македоније, показују снагу и агресивност већу него икад раније. Ове промене ће принудити Гонатине наследнике да потпуно редефинишу свој однос према западној Грчкој и илирским племенима.

Библиографија

- Billows 1995 = R. A. Billows, *Kings and Colonists: Aspects of Macedonian Imperialism*, Leiden – New York – Köln 1995.
- Bosworth 1986 = A. B. Bosworth, Alexander the Great and the Decline of Macedon, *The Journal of Hellenic Studies* 106 (1986), 1–12.
- Cabanes 2008 = P. Cabanes, *Greek Colonization in the Adriatic*, у: G. R. Tsetschkladze (ed.), *Greek Colonization: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas II*, Leiden-Boston 2008, 155–186.

67 Тарн је веровао да је Гоната после победе над Александром II припојио Атинтанију и друге области око реке Аос, али без потврда у изворном материјалу (Tarn 1954b, 219, nap. 1). Крајем тридесетих година III века п.н.е. Атинтанија је и даље била у рукама Епирана (cf. Polib. II 5, 6, где се епирска војска, поражена под Феником, повлачи у Атинтанију). За проблем тачне локације и граница епирске Атинтаније, као и њеног односу према илирској покрајини сличног имена, в. Hammond 1989.

- Cabanes 1976 = P. Cabanes, *L'Épire de la mort de Pyrrhos a la conquête romaine (272 -167 av. J.C.)*, Besancon – Paris 1976.
- Cabanes 2002 = P. Cabanes, *Iliri od Bardileja do Gencija (IV. – II. stoleće prije Krista)*, Zagreb 2002.
- Cary 1972 = M. Cary, *A History of the Greek World 323 to 146 BC*, London 1972.
- Gabbert 2004 = J. J. Gabbert, *Antigonos II Gonatas: A Political Biography*, London – New York 2004.
- Droysen 1893 = J. G. Droysen, *Kleine Schriften zu alten Geschichte I*, Leipzig 1893.
- Garoufalios 1975 = Π. Ε. Γαρουφαλίου, *Πύρρος ο βασιλιάς της Ηπείρου*, Αθήνα 1975.
- Green 1990 = P. Green, *Alexander to Actium. The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkley – Los Angeles 1990.
- Habicht 1997 = Ch. Habicht, *Athens from Alexander to Antony*, Cambridge MA – London 1997.
- Hammond 1966 = N. G. L. Hammond, The Kingdoms in Illyria Circa 400–167 BC, *The Annual of British School at Athens* 61 (1966), 239–253.
- Hammond 1989 = N. G. L. Hammond, The Illyrian Atintani, the Epirotic Atintanes and the Roman Protectorate, *The Journal of Roman Studies* 79 (1989), 11–25.
- Hammond, Walbank 1988 = N. G. L. Hammond, F. W. Walbank, *A History of Macedonia III: 336–167 B.C.*, Oxford 1988.
- Head 1911 = B. V. Head, *Historia Numorum. A Manual of Greek Numismatics*, Oxford 1911.
- Papazoglou 1978 = F. Papazoglou, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Triballi, Autariatae, Dardanians, Scordisci and Moesians*, Amsterdam 1978.
- Papazoglou 1971 = F. Papazoglou, Un témoignage inaperçu sur Monounios l'Illyrien, *Živa antika* 21–1 (1971), 177–184.
- Papazoglu 2007a = F. Papazoglu, *Iz istorije antičkog Balkana: odabrane studije*, Beograd 2007.
- Papazoglu 2007b = F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*, Beograd 2007.
- Picard 1986 = O. Picard, Illyriens, Thraces et Grecs. La monnaie dans les rapports entre populations grecques et non grecques, *Iliria* 16–1 (1986), 137–144.
- Pistofidis 2006 = N. Pistofidis, G. Vourlias, E. Pavlidou, T. Dilo, N. Civici, F. Stamati, S. Gjongecaj, I. Prifti, O. Bilani, G. Stergioudis, E. K. Polychroniadis, On the Comparative Study of Three Silver Coins of the IIIrd Century B.C. minted in Korkyra, Dyrrachion and by the Illyrian King Monounios, *Applied Physics A: Material Science & Processing* 83–4 (2006), 637–642.
- Rendić-Miočević 1971 = D. Rendić-Miočević, Ilirske onomastičke studije (IV), *Živa antika* 21–2 (1971), 381–397.
- Šašel Kos 2005 = M. Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Ljubljana 2005.
- Tarn 1913 = W. W. Tarn, *Antigonos Gonatas*, Oxford 1913.

- Tarn 1954a = W. W. Tarn, *The New Hellenistic Kingdoms*, y: A. S. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (edd.), *The Cambridge Ancient History VII: The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome*, Cambridge 1954, 75–108.
- Tarn 1954b = W. W. Tarn, *Macedonia and Greece*, y: A. S. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth (edd.), *The Cambridge Ancient History VII: The Hellenistic Monarchies and the Rise of Rome*, Cambridge 1954, 197–223.
- Vujčić 2015 = N. Vujčić, Kasandrova ilirska politika, *Историјски записи* 88 1–2 (2015), 7–20.
- Walbank 1984 = F. W. Walbank, *Macedonia and the Greek Leagues*, y: F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History VII-1: The Hellenistic World*, Cambridge University Press 1984., 221–256.
- Wilkes 1996 = J. Wilkes, *The Illyrians*, Oxford – Cambridge MA 1996.
- Will 1984 = E. Will, The Formation of the Kingdoms, y: F. W. Walbank, A. E. Astin, M. W. Frederiksen, R. M. Ogilvie, *The Cambridge Ancient History VII-1: The Hellenistic World*, Cambridge University Press 1984., 101–117.
- Zippel 1877 = G. Zippel, *Die Römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*, Leipzig 1877.
- Папазоглу 2010 = Ф. Папазоглу, *Историја хеленизма*, Београд 2010.

Nemanja Vujčić

THE POLICY OF THE FIRST ANTIGONID RULERS TOWARDS THEIR WESTERN NEIGHBORS

There is a widespread tendency among the historians of Antiquity to view the western policy of Macedonian rulers as a longstanding continuity in both aims and methods. According to a widespread view, Argeadae and Antigonids shared the same general principles in their dealings with Epirus and the Illyrian kingdoms around Adriatic. In an earlier paper I suggested that Illyrian policy of Cassander is actually a departure from that of the previous rulers. Likewise, it can be argued that both Demetrius I Poliorcetes and Antigonus II Gonatas established their respective policies on the new principles. The alterations were partly due to the personal attitudes and aims of these rulers, but more important reason was the serious change in the political and military situation on the western frontier. Instead of medley of Illyrian tribal kings, individual Greek cities and a rather unstable and reclusive Molossian kingdom, a new, larger and much more powerful kingdom of Epirus rose under the energetic leadership of Pyrrhus. This former protégée of Demetrius, used civil war in Macedonia to annex several important regions in the western and central Greece. Probably just before or after Demetrius' return to Greece, Pyrrhus extended his kingdom northwards, into southern

Illyria, completely enclosing the western border of Macedonia. From this point on, the relation with this very belligerent neighbor becomes one of the greatest problems of Macedonian foreign policy.

The various implications of the rise of Epirus were underestimated by Demetrius Poliorcetes. He failed to establish any lasting and focused policy in relations with the western neighbor. In fact, Demetrius largely ignored it in the first years of his rule and it can be well argued that this was the main reason of his eventual downfall. Nothing we know implies that he ever contemplated a peaceful resolution of the conflict with Epirus, but he also did not attempt a military solution until late in his reign, and in the meantime he was passive while Pyrrhus extended his reach in all directions. Demetrius' seizure of Corcyra – an effortless but potentially hazardous accomplishment – further complicated their entanglements. When Demetrius actually made an attempt to deal with the Epiran threat, it ended in serious military defeat. Pyrrhus' reputation of military leader rose spectacularly, that of Demetrius plummeted. The following year Pyrrhus' audacity went so far as to attempt a strike against Macedonian heartland itself. The Molossian kings will lead army into Macedonia four times during the reigns of the first two Antigonids. The second such attempt by Pyrrhus resulted in collapse of Demetrius' rule over Macedonia. The biographies of Pyrrhus and Demetrius by Plutarch link Demetrius' downfall to his grand military preparations, allegedly so extensive that they caused serious anxiety to all of the remaining Diadochi, but the figures claimed are highly improbable and this supposed great army is nowhere to be seen in action. When the clash of kings actually happened, even Pyrrhus unaided by other kings proved too strong for Demetrius.

Antigonus Gonatas conducted his foreign policy along very different lines than that of his father. The reality of Macedonia, now a depopulated and ravaged country, set limits to any kind of more ambitious foreign policy. He held firm to a number of key points in Greece, vital for security of Macedonia itself, and slowly rebuilt the country and its military and naval strength. The relations with Pyrrhus were the main issue of the first few years of his reign. Antigonus refused to help Pyrrhus to further his war efforts in Italy. This decision was logical within the frames of Gonatas policy but it caused another war with Pyrrhus that (again) nearly ended Antigonid rule over Macedonia in 274 BC. More durable peace was possible only after the accidental death of Epirote king. A decade later Alexander II, Pyrrhus' son and heir, used Antigonus' occupation with siege of Athens to invade Macedonia for one last time. The details of this campaign are confusing but, unlike previous such attempt, it ended in expulsion of Molossian forces from Macedonia, and with Macedonian invasion of Epirus. Gonatas did not use his advantage to expand his borders westward – any such attempt would be likely cause of further conflicts.

In the long run, Gonatas' policy of the restricted expansion and the conservation of the domestic resources of Macedonia proved reasonably successful. Gradual growth and renewal of Macedonian military potential served to deter any further aggression from the direction of Epirus. The necessity to invent fresh approaches to challenges in the areas around Ionian and Adriatic Sea appeared only in the late 30s of the 3rd century, nearly four decades after the death of Pyrrhus. By that time, the Aeacid dynasty faded into history and Epirus sized to be a significant power, while Illyrian and

Dardanian kingdoms suddenly enter the Mediterranean political stage as significant (if ephemeral) players.

Key words: *Ancient Macedonia, Epirus, Illyria, Demetrius Poliorcetes, Antigonus Gonatas, Pyrrhus, Antigonids, the Hellenistic period.*

Катарина Митровић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Одељење за историју,

Чика Љубина 18-20, Београд

katmit035@gmail.com

КАТОЛИЧКА ПАРОХИЈА У СМЕДЕРЕВУ (16–17. ВЕК)*

У раду се говори о католичкој парохији која је постојала у Смедереву још у време Деспотовине, али је више података сачувано тек за раздобље османске власти, односно за 16. и 17. век. Такође се помиње и заједница католичких верника у месту Вишњици недалеко од Београда, о којој досад није било речи. Истраживање се темељи на публикованој грађи Тајног ватиканског архива, посебно фондова Конгрегације за пропаганду вере. Многе појединости се први пут износе пред стручну јавност.

Кључне речи: *смедеревско-београдска дијецеза, айосџолски викаријат, њајски администратори, парохија, фрањевци ојсерванџи, Смедерево, Вишњица, Босна Сребрна*

Дубровачки трговци су посећивали трг Смедерво на ушћу Језаве у Дунав још у периоду 1409–1412. године.¹ Када је деспот Ђурађ Бранковић довршио изградњу престонице 30-их година 15. века међу њеним становницима *Лајинима* посебно су се истицали Дубровчани, премда је било и других западњака – Млечана, Италијана, Мађара, житеља приморских градова у Зети, северној Албанији и Далмацији.² Анђело Маудо, лекар деспота Ђурђа, био је Италијан, док је његов слуга Јован у Смедерево

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век)* (ев. бр. 177010)

1 Спремић 1994, 123.

2 О страним трговцима у Деспотовини в. Спремић 1994, 652–664.

дошао чак из Фландрије.³ Дубровачки трговци су у Смедереву активно пословали посебно у периоду од 1445. до 1457. године, о чему сведочи велики број спорова због којих су формиране посебне судске комисије тзв. *конзулаиџи*.⁴ Властела је у граду чинила трећину припадника дубровачке колоније.⁵ Бројност следбеника римског култа у дужем раздобљу упућује на закључак да је у Смедереву од његовог оснивања постојала најмање једна католичка црква. Нажалост у грађи која нам у овом тренутку стоји на располагању нема помена о цркви смедеревских католика из раздобља српске власти. Марко Поповић је у раду посвећеном убикацији средњовековних цркава смедеревског града изнео претпоставку да су поред Благовештенске и дворске цркве у Великом граду и Манастира Успења Пресвете Богородице на брежуљку изван зидина постојале још две цркве у подграђу (вароши). Оне су, по свему судећи, страдале 1476. године приликом вишемесечних напада угарских одреда предвођених деспотом Вуком Гргуревевићем током којих је варош спаљена.⁶ Можда би управо на простору некадашње вароши требало тражити остатке најстаријег сакралног објекта који би се могао довести у везу са западним култом. У писаним изворима из времена српске власти изричито је поменут само свештеник Андрија, родом из Новог Брда, капелан Паскоја Соркочевића, деспотовог челника ризничког у годинама 1445–1453.⁷

Првих деценија османске власти Смедерево није било привлачно за дубровачке трговце, али га они упркос неповољним приликама нису сасвим напустили. У дефтеру из 1516. године забележен је *цемаџи Франака из Дубровника* који је бројио укупно 23 житеља.⁸ У питању су били трговци и по један закупац локалних државних прихода (финансијер), кројач, бојација и масер у хамаму. Члан дубровачке колоније био је и један свештеник. У то време Дубровчани су у Смедерево доносили тканине (посебно енглески карисеј), одевне предмете, занатске производе, зачине, со, шећер и другу робу, док су у граду и околини набављали коже, во-сак, вуну и жито. Између 1515. и 1519. године постојало је 14 трговачких друштава која су пословала са Смедеревом располажући капиталом од

3 Ibid, 148.

4 Будући да су Дубровчани на територији српске државе уживали судску екстериторијалност, у споровима који су се тицали искључиво дубровачких грађана пресуде су изрицале трочлане комисије (конзулати) састављене од једног конзула и двојице судија који су бирани посебно за сваки случај. Парничари су углавном били пучани, али су у судским колегијима главу реч водили племићи, Спремић 1994, 690, 697–698, 707–708.

5 Ibid, 708.

6 Поповић 2000, 217. О догађајима из 1476. године в. Зиројевић 1970, 193.

7 Спремић 1994, 733.

8 Миљковић-Бојанић 2004, 270.

50.000 перпера. После 1521. године трговци се у већој мери окрећу Београду, тако да је у попису из 1521-1523. године у Смедереву било свега 19 Дубровчана. Почетком четврте деценије 16. века због малобројности више нису уписивани као посебан џемат.⁹ Освајањем Темишвара и Баната 1552. године Смедерево губи статус пограничног утврђења, због чега је гарнизон смањен. Број становника је такође опао будући да су многи желели да се због пореских олакшица преселе у новоосвојене крајеве. Дуги рат (1593-1606) је допринео даљем привредном опадању, што је утицало и на заинтересованост дубровачких трговаца за смедеревски град и његову околину.¹⁰

Београдском епископијом је 1521. године номинално управљао извесни Тома, који се на том положају помиње још од 10. јула 1506.¹¹ Недуго после османског освајања за београдског епископа је 24. априла 1525. године постављен Никола Јован Петров (Nicolaus Joannes Petrii), лектор веспримске катедрале. У папским регистрима уз овај податак стоји напомена да се радило о титуларном именовану.¹² У наредним годинама седиште католичке епископије је из Београда под нејасним околностима пренето у Смедерево. То се догодило свакако пре јула 1544. године када је у папским регистрима први пут забележен смедеревски епископ који је на тај положај ступио *на извесћан начин* („certo modo“). У питању је био фрањевац Власије Фабриције из Крешева. Након његове смрти смедеревски епископ је 27. априла 1551. године постао Корнелије *Scozonolbus* (*Scorontilbi*). Његов наследник био је извесни Тома о коме нема ближих података. После Томине смрти за смедеревског епископа је 26. октобра 1565. именован Никола Угриновић, професор теологије. Према вестима које су стигле до Рима овог прелата су 1587. године убили Турци.¹³ Смедеревски епископи нису именовани дуже време све до Стефана Чекија, који је на тај положај постављен 6. новембра 1605. или 1606. године.¹⁴ Сви побројани епископи били су фрањевци опсерванти. Такође је занимљиво да Конрад Ојбел на-

9 Поповић 1970, 143–148; Катић, Поповић 2013, 93–95.

10 Зиројевић 1970, 194, 196, 199–200; Катић, Поповић 2013, 87–91, 113.

11 Eubel 1914², 198.

12 Eubel 1910, 270.

13 Ibid, 316. Према подацима којима је располагао Buturas 1970, 60–61, 63 Турци су епископа Угриновића заточили у тамници у Ливну одакле су га избавили фрањевци плативши откуп. Он се после 1588. године налазио на положају дувањског епископа. Cfr. Fermežin 1892, 340 где се Никола Угриновић 15. децембра 1587. помиње у својству *episcopi Samandriensis*.

14 Eubel 1910, 316; Eubel 1935², 303.

води да се Смедеревска епископија осим у Србији делом простирала и у фрањевачкој провинцији Босни Сребрној (*Bosna Argentina*).¹⁵

Помен смедеревских епископа у раздобљу 1544–1624. године пред истраживача поставља два суштинска питања. Прво се тиче њиховог личног присуства у дијецези која им је одлуком Апостолске столице поверена на старање. Извесно да наведени епископи нису непрекидно резидирали у Смедереву, али с обзиром да се радило о фрањевцима опсервантима, који су били везани за провинцију Босну Сребрну, не треба искључити могућност да су барем неки од њих повремено обилазили католичке вернике у Смедереву и суседним крајевима. Друго питање односи се на територијални опсег смедеревске дијецезе. У временима о којима је реч било је веома тешко сачувати границе црквених области како католичких, тако и православних, чак и у случајевима када се радило о веома старим епископијама које су се током свог дугог постојања налазиле у саставу различитих политичких творевина. У прво време смедеревски епископи су, по свој прилици, имали јурисдикцију само над преосталим католичким оазама у Смедереву и Београду. На предлог Конгрегације за пропаганду вере Апостолска столица је 1625. године образовала апостолски викаријат, који је обухватао подручје између река Саве, Драве, Дунава и Тисе до Темишвара и Липове. На челу новоустановљеног викаријата у земљама *под влашћу невереника* налазили су се смедеревско-београдски епископи у својству апостолских администратора.¹⁶ Први међу њима био је Дубровчанин Алберт Ренђић, такође фрањевац опсервант, кога је папа Урбан VIII 12. јуна 1625. године именовоао за смедеревско-београдског епископа и апостолског делагата *di Belgrado, e de Popoli d'Ungaria sotto il Turco*. Том приликом седиште дијецезе је из Смедерева пренето у Београд.¹⁷ Премда су уживали подршку Апостолске столице и Конгрегације за пропаганду вере Алберт Ренђић и његови наследници Петар Мазареки, Јаков Бонкарпи, Марин Ибришимовић, Матија Бенлић и Матија Брњаковић имали су много проблема приликом спровођења своје јурисдикције на наведеном подручју. Њихове тешкоће нису толико потицале од османских власти, колико од различитих структура Католичке цркве које су уживале подршку бечког двора и неких кругова у самом Риму. О више-

15 Eubel 1910, 316.

16 MCV pos. izd. 2 (1999), 29–30 (№ 1).

17 У складу са препоруком кардинала Октавија Бандинија и Франческа Инголија, секретара Конгрегације за пропаганду вере, Апостолска столица је првих дана јануара 1625. године започела уобичајени истражни поступак током кога је утврђено да фра Алберт Ренђић, дотадашњи лектор и пенитенцијар Базилике Светог Јована Латеранског у Риму, испуњава све услове да буде именован за смедеревско-београдског епископа и апостолског администратора, MCV pos. izd. 2 (1999), 30–38 (№ 1); Buturac 1970, 74.

деченијским сукобима смедеревско-београдских епископа с фрањевцима из провинције Босне Сребрне и администраторима босанске дијецезе писано је у више наврата.¹⁸ Стога ће у овом раду бити речи само о католичкој парохији у Смедереву која се одржала кроз 16. и 17. столеће, као и о католичкој заједници у месту Вишњици недалеко од Београда која није била организована као посебна парохија.

Колико нам је познато, смедеревска католичка парохија се у изворима први пут помиње 1625. године током истражног поступка вођеног поводом именовања Алберта Ренђића на положај смедеревско-београдског епископа.¹⁹ Том приликом за сведока је био позван Дубровчанин Марин Бенедикта Наталиса, који је истакао да је више пута посетио Смедерево и да је стекао увид у тамошње прилике. Према његовом сведочанству у Смедереву је било свега 14 *хришћанских* (католичких) кућа, док су остали житељи били *Турци и шиизмајџици*. Сведок није био сигуран да ли је у граду преостала нека хришћанска богомоља будући да су оне махом претворене у џамије. Марин Наталис је поменуо католичку цркву посвећену Светом арханђелу Михаилу, која се налазила у вароши („nel borgo“). У њој је служио један фрањевац опсервант који се издржавао од прилога верника, махом дубровачких трговаца. Црква је била опскрбљена основним богослужбеним предметима, али у њој није било услова за celebрирање понтификалних миса, нити је у њеној близини било објекта који би се могли користити за смештај епископа. Епископска менза није била опскрбљена никаквим приходима. Црква није поседовала реликвије, нити звоник са звонима. У њој није постојала чак ни крстионица, већ је у случају потребе доношена адекватна посуда („un piatto“). Око цркве се налазило гробље које је било ограђено. У околини није било католичких манастира, нити монаха. Капелан фрањевац је подучавао младе читању и писању када би се за тако нечим указала потреба.²⁰

18 Митровић 2008, 221–234; *Jurisdikcija* 2010, 81–106 (К. Mitrović); Mitrović 2011, 209–217; Митровић 2011А, 143–163.

19 Приликом именовања епископа покретао се истражни поступак, који је водио папски нунције у дотичној дијецези. Он је саслушавао сведоке који су давали изјаве о личности кандидата (његовом узрасту и пореклу, рођењу и одгоју у законитом браку родитеља католика, образовању, дотадашњој каријери, карактерним особинама и сл.) и приликама у дијецези. Водило се рачуна да сведоци лично познају кандидата, али да с њим нису у родбинским и пријатељским везама, нити у сукобу. Тек када би прикупио све релевантне податке и сведочанства, нунције је слао извештај Курији, у коме би изнео и своје мишљење, после чега се приступало даљој процедури именовања или би се од ње одустало, MCV pos. izd. 2 (1999), 11–13 (А. Dević). Документација о истражним поступцима доноси обиље података о личностима и црквеним областима, због чега представља веома драгоцен историјски извор.

20 MCV pos. izd. 2 (1999), 36–37 (№ 1).

Петар Мазареки, смедеревско-београдски администратор, обишао је у јесен 1631. и у пролеће 1632. године подручје своје дијецезе, о чему је саставио подробен извештај упућен Конгрегацији за пропагану вере.²¹ Према његовом сведочанству смедеревски град је био добро утврђен и брањен, док су околни брежуљци били прекривени виноградима и стаблима воћака. Смедерево је уживало у изобиљу попут осталих крајева и градова уз Дунав. У подграђу је постојало 600 кућа *Турака јаничара и њихових синова званих Culoqlari*, док је тврђава била слабо насељена. У граду је живело свега 16 католичких породица трговаца из Дубровника и Босне. Њихов душебрижник био је *неки босански фрањевац*. Далеко бројнији били су Срби. *Монаси Св. Василија* имали су свој манастир удаљен од града једну миљу.²² У питању је свакако био манастир Успења Пресвете Богородице из времена деспота Ђурђа Бранковића, данас на старом гробљу.

Наредни помен католичке заједнице у Смедереву потиче из 1637. године. У Бечу је тада, у присуству папског нунција Балонеа Малатесте, вођен уобичајени истражни поступак у циљу именованја Хрвата Рафаела Леваковића, фрањевца опсерванта родом из места *Jaschensis* у околини Загреба, на положај смедеревског епископа. Све досад наведе смедеревске епископе и смедеревско-београдске администраторе именовала је Апостолска столица. Међутим, како је после смрти Петра Мазарекија 27. новембра 1634. године смедеревско-београдска катедра остала упражњена неколико година, бечки двор је сматрао да треба да се активно укључи у решавање тог проблема. Хабзбуршки цареви су сматрали да им као угарским краљевима припада право именованја епископа у дијецезама које су се налазиле на подручју средњовековне Угарске.²³ Апостолска столица је бечким царевима признавала ово право само када се радило о десет епископија основаних у време краља Стефана I (997–1038) када је започело систематско покрштавање Мађара и изградња црквене организације у држави Арпадоваца.²⁴ Београдска католичка епископија је основана тек пред крај 13. века и свакако није спадала у ред првобитних десет угарских дијецеза, због чега је Апостолска столица бечком двору одрицала право

21 О Петру Мазарекију v. Митровић 2008, 229–232; *Jurisdikcija* 2010, 85–88 (К. Mitrović).

22 MCV pos. izd. 6 (2005), 264, 266 (№ 99).

23 *Jurisdikcija* 2010, 90 (К. Mitrović); Митровић 2011А, 144–145.

24 Према предању, краљ Стефан I је на територији своје државе основао укупно десет епископија на челу с архиепископијом чије се седиште налазило у Острогону, *Исџ*. Мађара 2002, 32 (П. Рокаи).

именовања смедеревско-београдских епископа.²⁵ Поред тога, у Риму је преовладавало мишљење да таква политика шкоди верницима, будући да су османске власти с подозрењем гледале на прелате који су долазили из Беча сматрајући их шпијунима, док су се с нешто више благонаклоности односиле према онима које је именovala Апостолска столица.²⁶

Током истражног поступка вођеног поводом именовања Рафаела Леваковића саслушана су тројица сведока, који су званичницима бечког двора и папском нунцију Малатести представили прилике у Смедеревској епископији. Босански племић Михаило Радилчић је сведочио на основу личног искуства, док су друга двојица, Амброзије Фабије и Михаило Матковић, свој исказ дали на основу оног што су чули од трговаца који су походили те крајеве. Према сведочењу Михаила Радилчића, рођеног у Смедереву, у граду је некада постојала католичка црква посвећена Светом арханђелу Михаилу, коју су Турци запосели и по свој прилици претворили у џамију, јер је према његовој оцени та богомоља била *irreparabilis*. Стога су католици изван града („in rago“) подигли цркву исте посвете. У њој су служили двојица фрањеваца опсерваната из провинције Босне Сребрне, који нису имали никакве приходе, већ су се издржавали од милостиње. Према Радилчићевом мишљењу, цркву је требало доградити. У њој је, истина, постојала крстионица, али је све друго недостајало – звоник са звонима, реликвије, оргуље, није постојало чак ни гробље. У Смедереву је тада живело тридесетак католика. На подручју дијецезе није било манастира, болница, братовштина, семеништа, нити других каритативних и образовних установа. Смедеревски епископи нису имали свој двор, нити мензу која би им обезбеђивала приходе. Када би походили Смедерево одседали су код двојице фратара. Михаило Радилчић је нагласио да су католици на територији Србије живели у 15 места, између осталог у Крагујевцу, Крушевцу, Новој Паланци, Ваљеву, али да су њихове капеле постојале само у Београду и Смедереву. Искази друге двојице сведока се углавном подударају са Радилчићевим, с тим да је Амброзије Фабије навео да је Црква Светог арханђела Михаила била око миљу удаљена од града, док је Михаило Матковић нагласио да се у запоседнутој цркви обављају *турске службе* („orationes turcicas“). Обојица сведока су истакли да је црква *in rago* опремљена неопходним богослужбеним предметима који су допремљени из Рима.²⁷

25 Први београдски епископ поменут у папским регистрима био је фрањевац Мартин уз чије име стоји опаска да је на ту дужност ступио *мало йосле 1290. йодине*. Он је био суфраган острогонског архиепископа, Eubel 1913², 355.

26 Уп. Tóth 2007, 107–114.

27 MCV pos. izd. 2 (1999), 229–231, 233–234, 236–237 (№ 20).

Ако се упореде вести из 1625. са подацима из 1637. године долази се до следећег закључка. Дубровчанин Марин Наталис, који је у више наврата боравио у Смедереву, изјавио је 1625. године у Риму да се католичка Црква Светог арханђела Михаила налазила *nel borgo*, тј. у вароши. Само дванаест година касније тројица сведока, од којих је један рођен у Смедереву, изјавили су у Бечу да су Османлије узурпирале Цркву Светог арханђела Михаила и готово извесно је претвориле у џамију, будући да сведок Михаило Матковић изричито помиње да се у њој читају *турске молишве*. Црква Светог арханђела Михаила сада се помиње *in rago*, једну миљу удаљена од града. У цркви из 1625. године није постојала крстионица, док се 1637. године она изричито помиње. Оно што је посебно индикативно јесте помен гробља. Уз цркву из 1625. године оно је постојало и било је ограђено, док сва тројица сведока наглашавају да га 1637. године више није било. Будући да објекат попут гробља није могао да нестане преко ноћи, могуће је извести само један закључак – црква је у међувремену променила локацију. Турци су стару Цркву Светог арханђела Михаила, која се у вароши, сва је прилика, налазила још у време српске власти, одузели од католика и претворили у џамију. Католици су нову цркву исте посвете подигли ван града. То се вероватно догодило између пролећа 1632. (посета Петра Мазарекија) и 1637. године. Остале околности се нису битно измениле – црква је била опремљена само најнужнијим предметима и у њој су служили фрањевци опсерванти из Босне.

Фра Иван Михајловић се 20. новембра 1641. године из манастира у Великој обратио Конгрегацији за пропаганду вере пишући о незахвалном положају католика на територији смедеревско-београдске дијецезе, међу којима дуго времена није обављена канонска визитација иако је за *иако нечим постојала велика потреба*. Он је истакао да би босански или дривастијски епископ требало да што пре посете тамошње вернике.²⁸ Период седисвакандије је потрајао све до почетка 1642. године када је Апостолска столица за смедеревско-београдског администратора и апостолског изасланика у крајевима између Саве, Драве, Дунава и Тисе именовала Јакова Бонкарпија, насловног епископа Химерије и папског нунција у Бечу.²⁹

Марин Ибришимовић, Бонкарпијев наследник на положају београдског епископа и апостолског изасланика у угарским земљама под османском влашћу, обавио је 1649. године канонску визитацију током које је кризмао (миропомазао) велики број католика оба пола који су дуго го-

28 MCV pos. izd. 3 (2000), 236 (№ 162).

29 Buturac 1970, 93–94; *Jurisdikcija* 2010, 90 (К. Mitrović).

дина чекали на овај сакрамент. У подробном извештају о овој визитацији епископ Ибришимовић наводи да је 12. марта у Цркви Светог арханђела Михаила у Смедереву кризмао 6 особа.³⁰

Београдски епископ Матија Бенлић посетио је Смедерево 24. септембра 1657. године. Дочекали су га тамошњи парох и *оно мало хришћана, іосіоде ірїоваца, с великом милошћу*. Сутрадан 25. септембра епископ је служио свету мису, којом приликом је кризмао једног мушкарца и четири жене. У граду је живело петнаестак католичких породица, које Бенлић сажаљева због њиховог сиромаштва и незахвалног положаја. Црква Светог арханђела Михаила имала је добру кровну конструкцију, у њој су постојала два олтара са сликама и сви предмети неопходни за богослужење. Парох је био фрањевац. Епископ Бенлић је изразио бојазан да би ова заједница могла да се угаси будући да парох није имао од чега да се издржава.³¹ Две године касније, 25. новембра 1659, епископ Бенлић се из Манастира Светог Августина у Великој обратио Франческу Инголију, секретару Конгрегације, заложивши се за помоћ смедеревском пароху, који није имао од чега да се издржава *ни усїима ни књиіама* („si come à bossa et in scriptis“), тј. оскудевао је како у животним намирницама, тако и у богослужбеним предметима. Матија Бенлић је резигнирано закључио да ако се Конгрегација *не іобрине и не іошаље іомоћ іа црква ће биїи изіубљена*.³²

У време аустријско-турског рата 1663–1664. године, који је свима, па и католицима у Подунављу и Посавини донео нове невоље, Матија Бенлић се 20. априла 1664. из Фојнице обратио за помоћ Конгрегацији за пропаганду вере. Београдски епископ је у том извештају посебно истакао тешко стање у коме се обрела црква у Смедереву. У том граду остало је још само осам католичких породица, које нису имале довољно средстава да издржавају свештеника. Да невоља буде већа, у великом пожару који је пре три године захватио град (вероватно 1661) изгорели су сви богослужбени предмети похрањени у кући једног трговца. Црква Светог арханђела Михаила се *чудом сїасла* захваљујући свом положају изван града, премда је ватра прогутала ограду и дрво које се наслањало на кров. О великим празницима у Смедерево је долазио да служи неко од фрањеваца из Босне или из Београда.³³ У извештајима епископа Матије Бенлића о стању у парохијама на подручју под његовом јурисдикцијом, који су разматрани у Риму последњих дана маја 1672. године, смедеревска парохија није по-

30 MCV pos. izd. 3 (2000), 376 (№ 263); MCV pos. izd. 2 (1999), 367 (№ 37).

31 MCV pos. izd. 6 (2005), 266 (№ 99).

32 MCV pos. izd. 3 (2000), 499 (№ 365).

33 MCV pos. izd. 2 (1999), 377–378 (№ 41).

мену, што значи да се она спонтано угасила крајем 60-их година 17. века.³⁴

Први помен католичке заједнице у Вишњици, месту на обали Дунава око три миље удаљеном од Београда, забележен је у извештају Симона Матковића, некадашњег генералног викара смедеревског епископа,³⁵ упућеном Конгрегацији за пропаганду вере 4. новембра 1631. године. Овај свештеник родом из Босне сведочио је о врлинама фрањевца опсерванта Климента Дубровчанина, који је заједно са једним сабротом, по налогу министра провинције (Босне Сребрне) обављао душебрижничку службу међу дубровачким трговцима и другим католицима у Београду. У неком тренутку фра Климент је отишао у Вишњицу како би преузео бригу о тамошњим верницима који су дуго времена били препуштени сами себи. Захваљујући милосрдним прилозима фра Климента је за 50 шкуда од османских власти купио дозволу да подигне цркву у којој би служио мису и свете сакраменте.³⁶ Није познато због чега овај покушај оснивања парохије није реализован у датом тренутку, а ни касније. Вероватно стога што дијецезанских свештеника готово да није било, а фрањевци опсерванти нису били довољни да обезбеде редовно одвијање црквеног живота свуда где је то било потребно. У већ поменутом извештају из 1632. године Петар Мазареки је навео да у Вишњици живи укупно 120 католика, који су по занимању углавном били млинари. У време сукоба између београдских католика, Дубровчана и Босанаца, Вишњичани су стали на страну Дубровчана, односно администратора Алберта Ренђића.³⁷ У Вишњици се миса служила повремено када би неки фратар походио тамошње вернике.³⁸ Епископ Марин Ибришмовић је током визитације смедеревско-београдске дијецезе 15. марта 1649. године посетио Вишњицу и том приликом је кризмао 14 верника.³⁹ У извештају београдског епископа Матије Бенлића, који се односи на његову визитацију обављену у новембру 1651. године, забележено је да у селу Вишњици, које припада београдској парохији, има 25 католичких домова, 85 душа које се причешћују и петна-

34 MCV pos. izd. 3 (2000), 595–599 (№ 430).

35 По свој прилици у питању је био Стефан Чеки (1605/6–1624).

36 MCV pos. izd. 3 (2000), 61–62 (№ 32).

37 У питању је алузија на сукобе између Дубровчана и босанских фрањеваца, које су подржавали верници пореклом из Босне настањени у Београду, у време епископа Алберта Ренђића (1625–1629) и Петра Мазарекија (1631–1634). О тим догађајима в. Митровић 2008, 224–226, 231–232.

38 MCV pos. izd. 6 (2005), 205 (№ 76).

39 MCV pos. izd. 3 (2000), 376 (№ 263); MCV pos. izd. 2 (1999), 367 (№ 37).

есторо деце, тј. укупно стотину верника.⁴⁰ Матија Бенлић је осам година касније (1659) писао Конгрегацији да у Вишњици живи 100 католика оба пола. Београдска Црква Светог Јована Крститеља је представљала њихову парохију. Тамошњи душебрижник је повремено одлазио у Вишњицу где је обављао богослужење у приватним кућама. Вишњичани су о великим празницима скупа долазили у Београд како би присуствовали богослужењу у Храму Светог Јована Крститеља. Епископ Бенлић је поменуо и 15 домова *шизмајшика* настањених у Вишњици.⁴¹ У последњем извештају Матије Бенлића од 30. маја 1672. године стоји да у Вишњици живи укупно 125 католика. У месту не постоји црква већ се богослужење повремено обавља у кућама верника.⁴²

На основу реченог може се извести закључак да су се католичке заједнице у Београду, Смедереву и Вишњици, као и на ширем подручју Подунавља, Посавине, Подравине и Потисја, организованом као апостолски викаријат, сачувале искључиво захваљујући деловању фрањеваца опсерваната, што не треба да чуди. Осим што су се залагали за скрупулозно поштовање *Правила Свештој Фрање Асишкој*, фрањевци опсерванти су били врло дисциплиновани и доследни, чак фанатични борци за чистоту католичке вере, коју су бранили од свих облика отпадништва независно од тога да ли је оно поникло унутар римске цркве или је долазило извана. Због таквих идеолшких премиса и строге праксе фрањевци опсерванти били су изузетно погодни за деловање *in partibus infidelium*, односно у крајевима који су били изложени континуираним нападима Османлија или су већ потпали под њихову власт. Фрањевачки проповедници су подстицали хришћанске ратнике на борбу против неверника, пратили су крсташке војске на њиховим походима и организовали мисионарску делатност кадгод су за то постојали макар и најмањи услови, увек спремни на жртвовање које је у крајњој линији подразумевало мученичку смрт („*coronam martyrii*“). У пограничним областима и крајевима који су се налазили под османском влашћу преузимали су управу над парохијским црквама и древним бенедиктинским опатијама или су постајали титуларни епископи и администратори дијецеза које су остале без пастира и у којима је редовно одвијање црквеног живота било доведено у питање услед малог броја верника и притисака који су долазили од османских власти.⁴³ Стога су им папе, кардиналски колегијум и посебно Конгрегација

40 MCV pos. izd. 6 (2005), 163 (№ 76).

41 MCV pos. izd. 2 (1999), 371 (№ 38).

42 MCV pos. izd. 3 (2000), 595 (№ 430).

43 О феномену *Observantia* и поделама унутар фрањевачког реда v. *Storia* 2001, 282–285, 300 (G. G. Merlo).

за пропаганду вере препуштали велики део послова и пружали заштиту, чак и онда када њихово деловање није било по вољи осталим структурама Католичке цркве, османским властима и бечком двору.

Извори:

- Eubel, Conradus (1913²): *Hierarchia catholica Medii aevi I (1198–1431)*, Monasterii.
- Eubel, Conradus (1914²): *Hierarchia catholica Medii aevi II (1431–1503)*, Monasterii.
- Eubel, Conradus (1910): *Hierarchia catholica Medii aevi III (saeculum XVI ab anno 1503 complacentes)*, Monasterii.
- Eubel, Conradus (1935²): *Hierarchia catholica Medii et Recentioris aevi IV (1592–1667)*, Monasterii.
- MCV pos. izd. 2 (1999): *Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji 17. i 18. stoljeće*, prir. A. Dević i I. Martinović, Zagreb.
- MCV pos. izd. 3 (2000): *Đakovačka i Srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere 17. stoljeće*, prir. A. Dević, Zagreb.
- MCV pos. izd. 6 (2005): *Đakovačka i Srijemska biskupija. Arhiv Kongregacije za širenje vjere. Razni fonodovi 17–18. stoljeće*, prir. A. Dević, Zagreb.
- Fermendžin, Eusebius (1892): *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica (925–1752)*, Zagrabiae.

Литература:

- Buturac, Josip (1970): *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb.
- Зиројевић, Олга (1970): *Смедерево од њага до турску власт до краја XVI века*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год., Београд, 193–200.
- Ист. Мађара (2002): *Историја Мађара*, Београд.
- Jurisdikcija* 2010: Bubalo, Đorđe – Mitrović, Katarina – Radić, Radmila, *Jurisdikcija Katoličke crkve u Sremu*, Beograd.
- Катић, Срђан – Поповић, Бојан (2013): *Смедеревска варош од 1459. године до краја 16. века*, Историјски часопис 62, 79–115.
- Миљковић-Бојанић, Ема (2004): *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља – насеља – становништво*, Београд.
- Митровић, Катарина (2008): *О делатности смедеревско-београдских администратора епископа Петра Катића (1618–1621), Алберта Ренђића (1625–1629) и Петра Мазарекија (1631–1634), Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6, Пожаревац – Београд 2008, 221–234.
- Mitrović, Katarina (2011): *The Peace of Passarowitz and the Re-establishment of the Catholic Diocesan Administration in Belgrade and Smederevo*, The Peace of Passarowitz, 1718. This book developed from the proceedings of the First Interna-

- tional Academic Conference “The Peace of Passarowitz, 1718”, 14–15 November 2008, held on the occasion of the 290th Anniversary, in Požarevac, Serbia, Perdue University Press, West Lafayette, Indiana, 209–217.
- Митровић, Катарина (2011А): *Сремски викар Лука Најшалис (1681–1720)*, Београдски историјски гласник 2, 143–163.
- Поповић, Марко (2000): Ка проблему средњовековних цркви смедеревског града, *Старинар* 50, 201–219.
- Поповић, Тома (1970): *Дубровачка колонија у Смедереву од 1459. до краја XVI века*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год., 143–148.
- Спремић, Момчило (1994): *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд.
- Storia* (2001): *Storia del cristianesimo. Il medioevo*, a cura di G. Filoramo e D. Menozzi, Roma-Bari.
- Tóth, István György (2007): *Bosanski franjevci, turske paše i ugarski biskupi*, *Scrinia slavonica* 7, 107–114.

Katarina Mitrović

CATHOLIC PARISH IN SMEDEREVO (16–17TH CENTURY)

A Catholic parish had existed in Smederevo since its founding, since a large number of foreigners arriving from the West lived there, including a colony of Dubrovnik traders. After the fall of Belgrade under the Ottoman rule, the seat of Catholic parish moved from Belgrade to Smederevo in the period 1525–1544. Later, from 1544 to 1624, the Holy See nominated Smederevo bishops. Almost no information can be found about them, except the fact that they were Franciscans Observants living and working in the Province of Bosnia Argentina. After 1625, the Holy See nominated administrators of the Belgrade – Smederevo diocese who had jurisdiction over the catholic believers populating territories of the medieval Hungarian Kingdom fallen under the Ottoman rule. At first, a catholic church dedicated to Saint Archangel Michael was built in the town of Smederevo. The Ottoman rulers turned it into a mosque 1632–1637, so that the Smederevo catholic citizen – mostly traders coming from Dubrovnik, built a new church about a mile outside the town. In the Church of Saint Archangel Michael masses were held by Franciscans Observants from the Province of Bosnia Argentina. Reports of the Belgrade bishop Matija Benlić dating from the 1650s and 1660s repeatedly speak of a great destitution and numerous problems that the catholic population and their Franciscan priests were faced with in Smederevo and other places south of the Sava and the Danube rivers (in the territory of Serbia). Lack of finance and a constant decrease of the number of followers spontaneously closed the Smederevo parish from 1664–1672. Over 100 catholic people lived at a place of Višnjica, situated at the bank of the Danube near Belgrade, although they were not organised in a separate parish, but

belonged to the Saint John the Baptist's Church in Belgrade. Almost all bishops, administrators, apostolic delegates and priests active in the 16th and 17th century in the territories marked by the Danube, Sava, Drava and the Tisza Rivers were Franciscans Observants from Bosnia Argentina. Thanks to their fiery spirit, discipline, readiness to make great sacrifice and outstanding religious fervour, the Franciscans Observants were fit to act *in partibus infidelium*.

Key words: Smederevo-Belgrade diocese, apostolic vicarage, papal administrators, parish, Franciscans Observants, Smederevo, Višnjica, Bosnia Argentina

УДК: 929.642 Лазар Хребељановић
321.17:929 Лазар Хребељановић
ID БРОЈ: 227421196
Изворни научни чланак
Рад је примљен: 28. 07. 2016.
Рад је прихваћен: 27. 10. 2016.

Владимир Алексић

Универзитет у Нишу, Филозофски Факултет,
Департман за историју,
Ђирила и Методија 2, Ниш
vladimir.aleksic@filfak.ni.ac.rs

ВЕЛИКАШКО ПОРЕКЛО ГРБА КНЕЗА ЛАЗАРА*

Кнез Лазар је политичко деловање започео релативно скромно, као син знатног великаша, а живот је завршио као главна владарска личност у расцепканом и окрњеном Српском Царству. Као део сложене и истрајне борбе за политичку превласт радо је истицао своја хералдичка обележја. Шлем турнирског типа (басинет) са заштитном мрежом (авентал) западноевропског порекла украшен воловским роговима, вероватно је био његово основно знамење, својеврсни великашки прото-грб. У светлу постојања готово истоветног графичког симбола на дугмадима са појаса из гроба приписаном молдавском војводи Лацку († Lațcu – 1374), а посебно нових погледа на развој хералдичке праксе у Србији у другој половини XIV века, чини се да препознатљиви породични грб Лазаревића треба сагледавати искључиво у регионалом оквиру, а не као самониклу домаћу појаву.

Кључне речи: *кнез Лазар, хералдика, шлем са бивољим ројовима, молдавски војвода Лацко.*

Најновији погледи на успон кнеза Лазара, незаобилазне теме домаће критичке историографије, уклопљени су у ширу слику о слабљењу и распадању Српског Царства. Његов отац, великаш Прибац, имао је баштину око Прилепца поред напредног рударског места Новог Брда и угледно звање логотета на двору цара Душана. Успео је да сина ожени Милицом, ћерком великог кнеза Вратка. Брак са властелинком из споредног огранка

* Рад је део пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV–XV век), (ев. бр. 177010).

светородне династије Немањића помогао је даљем успону, а потом и легитимизацији тешко стечене врховне власти. Средином 1363. године Лазар је и даље био само ставилац, тако да је потом једино могао постати велики кнез. Најважнија подлога даљег јачања била је „држава“, односно управна јединица Царства. Изгледа да се овога пута радило о знатној области са средиштем у Крушевцу. На крају низа обрачуна са српским великашима и обласним господарима, споменимо Мрњавчевиће и њихове наследнике, жупана Николу Алтомановића, Радича Бранковића, не без кнежевог недоследног држања и мешања суседне Угарске и Босне, заокружио је пространу територију од Подунавља и Посавине све до Скопља и његове околине, те стрмих падина реке Таре, укључујући и Понишавље и горње и средње Полимље. Од 1378–1379. године стекао је подршку врха Српске Цркве, а с успехом је трајно или привремено уредио односе и са већином околних држава. Иако је стекао бројна владарска овлашћења на највећем делу ишчезлог Царства, кнежева стварна моћ у земљи је била ограничена. Истакнути великаши, пре свега његов зет Вук Бранковић, били су свесни да свега неку деценију пре Видовдана нису по угледу и утицају заостајали за својим новим господаром.¹

Од почетка XX века знамење косовског светог мученика присутно је

Слика 1 – Релефна плоча са хиландарске приправе. Извор: Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд 2008, 200.

и на јужној фасади приправе крушевачке цркве св. Стефана, подигнуте око 1377. године у религиозно-идеолошке сврхе. Приступом неприхватљивим у савременој струци о заштити културног добра на парпетној плочи поновљен је аутентични мотив са нешто млађе хиландарске приправе – шлем са уврнутим воловским роговима.² У суштини, ради се о реалистичној представи турнирског шлема западноевропског порекла типа басинет облика калоте са визиром и великим верижним оковратником – авенталом (Слика 1 и 1А).³ Важно је истаћи да велики број фреско-представа из друге половине XIV века са простора „византијског комонвелта“ и српских средњовековних

1 Из опсежног прегледа литературе издвајамо: Шуица 1997, 7–24; Шуица 2011, 225–244; Благојевић 2009, 7–42. уп. Алексић 2013.

2 Ристић 1983, 134–136, 138.

3 Алексић 2014, 269–275. уп. Јанковић 1989, 149–150.

Слика 1А – Парайиена йлоча са цркве Лазарице. Извор: Ауџор.

земаља веродостојно приказује предмете из свакодневног живота, посебно одећу. На пример, делови опреме у коњаничкој композицији светог Димитрија у Марковом манастиру из друге половине XIV века налази паралеле у оновременим лако оклопљеним западноевропским ритерима.⁴ По времену настанка блиском живопису из Сисојевца, одећа св. Даде и св. Говделаја у великој мери одговара оновременој племићкој ношњи.⁵

Знамења сличних особина као са два споменута храма присутна су и на печатњацима. Не само место случајног налаза у околини Крушевца, већ и главне одлике приказа шлема са биволским роговима на сребрном позлаћеном прстену упућују на вероватну спону са кнезом Лазаром.⁶ Остали се тичу разматране теме утолико што показују приметну заступљеност сличног мотива у српским средњовековним земљама.⁷ Два су нађена приликом археолошких радова на новобрдској катедралној цркви. Старији је од сребра са позлатом из женског гроба. Време погребја је одређено новцем кнеза Лазара и његовог сина (НМ инв. број 5045). Стога се сматра да је био у поседу члана ширег породичног круга Лазаревића.

4 Овчаров 2002, 15–19. Шлем-басинет налази се на и глави светог ратника Меркурија у Високим Дечанима. Грешком је фреска описана речима „Albanian style“. в. Nicole 1999, 10. уп. Алексић 2014, 273.

5 Габелић 2007, 34.

6 Недоступан приказ репрезентивног златног печата. в. Ђоровић-Љубинковић 1975, 176 нап. 20 и илустрација 11 (Народни Музеј Београд (= НМ), инв. број 307). уп. Јанковић 1989, 150, 152 Т. III 12. За кнежев печат. в. *Исџо*, 149, 150 Т. I 7.

7 Графички приказ територијалне заступљености у: Иванишевић 2004, 229. Новац из ове групе је вероватно настао на северу државе кнеза Лазара. в. Иванишевић 2001, 163.

Међутим, изглед цилиндричног шлема са два прореза и остали пратећи детаљи, попут тролиста или љиљана у зони увиченој роговима, упадљиво одударају од основних особина грба из Хиландара и са претходно описаног прстена. Вероватно је припадао члану посебне великашке породице, непознатих веза са Лазаревићима. Млађи новобрдски примерак датиран је новцем деспота Ђурђа Бранковића (НМ, инв. број 3646). На случајном налазу са краја XIX века из Босне шлему је, поред рогова, придодата и челенка у виду вучје главе (НМ, инв. број 2170). Свакако није припадао дубровачком властелину Трипе Бући, јер је љиљан био основни елемент грба угледне породице которских корена.⁸

Скупини споменутој у претпоследњем пасусу свакако треба придружити и давно откривене, а у српској науци недовољно истакнуте, налазе из цркве св. Николе у месту Rădăuți код града Сучаве. Садржи гробове приписане Богдану (отприлике † 1365), те сину и наследнику оснивача Молдавије Лацку (отприлике † 1374). Претпоставља се да је последњи сахрањен са појасом, добро познатим знаком великашког и владарског престижа, који је био украшеним са шест позлаћених сребрених конкавних украса, од којих три имају мотив вучје главе, а остали приказују добро нам познату кацигу са закривљеним воловским роговима (Слика 2).⁹

Слика 2 – Којче са појаса приписане молдавском војводи Лацку, Rădăuți код Сучаве. Извор: *Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog, Budapest – Luxemburg 2006, 442 (Her. Imre Takács).*

- 8 Ђоровић-Љубинковић 1975, 176 нап. 20. За новобрдске налазе в. Јанковић 1989, Т III 13; Зечевић 2004, 186, 190, 192, 198.
- 9 Móré-Heitel 2006, 91–92. О појасевима в. Поповић 2005, 59. уп. нап. 20 овог рада. Недоступни радови: [L. Bătrâna - A. Bătrâna, *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuți. Cercetări arheologice și interpretări istorice asupra începuturilor Țării Moldovei Piatra Neamț*, 2012; S. Andries-Tabac, *The Beginnings of the Moldavian Funeral Heraldry. The Escutcheons with the Aurochs Head of the Princely Graves of Rădăuți (15th Century)*, International Workshop: Heraldry and Art Patronage (Cluj, Romania, 8–9 November 2013)].

Изгледа да оба детаља нису оставила трајни траг на даљи развитак локалне хералдике, иако се бивољи рогови донекле могу довести у везу са представом главе тура, давно ишчезле врсте говечета, присутном на грбовима молдавских војвода још од средине XIV века.¹⁰

Обојица носилаца овог хералдичког знака деловала су на ободима угарског политичког утицаја. Кнез се борио за превласт у расцепканом Српском царству, не без уплива са севера. Највећи успех после неочекиваног слома краља Вукашина на Марици 26. септембра 1371. године, односно „расап” огорченог супарника жупана Николе Алтомановића 1373. године, остварио је као угарски вазал. Односи су поремећени тек пошто што су нередовне прилике након смрти краља Лудовика († 1382) Лазару омогућиле самовољно иступање и мешање у дуготрајни грађански рат.¹¹ Нешто раније започео је мукотрпан и не увек праволинијски процес постепеног осамостаљивања Молдавије од превласти круне св. Стефана и околних сила.¹² Од XIV столећа све самосвеснији влашки свет, посматран у најширем смислу, све снажније улази у сферу занимања високих српских политичких и духовно-интелектуалних кругова. При крају владавине краљ Милутин је са Видинским царством и Басарабом учествовао у противмађарској коалицији.¹³ Међутим, у Бици код Велбужда влашки кнез је био на непријатељској страни.¹⁴ Раскол је убрзо превазиђен ради заједничких интереса, те је у наредним вековима обострано преплитање постало вишеслојније и дубље.¹⁵ Између осталог, Лазарев савременик духовник Харитон је као игуман светогорског манастира Кутлумуша подједнако радо обилазио српске владаре и великаше, као и двор Јована Владислава у Влашкој. На крају је постао и митрополит Угровлахије.¹⁶ Много касније, српски патријарх Никодим је око 1453. године на молбу тамошњег кнеза и клира рукоположио кир Теоктиста за црквеног првака Молдавије.¹⁷ Кнез Лазар је природно неговао најживље односе са суседном Влашком. Опсежна духовна делатност у оквирима Браничевске епархије, обележена градњом манастира Раваница и Горњак, покровитељство над манастирима Тисмена и Водица у оближњим прекодунавским пределима,

10 Садовников 2005–2009, 320–341.

11 Стојковски 2014 А, 225–244; Стојковски 2014 Б, 39–57.

12 Deletant 1986, 189–197; Engel 2001, 166–167, 270–271.

13 Узелац 2014, 308–310; Mihai-Florin 2012, без пагинације, нап. 122.

14 Vásáry 2010, 115–117.

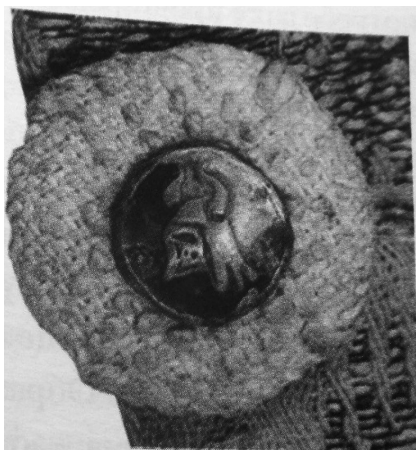
15 Radojičić 1956, 13–29, посебно, 13–15. За помен Молдавије – Карабогдана у старој српској књижевности в. *Isto*, 17, 27.

16 Суботић 1983, 219–219; Кораћ 1992, 135–136.

17 Суботић 1982, 217. О каснијим додирима в. Маšnić 2003, 313–321.

те одлучна подршка ширењу исихастичког учења, указују на доследну политику сузбијања нетрпељиве прозетелистичке политике римокатоличке цркве. Српски духовник Никодим је можда због свог претпостављеног, али не и доказаног Аромунског порекла, био посебно важна спона између два православна света на обема обалама Ђердапа.¹⁸

У оскудици извора за сада није оправдано претпоставити непосредне додире два међусобно удаљена двора у другој половини XIV века.¹⁹ Изузетна сличност ликовног приступа вероватно је одраз велике распрострањености разматраног мотива широм Подунавља и у средњој Европи. Занимљивом налазу из Молдавије у стилском, функционалном, али и у погледу времена настанка готово је подударно дугме са одежде кнеза Лазара из Музеја Српске православне Цркве у Београду (Слика 3).²⁰ Истрајно чување и спорадично понављање одређеног ликовног решења

Слика 3 – Детаљ са њлашија кнеза Лазара. Извор: Д. Ацовић, *Хералдика и Срби, Београд 2008*, 53.

на новцу није била пука случајност. Готово истоветна представа јавља се на једној раној серији сребрног новца Стефана Лазаревића (Слика 4). Иначе, мотив шлема са роговима, изведен другачијим ликовним приступом често је заступљен на динарима оца и сина.²¹

Није без значаја недавно изнето запажање да је у разматраном раздобљу хералдичка пракса у српским земљама, упркос различитом друштвеном и државном уређењу у односу на остатак континента, била много развијенија, односно ближа западноевропским стандардима него што се до сада узимало. У земљи Немањића самосвесни властелински слој је своју посебност

18 Radojičić 1956, 15–16; Миок 1975, 303–310, посебно 308–309; Антоновић 2006, 25–26; Веселиновић 2009, 183–203. О деловању римокатоличке цркве в. Николов 2014, 245–256. О ширењу исихазма у увом кутку Балкана в. Радић 2003, 23–28.

19 У гробу војводе Богдана налазио се и прстен са муслиманским мотивима, вероватно поклон неког татарског заповедника. в. Mórë-Heitel 2006, 91.

20 Ацовић 2008, 53, 205. уп. Јанковић 1989, 152 Т. V 2; Алексић 2014, 270 нап. 5.

21 Јанковић 1989, 149, 152 и Т. II 21–22 и Т. III 1–6; Иванишевић 2001, 161–164 и Т. V, 286 серија 42.11, односно Т. VII. За сличне представе в. *Исџо*, 271–273, 285–292 односно Т. V; Иванишевић 2004, 215, 225; Спасић – Палавестра – Мрђеновић 1991², 108. Ова ковања стављена у кнежевско раздобље владавине. в. Јанковић 1989, 151.

радо наглашавао представама шлемова са китњастим челенкама, сачуваним претежно на епиграфско-нумизматичком и сфрагистичком материјалу. Осим тога, назире се да је управо владарски двор, посебно од владавине Стефана Душана, можда и због трајног присуства немачких витеза или као део опште државне реформе, био главни покровитељ ових токова. Неретко су протогрбови српских велможа допуњени штитом, чиме су претварани у потпуно заокружено хералдичко обележје.²² Лазаревом одличју најприближнији је био грб породице Шелклингена (Schelklingen), забележен у циришком грбовнику *Die Wappenrolle von Zürich*, насталом око 1340. године на тремеђи око језера Констанц.²³ Дакле, кнез је вероватно поседовао грб као део српског државног наслеђа, али је његов главни мотив, као већ уобличена хералдичка творевина, свакако преузет са запада. Међутим, упркос налазу из Молдавије и бројним политичким додирима кнеза са угарским двором евентуално посредништво Мађарске није могуће потврдити.²⁴ Лазар је још у прекосовској деценији шлем са роговима повремено спајао са двоглавим орлом Немањића, који је до тада већ био у суштини прихваћен за државно знамење Србије. Исти спој су по инерцији користили и даље разрађивали његов непосредни наследник и касније деспот Ђурађ Бранковић (1427–1456). Таквим опредељењем је кнез врло рано иступио корак напред, односно снажно и свесно истакао да је владар већине Срба и легитимни наследник светородне лозе Немањића.²⁵

Слика 4 – *Новац десијоша Стефана Лазаревића*. Извор: Д. Сјасић – А. Палавестра – Д. Мрђеновић, *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991², 108.

22 Иванишевић 2004, 213–234. Потпун грб налази се и на прстену извесног Хлапена са Водочке некрополе. в. Мihaјловски 2005, 187–194; Манева 2007, кат. бр. 40; Maneva 2011, 340–341. О златном прстену из Јањева, такође са пуним потпуним грбом, сада и: Иванић 2013, 15–20.

23 Иванишевић 2004, 217, 225. Сачувани су чак и шлемови тог типа са описаним украсом. в. Спасић – Палавестра – Мрђеновић 1991², 109.

24 Додуше, познати су угарски утицаји на влашку хералдику. в. Јанковић 1989, 150.

25 Иванишевић 2004, 224, 225–226; Спасић – Палавестра – Мрђеновић 1991², 109. О државно-правним схватањима в. Благојевић 2004 А, 335–353; Благојевић 2004 Б, 398–399.

Литература:

- Алексић, Владимир (2013): *Наследници Мрњавчевића и територије под њиховом влашћу 1371–1395*, Београд (необјављени докторски рад).
- Алексић, Марко (2014): *Нови типови оружја и војне опреме у Моравској Србији групе половине 14. века*, у: Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Крушевац, 268–286.
- Ангел, Николов (2014): *Францисканска мисија в Видине* у: Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Крушевац, 245–256.
- Антоновић, Милош (2006): *Околности обнове црквеног традиционализма у Браничеву у XIV веку*, Браничево кроз војну и културну историју Србије I, Зборник радова са научног скупа историјског архива Пожаревац, свеска 3, Пожаревац, 19–27.
- Ацовић, Драгомир (2008), *Хералдика и Срби*, Београд.
- Благојевић, Милош (2004 А): *Кнез Лазар – књижевник Хиландара*, Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд, 335–353.
- Благојевић, Милош (2004 Б): *Десетог Штефан Лазаревић и Милешева*, Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004, 398–399.
- Благојевић, Милош (2009): *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79–80, 7–42.
- Vásáry István (2010): Односи Србије са Куманима и Татарима. у: Мишић, Синиша – Шемјакин, Андреј (ур.) *Историја Поморавља и два века Варваринске бијке*, Крушевац, 107–120.
- Веселиновић, Андрија (2009): *Три нове за манастире Тисмена и Вођица*, Стари српски архив 8, 183–203.
- Габелић, Смиљка (2007): *Представе св. Даче и св. Говделаја*, Зборник Народног музеја. Историја уметности 18–2, 27–44.
- Deletant, Dennis (1986): *Moldavia between Hungary and Poland, 1347–1412*, The Slavonic and East European Review, Vol. 64, No. 2 (Apr.), pp. 189–211.
- Зечевић, Емина (2004): Накит Новог Брда у: *Ново Брдо*, Београд, 182–214.
- Engel, Pál (2001): *Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary*, London.
- Иванић, Бранка (2013): Златни прстен из Јањева у збирци Музеја примењене уметности и његова сребрена реплика, Зборник Музеја примењене уметности 9, 15–20.
- Иванишевић, Вујадин (2001): *Новчарство средњовековне Србије*, Београд.
- Иванишевић, Вујадин (2004): *Развој хералдике у средњовековној Србији*, Зборник радова Византолошког института 41, 213–234.
- Јанковић, Ђорђе (1989): Нека запажања о властелинским шлемовима на ликовним представама у Србији XIV–XV столећа, Зборник Филозофског факултета XVI, Београд, 147–162.
- Кораћ, Душан (1992): *Свети Гора под српском влашћу 1345–1371*, Зборник радова Византолошког института 31, стр 199.

- Манева, Елица (2007): Древниот накит од Македонија – некропола Водоча (XIV почетокот на XIV век), Скопје.
- Maneva, Elica (2011): *Primjeri pečatnog prstenja iz Vodočke nekropole kod Strumice*, Archaeologia Adriatica, vol. 4. No. 1. 339–356.
- Mašnić, Mirjana (2003): The Icon of the Holy Virgin Vatopedini with a Portrait of Vo-evoda Ioan Radul, Зборник радова Византолошког института 40, 313–321.
- Миок, Дамаскин (1975): *Културне везе између Влашке и Србије у XIV и XV веку*, О кнезу Лазару, Београд, 303–310.
- Mihajlovski, Robert (2005): The Votiv Ring of Radoslav Hlapen, a Feudal Ruler of Voden and Beroia, Byzantinoslavica 63, 187–194.
- Móré-Heitel, Zsuzsa (2006): *Die Beziehungen zwischen den rumänischen Fürstentümern und Ungarn in der zweiten hälfte des 14. Jahrhunderts* in: Sigismundus rex et imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg 1387–1437. Ausstellungskatalog, Budapest - Luxemburg, 87–142 (Her. Imre Takács).
- Nicole, Donald (1999): *Nicopolis 1396. The last Crusade*, Oxford 1999.
- Овчаров, Николай (2002): *Българскиџе лица на св. Димитър*, Годишњак на СУ „Св. Климент Охридски“. НЦСВП „Ив. Дуйчев“ Т. 92 (11), 13–19.
- Поповић, Бојан (2005): Златовез хаљине са именом цара Ивана Александра, у: *Црква Св. Николе у Сџаничењу*, Београд, 57–78.
- Радић, Радивој (2003): *Помен Срба у Жиџију Григорија Синаиџа*, Из Цариграда у српске земље, Студије из византијске и српске историје, Београд, 23–28.
- Radojičić, Đorđe (1956): *Srpsko-rumunski odnosi XIV–XVII veka*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 1, 13–29.
- Ристић, Владислав (1983): *Реститурација Лазарице Пере Ј. Појовића из 1904–1908. године*, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика 15, 129–146.
- Садовников, С. П. (2005–2009): Типологија изобразителних компонента, состављајућих гералдику молдавској монети „грош“ конца XIV – начала XV вв., *Stratum plus* 26, 320–341.
- Стојковски, Борис (2014 А): *Кнез Лазар и Угарска* у: Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Крушевац, 225–244.
- Стојковски, Борис (2014 Б): *Српско-угарски односи 1389–1402*, Књегиня Милица – монахиња Јевгенија и њено доба. Тематски зборник радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у манастиру Љубостиња, Трстеник, 39–57.
- Суботић, Гојко (1982): *Пећки њаџријарх и охридски архиепископ Никодим*, Зборник радова Византолошког института 21, 213–234.
- Суботић, Гојко (1983): *Обнова манасџира Свџјој Павла у XIV веку*, Зборник радова Византолошког института 22, 207–254.
- Ђирковић, Сима (2007): *О једној српско-угарској алијанси*, Зборник радова Византолошког института 44, 414–417.

- Узелац, Александар (2014): *Црпџице за историју Браничева у XIV веку*, у: Власт и моћ. Властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Крушевац, 305–318.
- Hasan, Mihai-Florin (2012): Aspects of the Hungarian-Wallachian matrimonial relations of the fourteenth and fifteenth centuries, *Acta Musei Napocensis* 49–2, 47–91.
- Ђоровић-Љубинковић, Мирјана (1975): Представе грбова на прстењу и другим предметима материјалне културе у средњовековној Србији, *О кнезу Лазару*, Београд, 171–183.
- Шуица, Марко (1997): {XE „Шуица”} *Завера власћеле љрошив кнеза Сџефана Лазаревића 1398. љодине*, *Историјски гласник* 1–2, 7–24.
- Шуица, Марко (2011): О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике, *Споменица академика Симе Ђирковића*, Београд, 225–244.

Vladimir Aleksić

THE NOBLEMAN ORIGIN OF DUKE LAZAR’S COAT OF ARMS

Even the fact that Duke Lazar was just one among many prominent noblemen of the Serbian Empire at the beginning of his career, he died as the most prominent person of the fragmented and partially ruined state. As a part of a complex and long lasting struggle for the political prestige he asserted his personal Coat of Arms with great eager. It has been presumed, that his symbol was the display of a tournament helmet (Bascinet) of the West European origin equipped with a protecting iron net (Avental) and additionally decorated with a pair of twisted ox horns, which, combined all together, presented some type of the proto heraldic marc. However, the very same graphic emblem was used on the buttons ornamenting the luxurious belt, which was the crucial sign of the personal power and authority in the Middle Ages. It was found in the grave in the church of Saint Nikolas near the town of Suceava (Romania). The findings within were usually attributed to the Moldavian Voivode Lațcu (†– 1374). Taking into account just mentioned, and especially the newest results regarding the expansion of the heraldry in Serbia in the second half of the XIVth century, it seems that Coat of Arms of Duke Lazar should be further exclusively examined only as a part of the regional processes developing in Central Europe at that time. It is most probable that the examined symbol was not the result of the domestic designers.

Key words: Duke Lazar, Heraldic, Helmet with the Ox Horns, Voivode Lațcu of Moldavia.

УДК: 94(497.11)“04/14”(031)
811.163.41’373.24
ID БРОЈ: 227421708
Изворни научни чланак
Рад примљен: 21.09.2016.
Рад прихваћен: 27.10.2016.

Александра Фостиков
Историјски институт,
Кнез Михаилова 36/II Б, Београд
aleks.fostikov@gmail.com

ПРИЛОГ „ЛЕКСИКОНУ СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА”: О ЈАРИНИ, КЛАШЊАМА, ОКРОЈУ И ИСПОРКУ*

Овај рад је мали додаток Лексикону српског средњег века и главни фокус је на анализи неколико термина који се користе у српским документима из тог доба. Овај пут пажња се посвећује неким производима: јарина, класње, окрој и испорак. У првом случају, термин је објашњен само у реченицама са неколико синонима, али се не користи у контексту од посебног акта или у историографији. Друга два имена су добро позната, не само из времена средњег века, него и из модерног доба, али постоје неке разлике у њиховом тумачењу у библиографији. Требало би да буде јасно да они имају више значења у тим временима. Последњи је највише споран и обично је повезан са *uterine vellum* или *charta non nata* – именима која су такође документована у старијим изворима. Али у средњем веку, вероватно је имао другу конотацију, како су нови тестови показали.

Кључне речи: *јарина, клашње, окрој, испорак, Србија, средњи век.*

Досадашња истраживања манастирских даровница, указују на широк спектар различитих давања, како самом економском центру односно манастиру, тако и појединим члановима истог, братији, али и појединим лицима у виду надокнаде за уговорени рад, у виду месечнине. Међу истим налазе се полупрерађени материјали, али и готови производи, бази-

* Рад је настао у оквиру пројеката: Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси (Ев. бр. 177029) и Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15 век) (Ев. бр. 177010), које финансира Министарство просвете и науке РС.

рани на раду домаћинства или професионалних произвођача, потребни једном економском центру, било за свакодневно битисање, или поједине потребе, а великим делом тежи се и унификацији истих у складу са историјско географским условима. Као дажбине које терете кућу, јављају се тако углавном продукти земљорадње или сточарства, па и прерада и обрада лана, *две јајњеће коже, јајњетина* и *испорак*, десетак од кошница (од *роја* и *ѝресага*), а у случајевима узгајања свилене бубе и давање *чаура* или *кокона*, те давања оглава и конопца. Додатно међу влашким обавезама подложника јављају се и давање односно прерада вуне (*да ѝежу вуну*), те порез у производима – прописани су *ѝокровац* (покривач, *ѝокров црвени* у једној варијанти), *клашње* и *окроји*, а последња два давања, као и вуна бележе се и у виду надокнаде за известан рад, па и као и важнија давања у оквиру надокнаде монасима, који су додатно добијали и *јарину* за капе, говеђе коже, кожухе и гуњеве.¹

Како се пак у наведеним давањима јавља и неколико спорних или незапажених, потребно их је и делимично допунити или изнети постојеће разлике у њиховом тумачењу, у случају да су раније избегле детекцији. У питању су термин *јарина*, који игром случаја није добио скоро никакву пажњу у историографији, иако је доста заступљен у филолошкој литератури, затим *окрој* и *клашње*, који су више пута обрађивани, али чија објашњења нису и суочавана, те проблематични испорак, око којег постоји читава дискусија, а који је у новије време, могуће бар делимично расветлити помоћу нових истраживања и систематизације домаћих археолошких података, односно страних новотехнолошких експиримената, извршених на доступном узорку. Од посебне важности у проучавању истих је међу осталим актима и сачувана верзија СХ, која не само да једина и баштини термине *јарина* и *испорак*, већ у више наврата помиње и *окрој* и *клашње* те допушта и њихово међусобно поређење.

Назив *јарина* односио се судећи према речницима на овчије руно, али и на козију длаку, па и кожу, али у ужем смислу и на руно или вуну добијену првим шишањем ситне рогате стоке уопште (*lambswool*), мекшу и бољег квалитета, што је вероватно овде и случај, пошто је у питању сировина за капе, као дар калуђерима, односно одевни елемент у директном

1 СХ, 111–113, 140–144; Михаљчић 2006, 42, 100, 103 115, 120, 173, 175, 177–178, 194, 195; Благојевић 1979, 211–212, 217, 222–223, 227–230, 233–234, са изворима и ст. литературом детаљно. Поменута давања обрађена су у новије време и у ЛССВ-а, или према називу или у оквиру других одредница. ЛССВ, *passim*, посебно: *Гуњ* (Петровић, Ђ., *Одећа*), *Клашње* (Динић Кнежевић, Д.), *Јагњетина* (Михаљчић, Р.), *Лан* (Мишић, С.), *Окрој* (Петровић, Ђ.), *Пчеларство* (Бубало, Ђ.), *Простирке и ѝокривачи* (Динић Кнежевић, Д.), *Свиларство* (Ђук, Р.).

контакту са кожом, који стога захтева и извесну мекоћу материјала. Да постоји разлика указује и сам текст повеље, у ком се давање јарине одваја од давања вуне. Иако нема директних података, како је јарина добијана, мора се претпоставити да је бар делом, у приносима, те примарној обради исте учествовало на неки начин и подложно становништво, као и уопште у производњи вуне, која се и овом приликом спомиње.²

Што се тиче окроја и клашњи исте се морају размотрити и појединачно и заједно. За окрој је истакнута вероватноћа, да је у питању словенски назив за врсту обуће, калиге, под чијим се називом у средњем веку крије врста обуће чарапа, односно увијача од комада шивеног сукна, или можда платна са тракама, са голим прстима, преко којих се носе ципеле, те да у 14 веку добијају и ђон-потплату, који се везује, као и могућност да се као синоним истим јављају и подзувци из законика деспота Стефана. Такође указано је и да се калиге не помињу у одлукам Малог већа из 1372, и Великог из 1492. о раду обућара, те да су их вероватно радили кројачи, или да су рађене у кући, међутим приликом обраде појма окрој, истакнуто је и да је један дубровачки обућар био дужан да изради пар *окреја* за 7 гроша (1306), па и да су називи окроје и окреје синонимима, као и да постоји *фонетска блискост* из чега би ипак произишло да су обућари учествовали у изради истих, у средњовековном смислу калига, односно повезивање истих са потплатом.³ За сада овим тумачењима најпре се мора додати, да се термин *окрои* бележи у појединим речницима сем у смислу одеће и са значењем у смислу парчета, откροја тканине, те да га можда у том смислу и треба схватити када је реч о давању, слично ономе како је М. Благојевић својевремено и претпоставио, али исти податак остао је незапажен у широј литератури,⁴ што се увиђа и поређењем коришћења назива окрој-и и клашње, у појединим изворним примерима, те разматрањем назива клашње у традицији каснијег језика, који бележе већ и први речници са краја 19. века, као и каснија етнолошка истраживања..

Стога се мора осврнути и на назив клашње, који је изгледа још у раније време, претрпео промене, што је довело изгледа и до мешања назива, те коришћења назива *клашње/клашне*, *клашник* или *клашна* у низу значења везаних за стоку или сточне приносе у виду влакна, о

2 СХ, 112; ЭССЯ 8 (1981) 173; *Опедна свеска*, 43–44; Holzer 2013, 73. У истој одредби наглашава се и да се дају за капе две јарине, и вуна према мери манастира Бањске. Ипак одредба о јарини не јавља се у сачуваној верзији БХ, као ни мера за вуну. Уп. БХ.

3 ЛССВ, 270–271, 468–469 (Петровић Ђ., *Калије* уп. *Исиа*, *Окрој*). Видет и изнад н.1.

4 СРНГ 23 (1987) 164; Словарь русского языка XI–XVII 12 (1987) 345; Благојевић 1979, 234.

чему говори и традиција, прикупљена током етнолошких и језичких истраживања.⁵ Приликом дефинисања истих у духу постојећих акта, најпре се сматрало да је у питању врста покривача, а затим да је у питању грубо рађено сукно ткано од искључиво црне вуне, па и да је у питању синоним за врсту сукна – рашу.⁶ Овом тумачењу се мора додати прво да се под клашњама као даждином никако није могло подразумевати само ткање од црне вуне, већ је у питању као и касније или сукно природне боје или бојено у црно, односно мрко, пошто су генерално овце ретко кроз црне или мрке боје, посебно не исте нијансе, па чак ни чисто беле, већ се до тога долазило углавном селекцијом кроз узгој или је боја уједначавана накнадним фарбањем, на шта упућују и традиционални примери. Да ни клашње не мора бити што и раша сведоче и подаци из Дубровника, где је 1504, донета забрана да се од влаха, изван градских зидина купују: „склавине, раша, клашње, вуна, кожа и восак“.⁷

Неопходно је истаћи и да се појам клашње јавља још у Студеничком типичу, а спомињу се и у Законику Новог Брда и то у два члана, чл. XIII и XVII. У првом случају клашње шију кројачи по 4 динара, у другом клашње се подшива за 1 динар.⁸ Судаћи већ према тим поменима, те поменутој традицији, под клашњем се подразумевало не само ретко ткано сукно, већ и део одеће, односно обуће, врста ногавица на везивање, без стопала или врсте дугих чарапа, а у неким крајевима и врста чобанских опанака. На шта се тачно односи потшивање, и са чиме се и на ком делу потшивало, остаје нејасно, али са обзиром да се исте подшивају, као и подзувци, те да се потшивање доводи у везу са продајом коже, можда су у смислу чарапа или врсте ногавица, клашње могле бити и потшивене кожом, односно кожа клашњем. Коначно већ помињање не само клашња, већ и окроја у СХ, указује на могућности различитих тумачења датих производа. Власи Добрушинци тако добијају гуњеве и клашње, монаси „окрој“ и клашње, а власи који нису убоги треба да дају окроје и клашње. Ако се под окројем

5 Тако се јавља и као врста танког сукна на две потке или једну жицу, које је стога могло да се носи и лети, као назив одевног предмета, као део стеље (део самара), па и као назив за место где се налазе наслони за стоку. Примери су толико бројни да стога наводимо само најважније. Стефановић Карацић 1852, 250, 273; Геровъ 1897, 368; Павловић 1907, 705; Вучо 1955, 73; Аранђеловић Лазих 1965–66, 142, са ст. литературом; Skok 1973, I, 670, III, 331, са ширим пописом речника; Владић-Крстић 2003, 337; Гугл тагови: клашње, клашња, клашна, клашње, клашник + pdf или books. P., Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I– III, Zagreb, 1971–74.

6 Динић-Кнежевић 1982, 13; ЛССВ, 296–297 (Динић Кнежевић Д., *Клашње*), са ст. литературом.

7 ИСН III–1, 589 (Поповић, Т.).

8 СТ, 94; Марковић 1985, 22. О називу Законик Новог Брда: *Истио*, 13, 23, 33, 35–40.

као давањем и подразумева и обућа или врста калига у средњовековном смислу ногавица, а не само комад сукна, а под клашњем сукно, мора се поставити питање зашто би пастири добијали и гуњ и сукно-квашње, а монаси само по један окрој и очигледно клашње у множини. Стога би бар у датим примерима, значење истих и требало повезати са комадом платна односно комадом сукна, у случају окроја, односно врстом ногавица у случају клашњи. Када се пак говори о врсти сукна, треба имати у виду да је исто доста танко (или како се каже на две потке, на једну жицу), па се сматрало и погодним за ношење током целе године. Наравно за даље тумачење ових назива дажбина неопходна су и даља истраживања, како историјска, тако и посебно језичка, која би могла исте називе и да додатно рашчлане, из угла домаћих средњовековних акта.⁹

Као посебно проблематични истиче се, како је и напоменото назив испорак, који се често везује почевши од првог шире познатог и често цитираног тумачења Ђ. Даничића, за термин *abortivus* (*agnus abortivus eiusque pellis*), а са тим значењем прихваћен је и у великом делу домаће литературе, у којој се додатно указује и да је иста намењена за производњу најфинијег пергаментна, познатог и под називом *carta virginea*, односно *девичански пергамент*, те да је иста коришћена углавном за књиге и свете записе, са религијским или магијским значењем. Такав став заснован је и на доста раширеном тумачењу *virginea* и *non nata* у старој старијој историографији, која је тезу темељила на помену појмова у латинским средњовековним изворима, али и на идентификацији истих у далеко старијој грађи стране провинцијенце.¹⁰ Иста теза имала је и доста противника, који су прибегавали и другим тумачењима, па је тако испорак тумачен и као месо, крзно младог јагњета, али и само јагње.¹¹

Између бројних аргумената против тезе о насилно испореном јагњету, мора се истаћи и начин снабдевања, пошто би само и за поједине рукописе, који се тако карактеришу, било доиста и неопходно начинити и изнимно велики број насилних порођаја, а посебно у случају фетуса ситне рогате стоке, која би начелно била спремна на парење једном годишње, па би практично такав процес снабдевања знатно оштетио и сточни фонд и свако појединачно домаћинство. Свакако и да плодна овца није убијана, док је могла да носи без повода, а ни јагње свакако да није испоравано

9 СХ,141, 142, 144; Марковић 1985, 22 чл. XVII; Видети и изнад н. 5.

10 Даничић 1863, 420; Wattenbach, 1896, 119–121 са изворима и ст. литературом; Ćremosnik 1976, 20 и даље, са ст. литературом. Прихватање испорка у значењу коже испореног јагњета, веома је раширено у литератури и стога нема разлога и поједино наводити присталице исте тезе.

11 Благојевић 1979, 211, 222; Благојевић 1965, 555; Благојевић 1987, 47–48.

од живе мајке, која би тим путем и сама страдала. Такође постављано је и питање, да ли би заиста и свете књиге и значајна акта и била у доба хришћанства и исписивана, на кожама, за чије је добијање било потребно и прекинути свети чин рођења.

Коначно захваљујући иновационим технологијама, у овом правцу направљен је велики искорак. Тестирањем корпуса рукописа, па и оних за које је наглашено да су од *uterine vellum*, *carta virginea*, највећим делом пореклом из Енглеске, Француске и Италије, установљено је да су исти састављени не само од коже различитих животиња, чак и посебно поједини, већ да ниједна од коришћених кожа не припада фетусима, али и да кожа потиче вероватно од доста младих животиња. На основу таквих података указано је да се дати назив заправо могао односити и на врсту изузетно танког и белог пергаментa, односно на ниво технологије обраде, као и да су постојеће технике и знања заправо били далеко вишег нивоа него што је процењивано. Стога се може и закључити да је како се и сумњало евентуална употреба *non nata*, *carta abortiva*, или *carta virginea* у буквалном значењу далеко мања него што се раније претпостављало.¹²

Стога је потребно и да се поново преиспита и значење испорка. Ако се остане при тези да је у питању синоним за кожу насилно испореног недораслог фетуса јагњета, мора се уважити проблематика снадбевања, а исти се и више не може и поистоветити са датим латинским терминима. Такође са обзиром на ниво диференцијације кожарске струке, питање је и да ли би просечан домаћин и имао занатску вештину да доиста и одере и макар примарно обради тако нежну кожу, а да је не оштети, те би драње исте вероватно морало да буде препуштено стручном лицу са добрим алатом и високим знањем о штављењу. Примера нема ни за коришћење мяса нерођених животиња, иако исто са обзиром на значај у исхрани свакако да не би било одбачено. У контексту података из поменутог чланка, мора се указати и на неколико закључака из новијих археолошких налаза и анализа, које показују да су бар у Студеници, а слични подаци су утврђени и на налазишту Градина-Трешњевица, у највећем броју заступљени остаци скелета овце/козе, овце и козе, а затим свиње и говечета, а у зависности од географских одлика терена, а што је још важније утврђено је да највећи број костију од овци и коза потиче од јединки старих између 6 и 36 месеци, или преко 36 месеци, говечета углавном старијих, од 24 до 42 месеца, а свиња у просеку од 12 до 24 месеца. Само мањи број налаза потиче и од нешто млађих јагњади,

¹² Derolez 2003, 31; *Animal origin*, 15066–15071, 1–7, са ст. важнијом литературом о расправи.

али нема помена о налазима кости фетуса. Такође је указано да је доња граница старости у субадултној категорији овци 18 месеци, те да како се овце јагње током фебруара, да су исте о Михољдану, приликом повратка са планинских испаша крајем септембра, биле старе 6–7, односно следеће године око 19 месеци. Додатно у ширем ареалу словенских варијанти, сматра се да се исти назив користио не само да значи како јагње, козу, теле, који се резом ваде из стомака преминуле мајке, па и мртворођено јагње или недоношче, па чак и људски подмладак добијен истим путем, већ и кожу јагњета, односно порога рогате стоке.¹³

Из свега наведеног могло би се најпре закључити да ако се прихвати повезивање назива испорак са поменутиим панданима, да испорак не представља кожу насилно испорене, већ кожу релативно младе животиње. На то упућују и нека општа места, могућа значења назива испорак, па и поједини подаци из домаћих повеља, чије поређење, указује на измене. Тако је и опште познато да се мекша и тања, па и боља кожа у смислу нижег нивоа пигментације и оштећености налази наравно код млађе животиње, а из акта се и види да се *две јагњеће коже* замењују касније услед потреба и тежње ка унификацији и са два различита продукта, *јагњећинином* и *испорком*. Стога се као могућа поставка насупрот постојећим тезама може понудити и варијација. Испорак би се дефинисао као кожа младог јагњета, а вероватно у ширем смислу и остале стоке, али нижег старосног узраста, можда и од неколико месеци (*lambskin, calfskin, kidskin*), те би дажбину о Михољдану представљале једна кожа старијег јагњета, из прошлогодишњег упаривања и једна млађег, тек испореног јагњета старог до око 6 месеци, при чему је могуће да се међу кожама млађих могла наћи и понека од недоношчета, или мртворођеног, или пак резом извађеног јагњета, у случају смрти мајке или проблематичног процеса порођаја. Овоме треба додати и да би назив девичански можда могао и да се тумачи и узрастом пре полног сазревања, што би отприлике одговарало и датој старосној граници. Наравно оваква поставка захтевала би и анализу једина два сачувана акта овако одређена у оквиру досадашњих описа, краља Милутина опатији Св. Марије Ратачке из 1306 и краља Твртка I Млечима из 1385,¹⁴ за које је питање када ће и да ли и бити обављена, са обзиром да средњовековна акта, ни српских ни босанских представника колико нам је познато нису подвргавана било каквим анализама доступним у оквиру технолошких достигнућа.

13 ЭССЯ 9 (1983) 62–63; Марковић 2015, 395–402.

14 Оба акта налазе се у Млетачком архиву. Чремошник 1940, 124, 127.

На крају остаје да се укаже да сачувана верзија СХ не само да баштини великим делом постојеће законодавне одлуке или податке о садржају других акта, већ и спроведену систематизацију, па и унификацију ранијих одредби. Што је још важније иста указује да је очигледно дошло и до успостављања разлике, коју и бележи, а између појединих давања, и то у складу са потребом за квалитетом, па исто онако како својевремено Бистричка прави разлику између роја и пресада,¹⁵ па се тако сада јавља и старосна разлика између јарине и вуне, односно јагњетине и испорка.

БИБЛИОГРАФИЈА

Скраћенице

- Animal origin* – Fiddymen S. et al. (or: Fiddymen S., Holsinger B., Ruzzier C., Devine A., Binois A., Albarella U., Fischer R., Nicholsh E., Curtis A., Cheese E., Teasdale M. D., Checkley-Scott C., J. Milner S., Rudy K. M., Johnson E. J., Vnouček J., Garrison M., McGrory S., Bradley D. G., and Collins M. J.), *Animal origin of 13th-century uterine vellum revealed using noninvasive peptide fingerprinting*, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America vol. 112, no. 49, December 8, 2015, 15066–15071, 1–7. doi: 10.1073/pnas.1512264112. National Academy of Sciences of the United States of America <http://www.pnas.org/content/112/49/15066>; <http://www.pnas.org/content/112/49/15066.full.pdf?with-ds=yes> This article contains supporting information online at www.pnas.org/lookup/suppl/doi:10.1073/pnas.1512264112/-/DCSupplemental. (приступљено 14.05.2016).
- БХ – Трифуновић, Ђ. (ур.) (2011): Повеља краља Милутина манастиру Бањска-Светостефанска *хрисовуља*, књ. 2. Фототипије издања и пратеће студије, Приштина: Музеј, Београд: Центар за очување Косова и Метохије Мнемосупе: Службени гласник (Београд: Гласник)
- ИСН III-1- Самарџић, Р. (ур.) (1994²): Историја српског народа III-1, СКЗ, Београд.
- ЛССВ – Ђирковић, С. – Михаљчић, Р. (ур.) (1999): *Лексикон српској средњеј века*. Београд: Knowledge.
- Огледна свеска – Ивић, М. (ур.) (1998): Огледна свеска (ака.Етимолошки речник српског језика – Огледна свеска), Београд.
- Словарь русского языка XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII, Москва, «Наука», 1975 – и даље излази. Подготовлен Института русского языка им. В. В. Виноградова – РАН: Наука, Москва.
- СРНГ– Словарь русских народных говоров, Наука, Москва – Ленинград, 1965– и даље излази.

¹⁵ Видети изнад н. 1.

- СТ- Свети Сава, *Сѣуденички ѿиѿик*, у: Свети Сава, Сабрани списи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ.2, СКЗ, Београд, 1986, 89–94.
- СХ- Мишић, С. – Суботин-Голубовић, Т. (2003): *Светиоарханђеловска хрисовуља*, Београд.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, Москва 1974– и даље излази.

Литература

- Аранђеловић Лазић, Ј. (1965–66): *Народна ношња у Ресави*, Гласник Етнографског музеја у Београду 28–29 (1965–66) 125–152.
- Благојевић, М. (1965): Димитър Ангелов, Аграрните одношения в северна и средна Македонија през XIV век, *Софија 1958*, 256, ИЧ 14–15 (1965) 552–555.
- Благојевић, М. (1979): „Закон светога Симеона и светога Саве“, у: Сава Немањић-Свети Сава, *историја и предање*, САНУ, Научни скупови 7, Председништво 1, Београд 1979, 129–166. Прештампано у: Благојевић, М. (2004): *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд, 191–246.
- Благојевић, М. (1987): Дажбине у стоци и сточним производима у средњовековној Србији, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 14–1 (1987) 45–55
- Владић-Крстић, Б. (2003): Народна култура Срба у XIX и XX веку: водич кроз сталну поставку, Етнографски музеј у Београду, 2003.
- Вучо, Н. (1955): Привредна историја Србије до првог светског рата, Београд.
- Геровъ, Н. (1897): *Рѣчникъ на блъгарскѣй языкъ*, Т. II, Е – К. Пловдив.
- Даничић, Ђ. (1863): *Рјечник из старина српских*, 1, Биоград.
- Derolez, A. (2003): *The Palaeography of Gothic Manuscript Books: From the Twelfth to the Early Sixteenth Century*, Cambridge University Press.
- Динић-Кнежевић, Д. (1982): Тканине у привреди средњовековног Дубровника, САНУ, Београд.
- Марковић, Б. (1985): Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића. Превод и правно-историјска *сјудија*, Споменик СХХVI, одељење друштвених наука 24, Београд.
- Марковић, Н. (2015): Исхрана у манастиру Студеници: археозолошка сведочанства, у: Манастир Студеница, археолошка открића, ед. М. Поповић, Београд, 2015, 395–407.
- Михаљчић, Р. (2006): Закони у старим српским исправама, правни прописи, преводи, уводни текстови и *објашњења*, САНУ, Београд.
- Павловић, Љ. (1907): *Колубара и Подјорина*, Насеља српских земаља (књига 4) – СЕЗ (књига VIII), Београд 1907.
- Skok, P. (1971–73): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I– III*, Zagreb.
- Стефановић Караџић, В. (1852): *Lexicon serbico-germanico-latinum*, Беч, (II допуњено издање)

- Holzer, G. (2013): *Urslavische Wortlautungen*, у: MIKLOSICHIANA bicentennialia: зборник у част двестоте годишњице рођења Франца Миклошича, ур. Грковић-Мејдор, Ј. – Лома, А., САНУ, Старословенски одбор, Београд, , 65–88.
- Čremosnik, G. (1976): *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, Sarajevo.
- Чремошник, Г. (1940): Оригинални документи јужнословенских владара у Млетачком архиву, Споменик САН 93 (1940) 121–132
- Wattenbach, W. (1896): *Das Schriftwesen im Mittelalter*, Hirzel : Leipzig.

Aleksandra Fostikov

ADDITION TO THE LEXICON OF SERBIAN MIDDLE AGES: ABOUT THE JARINA, KLASNJE, OKROJ AND ISPORAK

Jarina, okroj, klasnje and isporak, are four names, well-known from monastery charters, like a part of tax incomes, or way of paying for the work duties. In first case, term is explained only in dictionaries with few synonyms, but it is not used in context of particular charter, or in historiography. As it is seen from examples in a case of charter of the monastery of the Holy Archangels it should be used in meaning of lambswool. The second two names are well-known, from medieval and also from the modern time, but there are some differences in their interpretation in annotated bibliography. It should be clear, that they have several meanings in those times, but in charters, as well in Law of the Novo Brdo klasnje should be interpreted like a sort of garment for covering the lower body and each leg separately, and the okroj known only from charters like a piece of cloth, probably in both case with known measures. The last is most debatable and it is usually connected with uterine vellum or charta non nata – or with names which are documented also in older sources. But as the new tests were showed, in medieval period, it had probably other connotation, and the famous names could be related with the sort of technology. Data and interpretations from archeology and language, in addition, points on new possibilities. So it could be the name for skin from very young animal, as it is in some cases lambskin, calfskin, and kidskin.

Key words: *jarina, klasnje, okroj, isporak Serbia, Middle Ages.*

УДК: 94(497.11)“04/14”
911.3:94(497.11)“04/14”
ID БРОЈ: 227421964
Изворни научни чланак
Рад примљен: 16. 05. 2016.
Рад прихваћен: 20. 06. 2016.

Гордан Бојковић
Институт за српску културу
Лепосавић
gordanb7@gmail.com

ЖУПА ЖДРЕЛО

Средњовековни извори не помињу изричито жупу Ждрело. Резултати историографских и археолошких истраживања сугеришу о изузетном значају града Ждрела. Ова тврђава имала је пре свега изузетан географски и војни положај. Аналогијом са другим, сличним савременим областима, на основу познатих извора и постојећих резултата истраживања, покушало се доћи до одговора на положај жупе Ждрело у постојећој организацији земље Браничево и Српске средњовековне државе.

Кључне речи: *Ждрело, жуџа, крајишине, власи, њраг, њврђава, војска, средњи век, војнуци, њраница.*

Жупа Ждрело лежала је у земљи Браничево. Границе жупе су већ утврђене у историографији.¹ Простирала се око централног тока реке Млаве. На северу граничила се са жупом Браничево и жупом Пек, тако да је ток реке Витовнице припадао Ждрелу. На западу граница је била река Велика Морава, од висине савременог села Влашки до до у висину савременог села Кушиљева. Побрђе које раздваја ток реке Млаве од тока реке Ресаве чинило је јужну границу жупе Ждрело. На истоку од Ждрела лежале су две жупе. Жупа Омоље са којом се граничи преко Горњачке клисуре. Жупа Звижд са којом је граница пролазила побрђем које раздваја слив Млаве од слива реке Пек, тако да Ждрелу припадају Вителница и Кладурово.²

1 Мишић, 2006, 12. О земљи види: Мишић, 1999, 133–146.

2 Мишић, 2006, 12

Највећи број насеља на територији жупе Ждрело помињу две манастирске повеље: Дренчи и Горњаку.³ Насеља манастира Дренча набрајају се у повељи почевши од ушћа реке Витовнице у Млаву: Дражање, Бегуновци, трг Кула, затим Хмељаци, Кобиље, Длбош. На њих се највероватније настављају села Драгољевац и Гарево. Алтоманце, Бунеи, Лачни се вероватно настављају на њих и спајају их са два издвојена села: Жрновницом и Буковчем.⁴ Ова два села налазила су се готово сигурно на територији жупе Пек. И други, иначе бројни и пространи поседи манастира Дренча представљали су заокружене целине, те нема разлога за сумњу да су се села додиривла атарима. Тиме су насеља овог поседа чинила издужену целину у чијем се средишту налазио трг Кула. Била су повезана локалном путном мрежом. Имунитетска права која је уживао метох манастира Дренча творио је посебну целину која се издвајала из постојеће управне организације жупа Ждрела и Пека.

Повеља манастиру Горњаку изазивала је сумње већ и због тога што је сачувана тек у препису из XVIII века.⁵ Упадљива је разлика у прецизности израза и описа манастирских поседа и међа између Горњачке повеље и само годину дана млађе, повеље манастиру Раваници; иако су обе повеље настале у канцеларији кнеза Лазара. Разлика је толика да се не може приписати чињеници да је Раваница била кнежева задужбина. Вероватнијим се чини да је преписивач повеље у XVIII веку имао пред собом текст повеље којом је кнез Лазар налагао оснивање манастира и даровао му посед у околини, чији су становници требали да издржавају мајсторе и помажу изградњу. Касније је издао и другу повељу, којом је проширио и утврдио манастирски посед, тако да одговара потребама братије. Као што је речено, до преписивача је дошао први акт, онај који је додељивао посед потребан за изградњу манастира, те је он и сачуван. Потреба за преписом настала је у турбулентно доба Аустро-турских ратова и великих сеоба Срба, крајем XVII и у првој половини XVIII века. Становништво је одлазило, манастири су били на удару турске војске, а догађаји непредвидљиви, те је у време патријарха Арсенија III у патријаршијској канцеларији настао и образац по коме су од стране патријарха потврђиване старије повеље.⁶ Преписивач XVIII века могао је додати нека насеља, како би увећао посед манастира. Основни посед, онај у жупи Ждрело и оближњој жупи Омољ, сигурно је веродостојан и одговара стању ствари

3 Младеновић, 2003, 23–48, 180–181.

4 Крстић, 2006, 123–131.

5 Младеновић, 2003, 23–27, са коментарима; Крстић, 2006, 131–144.

6 Управо овакав један случај претпоставио је С. Ђирковић за настанак преписа и Раваничке повеље; види: Ђирковић, 1981, 72–82.

из последње четвртине XIV века, пошто се налази око самог манастира, а дарован је како би помогао изградњу.

Тај посед обухватао је села: Бистрица, Новаци, Станица, Коварне, Хлахоли, Вошановац.⁷ У међи манастирског метоха у околини Крепољина помиње се Врбовник.⁸ Дефтер из 1467. године помиње у нахији Ждрело село Врбницу, али помиње и село Врбе, које даје војнуке и јамаке.⁹ У самој повељи врбовник се јавља као међник манастирског поседа у околини Крепољина, па је вероватније да је у питању врбова шума, него село. Крај око Крепољина богат је буковом и храстовом шумом, па се гај врба лако уочава на терену, што га чини погодним за међник.¹⁰ Након набрајања топонима у крепољинском крају, помиње се Дуб, уз који стоји „село на Млави“, а након тога „Обоји Маролевци“. Пошто је реч „село“ у једнини, а обои Маролевци претстављају двојину, чини се да је поменуто село на Млави управо Дуб. У нахији Ждрело се 1467. године помиње село Дубница.¹¹ Уз то, не чини се логичним да би у шумском крају дуб без икакве друге ознаке био међник, јер се не би разликовао на терену. Обои Маролевци не могу се везивати за савремени Маруљевац. Судаћи по овом списку нису ни били у жупи Браничево. Пре би их требало тражити у жупи Ждрелу, вероватно у близини села Кошарне са Халдујем, дакле у близини Велике Мораве. Судаћи по набрајању, после оба Маролевца лежали су Злчик и Малковци.¹² Питање је шта је Злчик, али се Малковци чине извесним као име насеља. Дакле, повеља манастиру Горњаку у жупи Ждрело помиње 12 села, од којих у уској котлини реке Млаве у Горњаку леже: Бистрица, Новаци, Бистрице, Станица, Коварне, Хлахоле, Дуб. Крај Велике Мораве су: два Маролевца, Смалковци, Осаница и Кошарна.¹³

Поред насеља у овим повељама, разрешнице рачуна деспота Стефана Лазаревића помињу и трг Шетоње, у близини самог града Ждрела. Царина трга давана је у закуп Дубровачким трговцима, увек заједно са царином неког већег рударског места: Плане, или Рудника у другом случају.¹⁴ Овакво повезивање указивало би на трговину рудом и постојање рударске активности у околини Шетоња. Археолошки подаци указују да

7 Младеновић, 2003, 30, 32.

8 Младеновић, 2003, 31, 32

9 Стојакović, 1987, 166, 279 и нап 586.

10 Упореди са изразом „купиник“ у Раваничкој повељи: Младеновић, 2003, 53, 93, 111.

11 Стојакović, 1987, 116; упореди: Николић, 1973, 153.

12 Младеновић, 2003, 31, 32; М. Николић, 1973, 153; упореди: Крстић, 2006, 137–138 и Миљковић- Крстић, 2007, 130.

13 Упореди: Крстић, 2006, 137–138

14 Младеновић, 2007, 29, 31; о тру Шетоње детаљно: Бојковић, 2012, 67– 81.

су у широј околини Шетоња постојали рудници, који су експлоатисани у средњем веку, а у којима се вадило гвожђе, бакар и олово. Дуж потока Решковица (или Орешковица) и Бистричке реке има трагова старог рударења, као и око села Ракова бара, села Мелница и Мелничке, Витановачке и Браничке реке.¹⁵ На реци Витовници испирала се руда, а сама река своје име дугује витлу за испирање. Остаци некадашње рударске делатности још су видљиви у околини реке. У том крају подигнуто је и утврђење Витовница, које се помиње приликом мађарског упада у Браничево 1390. године. Данас постоји манастир, чија црква основом упућује на време краља Милутина, са остацима утврђења на стени изнад манастира.¹⁶ Руда и њена прерада биле су намењене локалним потребама и нису доносиле велику зараду царинику, иначе трг не би био даван у закуп са већим рударским местима, на којима се вадило и сребро.

Главни пут који је лежао у жупи, водио је од града Браничева ка граду Ждрелу и даље, ка унутрашњости Хомољских планина. Пролазио је кроз Горњачку клисуру крај тамошњег утврђења на стени изнад модерног насеља Крепољин и водио преко трга Госпођинци и Тршке цркве у унутрашњости жупе Омоље ка Бугарској.¹⁷ Тај пут се код Шетоња укрштао са путем који је ишао од обале Дунава ка југу. Од Шетоња је посебан путни правац водио ка југозападу и ка „Војном друму“, са којим се укрштао јужније од савременог села Роанда.¹⁸ Такав положај чинио је трг повољним за транзитну трговину, у којој је главни артикал била со. Она се увозила из Угарске, преко града Браничева, одакле се затим дистрибуирала мрежом путевацарским друмом ка Болвану, па све до Приштине.¹⁹ Трг у Шетоњу је постао нека врста локалног тржног центра. Томе је допринео како његов положај на саобраћајницама, тако и према тврђави Ждрело.

На основу поменутих убикација, могу се сагледати три географске целине у којима леже насеља жупе Ждрело: 1) долина реке Млаве, од Горњачке клисуре на север; 2) долина реке В. Мораве од брдских предела на истоку и југу; 3) Горњачка клисура, са жупским пределом око савременог Горњака. Очигледна је разуђеност жупског предела. Ове целине спајао је град Ждрело, на самом уласку у Горњачку клисуру. Археолошка ископавања сугеришу да је тврђава настајала постепено, од куле утврђене опкопом, утврђења које се простирало на око 3,5 хектара.²⁰ Како тврђави

15 Мркобрад, 1997, 156–157.

16 ЛГТ, 2010, 72; Крстић, 2006, 130.

17 Младеновић, 2007, 30, 32; Шкриванић, 1974, 117–118; Крстић, 2006, 135–136.

18 Шкриванић, 1974, 82–86, 117–118; ЛГТ, 2010, 126; Крстић, 2006, 123–144;

19 Младеновић, 2007, 295; Динић, 1978, 109–110; Мишић, 2009, 15–19.

20 ЛГТ, 2010, 107–108, са додатном литературом; Вушковић, 2008, 133–136.

нема помена пре друге половине XIII века, вероватно је њена изградња била разлог за изненадни напад Угара на Куделина, господара Браничева, 1284. –1285. године. Према томе, комплекс тврђаве био би изграђен до 1284. године. Након што су краљ Милутин и Драгутин расули Дрмана и Куделина, земља Браничево, па тако и Ждрело, нашли су се у српским рукама.²¹ Тврђава је била управни и војни центар жупе, који се постепено развијао и у верски центар. Близина тврђаве у Ждрелу сигурно је био један од разлога што је у Горњачкој клисури саграђено више сакралних објеката. Платоом испод тврђаве доминирала је црква Богородице Пречисте. Постојала је и црква светог Николе, чији се локалитет и данас назива „митрополија“ захваљујући чему је и идентификована. Вероватно је у том манастиру повремено боравио браничевски митрополит, па отуд и традиционално име.²² Подно тврђаве, крај велике преграђене пећине налази се црква манастира Благовештење, а око три километра од тврђаве Ждрело налази се брдо Браник, са остацима средњовековне цркве на самом врху. Узводно од тврђаве кнез Лазар је саградио манастир Ждрело, касније назван Горњак. Толико сакралних објеката чинило је од Ждрела својеврстан религијски центар.²³

Посебно је интересантна црква Богородице пречисте. Археолошка истраживања те цркве открила су више гробова са четири надгробне плоче. Прве две плоче односе се на ктиторе цркве, неког „раба“ Илију и жену му Теодору. С обзиром на место цркве и статус ктитора, „раб“ Илија је био вероватно жупан жупе Ждрело. С обзиром да су у гробовима нађена и два дечија скелета, ова породица је највероватније страдала од куге, у приближно исто време, око половине XIV века. Натпис надгробне плоче 3 каже да је ту сахрањен Угљеша Десислалић, велики војвода кнеза Стефана. Надгробна плоча 4 садржи натпис о сахрањивању три особе: Вук Угљешић, који је умро 1438. године и Стефан Угљешић, преминуо 27. јула 1458. године, синови великог Војводе Угљеше Десислалића. Уз њих, ту лежи и Стефан Кувет, син Вука Кувета, великог челника деспота Стефана.²⁴ Присуство војводе и челника, највиших војних звања у то време у Србији, истиче војни значај тврђаве. Судећи по укопима, Ждрело је било њихово средиште и породично обитавалиште из кога су изградили своје каријере, што указује на важност самог града и пажњу која му је поклањана.

21 *ВИИНЈ IV*, 2001; о односима на Балкану и средњем Подунављу крајем XIII в. детаљније: Мишић, 2004, 5–18; Мишић, 2009А, 333–340; Узелац, 2009, 1–11.

22 Мадас, 1997, 315; Јанковић, 1985, 154; Антоновић, 2006, 16; Вушковић, 2008, 133.

23 Мадас, 1997, 315; Антоновић, 2006, 7– 28; Антоновић, 2006 А, 19–27; Вушковић, 2008, 134.

24 Мишић, 1987, 85–88; упореди: Мадас- Гајић, 1983, 221–242.

Значају жупе и града Ждрела ипак је највише доприносио положај тврђаве. Мора се имати у виду да је земља Браничево била гранична област српске државе према истоку и према северу. Тврђава Ждрело је затварала Горњачку клисуру и најкраћи пут између Србије и Бугарске. Источније од Ждрела налазила се омања жупа Омољ, која није имала истакнуту тврђаву. Настала у горњем току реке Млаве, она је била отворена за упад са истока. Изградњом тврђаве Ждрело такав упад је обесмишљен, јер би се потенцијални нападач нашао изолован на далекој периферији државе, са клисуром и снажном фортификацијом пред собом. У том погледу значајан је и положај становништва Омоља. Иако нема помена у српским средњовековним повељама, турски дефтер из 1467. године бележи да је у Омољу од 28 села чак 20 било војничко – потпуно или већим делом. Укупно 178 осам породица, које су давале 1 лагатора, 57 војнука и 122 јамака.²⁵ То је готово идентично броју војнука и лагатора у граничној нахији Пек, у којој лежи тврђава Голубац; и много више него у нахији Ресава, у којој су Турци задржали као активну тврђаву истоименог манастира.²⁶ Како је 1467. године Турска власт утврђена до Смедерева, Омољ је остао у позадини, релативно далеко од границе. Стога је мало вероватно да су такво стање успоставили Турци приликом освајања. Вероватније је да су задржали већ постојећу организацију средњовековне Србије користећи је за своје потребе. У средњовековној Србији, таква организација ојачавала је положај тврђаве у Ждрелу: упадом у жупу Омољ нападач би постигао само да се помоћне војне трупе повуку ка Горњачкој клисури и тако, уз тврђаву иза себе, онемогуће сваки пробој ка унутрашњости државе.

Истовремено, Ждрело је затварало пут од Угарског Голупца даље на југ, ка царском друму и унутрашњости српске државе. У равничкој повељи, у међи манастирског метоха код атара села Љубиње у жупи Пек, стоји да иде до „крајишта“.²⁷ Досадашња истраживања јасно сугеришу да је на границама средњовековне Србије постојао систем одбране која се ослањала на крајине. Питање је где се налазила крајина која је сезала до Љубиња у Пеку и где је био њен центар? Град Браничево сигурно није, јер се метох манастира Раванице простира од реке Велике Мораве на исток, до поменутог крајишта. Град Голубац припадао је Угрима те није могао бити центар тог крајишта. Друго значајно утврђење у Браничевској земљи било

25 Stojaković, 1987, 10, 270–277. на стр 10 стоји број од 56 војнука и 121 јамака, а бројањем се долази до броја од 57 војнука и 122 јамака. Упореди и табелу у: Миљковић-Крстић, 2007, 65.

26 Stojaković, 1987, 260–265, 282–289; Миљковић-Крстић, 2007, 65. О Браничеву у XV веку детаљно види Миљковић-Крстић, 2007.

27 Младеновић, 2003, 54, 94, 110.

је Ждрело. Судаћи по поменутој црквеној изградњи, временом је добијало на значају. Вест о крајини на том простору може се повезати са поменутим рабом Илијом, ктитором цркве Богородице пречисте у Ждрелу. Његов значај јасан је самим тим што је био ктитор цркве у тврђави жупе, у којој је сахрањен са читавом породицом. „Раб” је просто скромно називање преминулог, који је морао бити жупан током живота. Мада оскудне, ове две информације сугеришу да је град Ждрело био центар крајишта које је за циљ имало одбрану од Угарског мостобрана преко Дунава – града Голубца. То крајиште настављало би се на Петрушко крајиште, са којим се граничило на југу. Чини се исправним претпоставити да се положај помињаног Илије у Ждрелу средином XIV века није разликовао од положаја жупана Вукослава у Петрушком Крајишту. Организовање крајишта на подручју жупе Ждрело могло би објаснити постепено опадање оближњег града Браничева.²⁸

Познате су титула Стефана Десислалића, великог војводе и оца Стефана Кувета, Вука, великог челника. Присуство војвода и челника у Ждрелу, у време кад су изграђиване власти у Србији, сугеришу да је током владавине кнеза и деспота Стефана Лазаревића око тог града организована власт. Власти су организоване око тврђава, обједињавањем цивилних и војних надлежности у рукама војвода, које је постављао сам владар.²⁹ На тај потез деспот се морао одлучити са учвршћивањем Турака на источним границама његове земље, уз границу жупе Омољ, у непосредној близини Ждрела.³⁰ Нема података о постојању посебне власти са центром у Ждрелу, али је из свега изнетог јасно да је, заједно са источнијом жупом Омољ, жупа Ждрело представљала добро осмишљену и организовану одбрамбену целину, формирану око тврђаве, која је са истока и севера затварала путеве ка унутрашњости српске државе. С тога се чини вероватним да је око тврђаве Ждрело најкасније од средине XIV века формирано крајиште, а касније и власт.

Извори:

- ВИИНЈ, IV(2001) Византијски извори за историју народа Југославије IV, Београд
 Младеновић, Александар (2003) *Повеље кнеза лазара*, Београд
 Младеновић, Александар (2007) *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића*, Београд

28 Благојевић, 1987, 34–37; Мишић, 2010, 121–128.

29 Благојевић, 1997, 208–245, 287–297.

30 Мишић, 1987, 79–85, и карта стр 86.

Stojaković, Momčilo (1987) *Bраниčevski teftar, Poimenični popis pokrajine Bраниčevo iz 1467. godine*, Beograd

Литература:

- Антоновић, Милош (2006), *Црквене њриликe у исочној Србији*, Браничевски гласник 3–4, Пожаревац, 7–28
- Антоновић, Милош (2006А) *Околностии обнове црквеної традицијелсївау Браничеву у XIV веку*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, Свеска 3, Пожаревац, 19–27
- Благојевић, Милош (1987) *Крајишїта средњовековне Србије од 1371–1459*, Историјски гласник 1–2, Београд, 29–42
- Благојевић, Милош (1997) *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд
- Бојковић, Гордан (2012) *Средњовековни њри Шейтоње*, Браничевски гласник 8, Пожаревац, 67–81.
- Вушковић, Марија (2008) *Средњовековни њрад Ждрело*, Бесник: орган војних музеја, Београд, 133–136
- Динић, Михаило (1978) *Браничево у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, историјско-географска студија, Београд, 84–112 (С. Ђирковић)
- Јанковић, Марија (1985) *Епископије и митрополије српске православне цркве у средњем веку*, Београд
- Крстић, Александар (2006) *Поседи манасїира Дренче и Ждрела из времена кнеза Лазара*, Историјски часопис, књига LII, Београд, 123–144
- ЛГГ (2010): *Лексикон градова и тргова Српског средњег века*, Београд
- Мадас, Димитрије-Гајић, Александар (1983) *Надгробне плоче и гробови ктитора цркве Богородице Пречисте у комплексу Ждрела у Горњачкој клисури*, Саопштења XV, Београд, 187–241
- Мадас, Димитрије (1997) *Ждрело – средњовековно уїврђење, релијијско и кулїно средишїе Млаве*, Археологија источне Србије, Београд, 313–318
- Миљковић, Ема- Крстић, Александар (2007) *Браничево у XV веку*, Пожаревац
- Мишић, Синиша (1987) *Поход султана мусе на деспотовину 1413. године и источна српско-турска граница*, Историјски гласник 1–2, Београд, 75–88
- Мишић, Синиша (1999) *Земља у држави Немањића*, Годишњак за друштвену историју 4, 2–3 (1997), Београд, 133–146
- Мишић, Синиша (2004) *Краљ Сїефан Урош II Милуїин и Буїари*, Браничевски гласник 2, Пожаревац, 5–18
- Мишић, Синиша (2006) *Териїоријална орїанизација Браничева (XII– XV век)*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, I, зборник радова са научног скупа историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац, 11–18
- Мишић, Синиша (2009) *Болван у средњем веку*, Караџић 1, Алексинац, 15–19

- Мишић, Синиша (2009А) Српско-бугарски односи на крају XIII века, ЗРВИ 44, Београд 333–340
- Мишић, Синиша (2010) Петрушко и Липовачко крајиште од половине XIV века до 1459.године, Расински анали, Крушевац, 121–128
- Мркобрад, Душан (1997) *Средњовековно рударство на тилу источне Србије*, Археологија источне Србије, Београд, 151–160
- Николић, Милица (1973) *Власијелинство манастира Ждрела (Горњака)*, Историјски часопис, књ XX Београд 1973, 149–155
- Тирковић Сима (1981) *Раваничка хрисовуља*, Споменица о шестој стогодишњици, Београд, 69–82
- Узелац, Александар (2009) *Ко је сјалио Жичу*, Браничевски гласник 6, Пожаревац, 1–11
- Шкриванић, Гавро (1974) *Пути у средњовековној Србији*, Београд

Gordan Bojković

ŽUPA ŽDRELO

Fortress Ždrelo was military, religious and administrative center of vast and jagged district (župa). Near fortress was placed market Šetonje, that played role of economic center of district. Mining and smelting of iron and copper for lokal needs have boosted trade. Monasterys Drenča and Gornjak gained land and vilages in possession in that area. However, raising of the fort of Ždrelo was based on its military importance. Together with nearby district of Omolj, Ždrelo was the spot of the great importance for defending srbian state from the north and east. With Petrus krajište on its South frontier, Ždrelo geographical was part of the sistem of krajišta, borderlands, that defend the whole East border of the Serbien state in the late XIV century. It is very likely was krajišt itself, too. Arheological research proved that in fort was present grand duke in the begining of the XV century, which means that it was the center of the vlast.

Key words: *Ždrelo, district (župa) borderlands (krajište) vlast, city, fortress, army, middle ages, vojnuk, border.*

УДК: 94:314.15(=163.41)(436-89)"1737/1739"

94(=163.41)"18"

355.48(436:560)"1737/1739"

ID БРОЈ: 227422476

Изворни научни чланак

Рад примљен: 30.05.2016.

Рад прихваћен: 20.06.2016.

Владан Гавриловић

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

Одсек за историју

Др Зорана Ђинђића 2, Нови Сад

v.gavrilovic@ff.uns.ac.rs

МИГРАЦИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА У СРЕМ У ВРЕМЕ АУСТРО-ТУРСКОГ РАТА 1737–1739.

Апстракт: Овај рад се бави миграцијама Срба из Србије у Сирмијум (Срем) током аустро-турског рата 1737-1739 године. У овом рату се граница између два царства стабилизовала на Дунаву и Сави. Аустрија у својим војним кампањама је рачунала на помоћ Срба против Турске. Срби су одговорили у великом броју и помогли су марш царске аустријске војске. Након пораза царских јединица, Срби предвођени патријархом Арсенијем IV Шакабентом су приморани да мигрирају, као што је већ био случај 1690те године. Највећи број је отишао са јединицама пуковника Атанасија Рашковића, који је, поред Срба, такође водио племе римокатоличких Албанаца Клеменди. Део српских јединица (милиција) се повукао под командом капетана Вука Исаковића. Поред њих, после пада Београда 1739. многих трговаци и занатлије, не само Срби, него и Немци, Јермени, Цинцари су такође побегли и настанили се у урбаним деловима Срема, као што су на пример градови Карловци, Митровица, Ириг, Земун, Рума, итд.

Кључне речи: *миграције, Срем, Аустро-турски рат 1737–1739, Срби.*

У рат против Турака средином јуна 1737. године Аустрија је ушла са великим надема, а из њега изишла поражена и потучена.¹ Непосред-

¹ Рат између Аустрије и Турске, започет 1737. био је изазван сукобом Русије и Турске из 1736.године. Како је Аустрија била везана савезништвом са Русијом, по уговору из 1726, ушла је у рат на страни Русије. Према заједничком пројекту са Русијом од 6.августа

но, пред припрему ратних дејстава, Аустрија је била додатно ослабљена смрћу истакнутог и прослављеног војковође Еугена (Евгенија) Савојског 21.априла 1736.године.² Србима, који су умногоме помогли ратне операције Аустрије на Балкану, је преостало у таквој ситуацији или да се врате у турско ропство, или да кроче у ново избеглиштво.

Рату су претходили тајни преговори вођени већ почетком пролећа 1737. са првацима Српске цркве, као и са првацима католичких Арбанаса, њиховог племена Климената, за подизање општеноародног устанка против Турака.³ Колико је Аустрија полагала на припреме за будући поход, сведочи и то што је Дворски ратни савет, покрај априла 1737. још једном подсетио команданта царске војске у Краљевини Србији, пуковника Шнапера, да охрабрује хришћане који из Турске желе да пређу под Аустрију, у којој ће им бити осигуран „умерен третман“⁴.

Аустријаска војска и српска милиција, потпомогнута српским устаницима, у прва три месеца рата (који је Турској објављен 15.јуна) успешно је наступала у свим правцима. Заузети су Ниш и Ужице, продрло се у Стари Влах и даље на југ и југозапад.⁵ Ипак, већ крајем августа исте године (1737) даљи продори су заустављени, прешло се у дефанзиву, у којој су царске трупе остале, углавном, све до краја рата.⁶ Почетком октобра дошло је до повлачења у Западној Србији, као и до капитулације дела царских јединица код Ниша, средином тог месеца, што је довело до панике међу Србима и Климентима, што је условило повлачење тог дела становништва према Сави и Дунаву, нарочито према Београду. Крајем новембра

1736. Аустрија је требала да освоји Босну, Албанију до ушћа Дрима, Влашку до Браиле и Молдавију до реке Прут. Русија је наравно, према уговору имала одрешене руке према Истанбулу и другим, европским, деловима Турске. Планом царског, аустријског, двора требало је прво освојити Ниш и Видин, па заокружити турске снаге у Босни. Рат је завршен 1739. потпуним поразом Аустрије и повратком целе Србије са Београдом у турски посед. (Костић М, 1930, 208–209; Поповић, 1950, 380–381; Микавица Д.-Гавриловић В.-Васин Г, 2007, 56–66)

2 БешлинБ, 2014, 590–593.

3 Костић М, 1930, 235; ИСН IV/1, 106–146.(Веселиновић)

4 Митровић М, 1988, 229.

5 У Старом Влаху устанак је у садејству са царском војском подигао старовлашки кнез Атанасије Рашковић и када је царска војска заузела Ниш крајем јула 1737. Рашковић је са својим јединицама (1.500 наоружаних људи) заузео Нови Пазар. Када је ситуација на јесен 1737. постала критична по српску страну а Турци вратили Ниш и Нови Пазар, кнез Атанасије Рашковић се морао одлучити на повлачење са царском војском према Београду, а потом у зиму 1737/1738. и на прелазак у Срем на аустријску страну. (Суботић, 2001,passim, 2001; Петровић, 2002, passim)

6 Царска војска је доживела 4.августа 1737.катастрофалан пораз код Бања Луке, који се показао судбоносним за даљи ток рата.

војска из Западне Србије се у потпуности повукла у Срем на зимовање, а с њом су, показало се за трајно, прешле и јединице србијанске (српске) милиције⁷ и Клименте, сваки под својим командантима.⁸

Патријарх Арсеније IV Шакабента са епископатома напустио је Београд а потом је поткрај децембра стигао у Беч у коме је провео целу зиму и пролеће у очекивању да ће се следеће 1738.године ратна срећа вратити на страну Аустрије. Но, до тога није дошло па су и 1738. и 1739.година биле у знаку узмицања царске војске (ћесареваца), сталног пустошења од стране Турака, одвођења становништва у робље и потпуног очајања у народу, који је у свом бегу био све ближи Београду и поновној миграцији преко Саве и Дунава, за спашавање голог живота. Најзад, 23.априла 1739. У бици код Гроцке Аустријанци су потпуно поражени. После тога наступили су мировни преговори закључени Београдским миром, који је донео, између осталог, напуштање Београда од стране Аустрије и покрећу завршну сеобу Срба у Аустријску царевину.⁹

У последњој фази рата у Београду и његовој тврђави „затекло се мноштво избеглица” које су лађама и чамцима прелазиле на аустријску страну. Из Београда и других већих места, затим из Босне и Влашке, доста Срба и сви Немци, спас су потражили у емиграцији на аустријској територији.¹⁰

О тој Сеоби савремени летописац записао је како са патријархом Арсенијем IV Шакабентом „приђе многи народ христијански и вселише сва во Срем, и многи збегови бише по подлужију; а ини се трговци преселише у Шанац варадински. Тогде Климентани многи приђоше у Срем и тамо възгдъездисџа”.¹¹ Такође о тим тешким и мукотрпним данима за српски народ, који је између осталог морао да се бори и са надолазећом кугом, раванички калуђер је забележио следеће „Постиже нас праведни гнев божји и посла преблаг и бог кугу, напраснују смрт и болезан на народ и державу цесарску, и најпре поче морити у Темишвару и по Банату, по том прииде у Бачку и потом прииде у шанац варадински [Нови Сад]

7 Пецињачки, 1976, 149–186; Гавриловић В., 2002, 249–262.

8 Милицију је водио Вук Исаковић а Клименте Атанасије Рашковић.

9 Турци су ушли без борбе 6.августа 1739. у Београд. О томе сведочи и један запис у рукописној књизи манастира Крушедола: „Знаменују что јако везир Хаиван Мехмед паша прими на 1739 года ауг[уста] 6 дне в недељу славнии главу Сервии Белград” (Стојановић, 1983, бр.док 2788; Костић, 1930,227–232; Веселиновић, 2000, 106–146, Микавица-Гавриловић В.-Васин, 2007, 56–66)

10 ИСН IV/1, 140.(Веселиновић)

11 Стојановић, 1883, 137.

новембра 1-го сего года више именоватог; и отуду преиде у Карловце и отуду у Лединце 17-ог сего года..."¹²

Век и по касније, историчар Јохан Хајнрих Швикер констатовоа је да је патријарх Арсеније IV средином септембра 1737, са својом духовном пратњом и „знатном масом” албанских и српских бегунаца стигао у Београд, да би после губитка те Тврђаве и целе Србије, са царском војском прешао на аустријску територију, јер су Турци „хтели да га живог спале”. Са патријархом су избегли „и бројни други емигранти световног сталежа”, посебно из реда српских трговаца „који су под аустријском влашћу дошли до благостања и исељавање претпоставили животу под турском влашћу”. Они су отишли у Рацки град (потоњи Нови Сад), Осијек и другде (укључив и Будим). Истовремено су „многи Срби из Босанске Посавине и аустријске Влашке, а с њима и Бугари и други, који се населише у Сремску војну границу и Банат”.¹³

Ако се сагледају ови извори која директно говоре о Сеоби и њеним последицама, они говоре о „множини”, односно о „великој множини” избеглог српског народа 1737–1739. Али не наводе никакав одређенији број, па на то питање до данас нема поузданог одговора. Кад је патријарх Шакабента боравио у Бечу заносио се мишљу о стварању посебног одреда српске војске од 8.000 људи. Колико је то био пуст сан, а патријарх некад и контрадикторан, најбоље сведочи његово писмо из 1738. у коме наводи да је с њим из Турске прешло око 2.000 војно способних лица, која би требало наоружати и опскрбити да се не би разбежала. у ову бројку је убрајао и оне припаднике српских јединица који су се налазили у Банату под својим командантима, а који су са њим избегли из Турске.¹⁴ Сви они су требали, са „вагабундима” из Београда, да се сврстају у редове његове српске милиције, али се све завршило неуспехом.¹⁵

Почетком 1738. патријарх се из Беча обратио руској царици Ани Ивановној, тужећи се на „турецко тирјанство...страх и мучитељство”. При томе је навео да је око 12.000 Срба оба пола, с њим пребегло у Аустрију,

12 Панић Суреп, 1963, 156–157.

13 Прве бугарске, у овом случају, католичке породице су се бежећи испред Турака населиле 1723.године у Вингу, а затим 1737. из Мале Влашке је под вођством никопољског епископа Станиславића досељено око 300 породица у Старо Бешеново, Санад и Вингу, где су од цара Карла VI добили привилегије и били ослобођени пореза, кулука и уконачења војске. (Швикер, 1998, 72; Јанкулов, 2003, 51)

14 То су били капетан Милка Јовановић – Приштовски, Вук Јовановић-Курвинградски и Стојан Белоградчић. Патријарх осим њих помиње и капетана Грују Тетовца који се са својим хусарима прикључио царској војсци у Банату. (АСАНУК, ПМА, „А”, 535, 536, 538, 539/1739)

15 АСАНУК, ПМА, „А”, 535, 536, 538, 539/1739.

док су многи други посечени или у турско робље одведени. Такође, податак вредан пажње о броју избеглица налази се у представци коју је марта 1738. године принцу Штефану Францу Лотариншком, команданту аустријске царске војске, упутио дотадашњи рашки митрополит Јефтимије Дамјановић, који каже да је у Аустрију пребегао са 6 свештеника и 6.000 душа, од којих у току девет месеци „од глади и хладноће многи помреше, а они који су остали очекују исту смрт”.¹⁶

* * *

Јасно издвојену и у погледу пребеглих војно-способних лица бројчано одређену групацију представљали су дотадашња србијанска милиција и Клименте, које су већ у касну јесен 1737. прешле у Срем а делимично и у Банат. Србију је најпре напустила србијанска милиција под командом мајора (обрствахтмајстера) Вука Исаковића, јачине 633 човека, која се заједно са својим породицама већ новембра 1737. населила по запуштеним поседима земунског, митровачког и, у мањој мери, илочног спахилука. Чете (компаније) пуковника (обрштера) Атанасија Рашковића, у којима је било Срба, православних Арбанаса и католичких Климената, стигле су у Срем, нешто касније, изгледа првих месеци 1738. кад су услови за њихов размештај увелико били гори, него неколико месеци раније.¹⁷ Долазило је до честих сукоба са староседеоцима, а стање и једних и других је било изузетно тешко због рата, куге, временских непогода, поплава и опште оскудице у храни и новцу.

У току јесени 1739. када је постало јасно да ће избегли Срби и Клименте остати на тим огњиштима у Срему, разматран је предлог Дворског ратног савета да се од пустих терена уз Саву и Дунав у Срему оформи нова Војна граница, али је доњопосавски оберкапетан Јосиф Монастирлија командујућег генерала у Славонији, маркиза Аскањија Гвадањија, упозорио да не би било добро да се Србијанци и Арбанаси помешају са постојећим граничарима, него би било боље да се за њих издвоји посебно земљиште. На основу свега тога, као и на заједничку молбу мајора Вука Исаковића и пуковника Атанасија Рашковића, која је подржана од стране команданата у Осијеку и Петроварадину, Дворски ратни савет је 30. децембра 1739.

¹⁶ АСАНУК, ПМА, „А”, 535, 536, 538, 539/1739.

¹⁷ Због доласка нових избеглица (миграната) о којима би требали да се брину, а који, с обзиром да су били припадници србијанске милиције, односно војне формације нису плаћали порез, нити би га плаћали, спахилуци су пружали отпор за њихов смештај. Због тога су се они сместили у збегове по целом доњем Срему, као и у земунице око Сремских Карловаца. (Гавриловић С., 1979, 269–281)

донео одлуку о додељивању земљишта милицији и Климентима. Одлука није била довољна, јер се стање на терену све више погоршавало, па су пресељеници настојали да и сами изаберу најпогодније земљиште за себе и при томе се сукобљавали са староседеоцима, а и вршили насиља по селима и варошима. У томе су, посебно, предњачиле необуздане Климента, посебно на Митровачком спахилуку.¹⁸ Поменута одлука о додељивању земљишта је највише и погодила митровачки спахилук, јер је од њега одузето десет пустара, као и део атара и шума, па и села: Ђурђевац, Парадинац, Вучин, Платичево и Кленак.¹⁹ Такође је земљиште морао дати и Земунски спахилук, од кога су одузета села: Угриновци, Јаково, Долинци, Сакуле, као и једанаест пустара.²⁰ Због тога су оба спахилука изгубила значајне приходе.

Пошто су се спахилуци жалили Двору, створена је мешовита комисија од представника војне и цивилне управе, која је 1741. команданте Исаковића и Рашковића обавезала на дисциплиновање својих војника и њихов миран суживот са спахијским поданицима. Пресељеницима је поред додељеног земљишта, осигурана бесплатна жировина у спахијским шумама, а такође и бесплатно дрво за кућне потребе. том приликом Комисија је констатовала да о враћању земљишта, пустара и шума, које су дотад већ користили припадници србијанске милиције и Климента, не може бити ни говора. Како даље наводи Комисија, они (милиција и Климента) су прешли из Турске без ичега, били у крајњој беди и готово је сигурно да би пошли другим путем да им као верним царским вазалима није додељена земља без које се не би могли одржати. Пошто су показали верност у царској служби далеко пре рата, а и у самом рату, после кога су примили на себе страже на 16 чардака на кордону, с правом су очекивали да их царица награди давањем земљишта на слободно уживање. Ако не буду имали довољно земљишта за обрађивање, спахилуци ће бити обавезни да им дају њиве и ливаде, а о питању те наплате одлуку би донеле врховне власти.

Међутим, ни после ових одлука питање смештаја миграната из Србије није решено до краја, а пошто је поново дошло и до тужби од стране спахилука, створена је у Осијеку од стране Земаљске комисије 1742. нова комисија и упућена у Срем. Она је узела у обзир не само села и пустаре Митровачког и Земунског него је и вршила доделу земљишта са Одескалијевог (Илочког) спахилука што је, наравно, изазивало нове немире.

18 Гавриловић С., 1979, 269-281.

19 Гавриловић С., 1979, 269-281.

20 Гавриловић С., 1979, 269-281.

Због тога је, исте године, 1742. на јесен изаслата нова /друга) комисија, која је коначно, ако ништа друго, утврдила бар бројно стање насељених миграната из Србије. Утврђено је да је србијанска милиција, под својих дванаест заповедника, бројала 1296 душа и да је била смештена на девет пустара и у четири села. Такође Рашковићева милиција (Срби, Клименти, Арбанаси) је бројала 1551 душу, смештене на осам пустара и три села.²¹

Од стране Земаљске управе за Славонију постављено је питање да ли треба примати све пребеге из Србије и да ли границу према Турској треба појачавати само Србима? Управа је указала и на то како је пуковник Рашковић недавно у „милитаре” привукао 14 српских породица које су били спахијски поданици. такође је указано и на опасност да Рашковић „као шизматик” утиче на Клименте да напусте католичку веру, а то је велика опасност стога што су саме Клименте изјавиле маја 1742. да желе стално бити под Рашковићем, ког ће следити камо год буде пошао. Управа се бојала гомилања Срба и њихових официра у граничном појасу према Турској и питала се шта се може десити уколико после Арсенија IV дође неки патријарх са својим, другачијим, посебним плановима, кад се добро зна како силан утицај српски патријарси имају на своје вернике, који држе границу према Турској.²²

Уз србијанску милицију у Срем су прешли и неки србијански коморски поданици, чији нам је број непознат. Једино што из извора можемо закључити је да су се измешали са милицијом, тежећи да се стопе са њима и избегну своје коморске (феудалне) обавезе. Тако су се неки од њих, под војном заштитом, населили у Карловце, Каменицу и Сланкамен, настојећи да избегну обавезе према Карловачком спахилуку. Такође у Платичеву, код капетана Вулете Станојевића, забележене су чак 24 србијанске коморске породице, које је он употребљавао за своје приватне послове и за војну службу, као да су у питању били његови „хајдуци”. Због тога су ове породице желеле да се врате у сталез контрибуената у коме су били у Србији, али је то онемогућено јер су на последњој провери пријављени вишим властима као војници.²³ Боље су прошли коморски поданици из села Скеле, који су се населили на пустару Угриновце, акоје је капетан Стеван Шунда желео да привуче себи говорећи им: „Ходите ви код мене, потпишите да ћете код мене остати, а ми ћемо и тако пустару освојити и паоре истерати”. Они су, за прво време, остали на пустари, а када је стигла Комисија која би утврдила да ли желе да буду војници или

21 Гавриловић С., 1979, 269–281.

22 Гавриловић С., 1979, 269–281.

23 Гавриловић С., 1979, 269–281.

коморски поданици, изјавили су „да желе да остану у коморској страни пошто под милитаре никако не желе, па макар их у воду бачили и натраг у Турке отерали”.²⁴

Конечно груписање миграната из Србије, односно пресељавање сељака из мешовитих насеља изведено је у току 1743–44. године кад су се граничари трајно населили у Толинце, Обреж, Дреновце и Витојевце, а сељаци из Толинаца прешли у Добановце, они из Дреноваца у Деч, из Обрежа већим делом у Прхово, а из Витојеваца у Пећинце и Карловчић.²⁵

Неизвестан број цивилних лица пребегао је из Србије у градове на Сави, Земун и Митровицу, али о томе за сада не располажемо поближим и директним него само посредним подацима. Тако је, на пример, пола века касније, 1792. године митрополијски бележник Григорије Крестић, молећи за додељивање племства, тврдио да је његов деда из Србије прешао у Аустрију „са много других Србијанаца” и да је, потом, 31 годину служио као официр у царској војсци. Такође, Григоријев отац је 9 година био одборник у Земунском градском магистрату и дугогодишњи инспектор у Земунском контумацу.²⁶ У Земун је пребегао и ваљевски трговац Стефан Лукић који је 1744. од бившег егзарха београдског митрополита захтевао враћање дуга од 130 форинти, односно сребрне и златне предмете, које је запленио митрополијски генерални викар (потоњи митрополит) Павле Ненадовић.²⁷

На крају ратних дешавања (1739) турска опасност је била веома изражена и део избеглог становништва, посебно трговаца, је размишљао о повлачењу дубље у угарску територију. Сам патријарх Шакабента је питао у јесен 1739. Дворски ратни савет да ли да напусти Карловце и пређе на сигурније место.²⁸

Ипак, део најимућнијег становништва, осим Срба, Немаца, Јевреја, Цинцара, Јермена, се настанило у Земуну, Петроварадинском шанцу (Новом Саду), појачавши те средине, пре свега у економском погледу.²⁹ Такође, за Руму и Митровицу постоје само уопштени подаци, који само на-

24 Гавриловић С., 1979, 269–281.

25 Гавриловић С., 1979, 269–281.

26 А.В., ИДК, кут.45, N° 1792–13–83, fol.448.

27 Како објашњава трговац Стефан Лукић, егзарх по имену Иларион је желео да врати дуг, али је и сам допао затвора а сву његову имовину, а тиме и 130 форинти у злату и предметима, је запленио Павле Ненадовић као митрополијски викар, ради спровођења истраге. (АСАНУК, ПМА, „А”, 369/1744)

28 АСАНУК, ПМА, „А”, 606/1739)

29 Белап, 1967, 2–4; Ердухељи, 2001, 25–30.

говешћују број избеглих.³⁰Што се тиче Цинцара наводи се да је њихов број знатно порастао од почетка XVIII века у Монархији, нарочито у Земуну, Карловцима, Осијеку, Иригу, Митровици. У погледу Новог Сада њихов број је незнатно порастао избегавањем дела београдских Цинцара после пада Београда 1739. у турске руке. Ипак, историчар Душаан Ј.Поповић наводи да је њихов броју Монархији и дунавским градовима и варошима порастао у највећој мери после првог разарања Москопоља од стране Турака 1769.године.³¹

Према подацима којима је 1745. располагала Комисија за раздвајање граничарске и жупанијске територије Срема, његов доњи, посавски део од 1738. до 1740.године населила се 521 породица из Србије³² и то:

1738.

Место	Бројпородица	Место	Бројпородица
Грк	41	Никинци и Церић	27
Маргинци	10	Свињаревци	22
Кешинци	10	Товарник	12
Мишковци	10	Микула	76
Платичево	49	Грабовци	61
Хртковци	49	Обреж	12
Јурјевци	43	Јаково	15
Парадинци	14	Секула	40

1740.

Место	Бројпородица
Бољевци	40

Кад је то пребегавање становништва приведено крају, аустријски војни командант у Србији, маршал Валис обратио је пажњу на избеглице и констатовао како су „мнози Клементинци, Албанци и Сервијани” прешли у Срем. Даље напомиње да су то убоги људи и како их треба примити и помоћи, дати им три „обичајна свободна лета”, те да не плаћају „на њиве,

30 За Митровицу постоји податак да се у току рата у њу населио део Србијанаца, који су добили трогодишњи отпуст од дажбина, док се за Руму наводи да су од њена три свештеника, двојица се доселила из Србије у току рата 1737–1739. То су били поп Аћим Филиповић-Прекосавац и поп Михајло Прекосавац. (Гавриловић С., 1984, 11; Гавриловић С. 1969, 140–141).

31 Поповић, 1937, 34.

32 HDA, ActaCommissionalia, 13/1745.

занате, трговину” док Дворски ратни савет не донесе неку другу одлуку. А после истека слободних година, да плаћају „чином праведним”. Валис, је такође, нагласио да се све то односи и на „милитаре” пуковника Атанасија Рашковића, који ће од стоке, оранице и ливада спахијама на чијој се земљи налазе, давати „обичајниј данак”. Ипак, збрињавање избеглица текло је врло споро па се патријарх Арсеније IV Шакабента октобра 1741. обратио Дворском ратном савету жалећи се да су људи које је превео из Србије још увек у неизвесности, јер им спахије не дају земљу а коморски провизори их не примају него их протерују. Патријарх је стога предлагао да „милитари” буду коначно насељени уз Саву од Раче до Земуна, или у Банат, уз Дунав, од Панчева до Нове Паланке. Патријарх је, такође, напомињао да се осталим пресељеницима-немилитарима додели довољно земљишта за њихово преживљавање.³³

Мање потешкоћа у погледу збрињавања било је у односу на оне избеглице које су се, заједно с патријархом, домогле Карловаца. Према једном, свакако непотпуном, поименичном црквеном попису, извршеном неколико година после пресељења, у Карловцима, у њене четири махале, било је 24 избегличке породице, односно домаћина. Отприлике то је износило близу 100 душа из централне, југозападне и северне Србије и то из:

Место	Домаћина	Душа
Београда	8	30
НовогПазара	4	15
Косова	4	13
Вишњице	3	12
Ваљева	1	4
Пећи	1	3
Ниша	1	3
Приштине	1	2
Из „турских страна”	1	2+деца

Поред њих, забележено је 1–2 избеглице из Врања, Прокупља, Старог Влаха, Пожаревца, Крагујевца и Сарајева.³⁴

³³ АСАНУК, ПМА, А, 86/1741.

³⁴ У Карловце се населило преко 50 српских породица, из разних крајева, махом имућних трговаца и занатлија, који су се бавили својим професијама, саградили куће и постали власници винограда. Такође, са београдским Србима у Карловце се доселила и 51 немачка породица, који су створили посебну градску четврт тзв. „Швап-

Изван овог Пописа остала су поједина лица као на пример, Илија Петровић „Белиградац бивши”, који је 1739. прешао у Карловце. Или, пак, Рака Петров Туфекџија, родом из Приштине, кога је новембра 1745. у карловачкој цркви Св.Николе венчао његов земљак Приштинац Лауш Јовановић, такође избеглица.³⁵

Такође, са патријархом Шакабентом се повлачило и свештенство бежећи испред турских зулума. Немамо нажалост коначне податке о броју пребеглих свештеника, али можемо посредно да утврдимо да је њихов број био прилично велики. Само у визитацији фрушкогорских манастира из 1753. године забележено је да од 209 монаха, њих чак 51, односно 24% потиче са територије Србије и да су стигли на тло Срема у време Аустро-турског рата 1737–1739.године.³⁶

Срем, а посебно већ развијене варошке средине (Земун, Карловци, Рума, Ириг) су завршетком аустро-турског рата 1737–1739. имали велики број избеглица из Србије у својим срединама. Осим војних јединица (србијанске милиције) под вођством Атанасија Рашковића и Вука Исаковића, избегли су и многи трговци и занатлије, не само Срби, већ и Немци, Јермени, Цинцари, који су умногоме својим богатством и искуством појачали економску моћ сремских вароши и трговишта.

Извори:

- Архив Војводине, *Фонд Илирска дворска канцеларија*, кут.45, N° 1792–13–83, fol.448 (А.В, ИДК)
- МикавицаДејан-ГавриловићВладан-ВасинГоран, *Знамениџа докуменџа за исџио-рију срџској народа 1538–1918*, Филозофски факултет,Нови Сад 2007.
- Митровић Мирко, *Подаци о Србији у џројџоколима Дворској рајџној савеџа у Бечу (1717–1740)*, Споменик САНУ, Одељење друштвених наука, бр.6, Београд 1988.
- Стојановић Љубомир, *Срџски родослови и леџџијиси*, Гласник дружтва србске словесности, књ.53, Београд 1883, 1–161.
- Стојановић Љубомир, *Сџари срџски зајиси и најџијиси*, књ.2, Београд 1983 (пон. изд), бр.док 2788.

ску” (Schwabendörfel) и добили посебног судију. (Петровић, 1955, 300;ГавриловићС. 1979,270.

35 Ове податке смо примили од др Небојше Илића (Туфекџије) из Карловаца, чији су се преци населили у Карловце. Подаци су доступни у сачуваним списима Саборне цркве у Сремским Карловцима.

36 Радосављевић, 2007, 208.

Патријаршијско-митрополијски архив Српске академије у Сремским Карловцима, (АСАНУК, ПМА) фонд.А, 534, 535, 536, 538, 539, 606/1739; 86/1741, 369/1744.

Hrvatskizržavniarhiv, (HDA), ActaCommissionalia, 13/1745.

Литература:

Бешлин Бранко, *Евѣније Савојски и његово доба*, Матица српска, Нови Сад 2014, 590–593.

Гавриловић Владан, *Подаци из 1737.године о народној милицији у Краљевини Србији*, Историјски часопис, књ. XLVII, Београд 2002, 249–262.

Гавриловић Славко, *Рума-џирџовишије у Срему 1718–1848/49*, Матица српска, Нови Сад 1969.

Гавриловић Славко, *Срем од краја XVII до средине XVIII века*, Филозофски факултет, Нови Сад 1979.

Гавриловић Славко, *Митровица-трговиште у Срему XVIII и XIX века*, САНУ, Београд 1984.

Гавриловић Славко (ур) (2000): *Историја српског народа*, IV/1, Београд (пон.изд) Веселиновић Рајко, *Србија под аустријском влашћу 1718–1739*, 106–146.

Ердухељи Мелхиор, *Историја Нової Сада, ЛДИЈ*, Ветерник 2001 (пон.изд).

Јанкулов Борислав, *Преглед колонизације Војводине у XVIII и XIX веку*, Матица Српска-Историјски архив

Костић Мита, *Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737–1739. и сеоба у Угарску*, Гласник Скопског научног друштва VII–VIII, Скопље 1930, 203–235.

Панић Суреп Милорад, *Кад су живи завидели мртвима*, Нолит, Београд 1963.

Петровић Коста, *Карловци и карловачко сѣановништво у њрвој љоловини 18 века*, Историјски часопис, књ. V, Београд 1955, 295–310.

Петровић Небојша, *СтаВлах-политичка историја*, Делфин Графотека, Нови Сад 2002.

Пецињачки Срета, *Подаци о уређењу србијанске милиције у 1728/29. години*, Зборник Народног музеја VII, Чачак 1976, 149–186.

Поповић Ј. Душан, *Србија и Београд, од Пожаревачког до Београдског мира (1718–1739)*, Српска књижевна задруга, Београд 1950.

Поповић Ј. Душан, *О Цинцарима*, Геца Кон, Београд 1937.

Радосављевић Недељко, *Кретање православног свештенства између Османског царства и Хабзбуршке монархије (крај XVII- трећа деценија XIX века)*, Зборник Балкан и Панонија кроз историју, Нови Сад 2007, 205–212.

Суботић Војислав, *Кнезови Рашковићи у историји Срба*, Истореијски музеј Србије, Нова Варош-Графика, Београд 2001.

Белап Лазар, *Земунски војни комуниџиџи 1717–1881*, Споменик САНУ, одељење друштвених наука, бр.19, Београд 1967.

Швикер ХајнрихЈохан, *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица српска, Нови Сад 1998.

Панчево, Нови Сад-Панчево 2003 (пон.изд).

Vladan Gavrilović

MIGRATIONS OF THE SERBS TO SYRMIA DURING THE AUSTRO-TURKISH WAR OF 1737–1739

Conclusion: The author has taken into account the migrations of the Serbs from Serbia to Syrmia (Srem) during the Austro-Turkish war of 1737–1739 are concerned. In this war the border between the two empires has stabilized on the rivers Danube and Sava. Serbs have very much supported Austrian Imperial Christian army on its' way through central and southern (Old) Serbia, but after the defeat of the imperial units, Serbs were constrained to migrate, just like in 1690. The largest number went with the units of Colonel Athanasius Rašković, who, besides the Serbs, had also led the Roman Catholic Albanian tribe of Clements. A part of the Serbian units (militia) has retreated under the command of Captain VukIsaković. He had later become one of the heroes of the Serbian literature. Besides them, after the fall of Belgrade in 1739 many traders and craftsmen, not only Serbs, but also Germans, Armenians, Aromanians had fled as well and settled in the urban parts of Srem, like for instance the towns of Karlovci, Mitrovica, Irig, Zemun, Ruma, etc.

These refugees, especially traders and craftsmen that were settled in the aforementioned urban areas of Syrmia have contributed very much to the economic growth and social power of the cities and market towns in Syrmia (Srem) by their wealth, but also experience and craftsmanship.

Key words: *Migrations, Syrmia, Austru-Turkish war 1737–1739, Serbs*

УДК: 355.48(4)''1718/1721''
94:327(560:410)''1718/1721''(093.2)
ID БРОЈ: 227422732
Изворни научни чланак
Рад примљен: 30.04.2016.
Рад прихваћен: 11.05.2016.

Марија Коцић

Универзитет у Београду, Филозофски факултет
Одељење за историју
Чика Љубина 18-20, Београд
marijakocich@gmail.com

ПОРТА И СЕВЕРНА ЕВРОПА ТОКОМ ПОСЛЕДЊЕ ФАЗЕ ВЕЛИКОГ СЕВЕРНОГ РАТА (1718–1721) КРОЗ ПРИЗМУ БРИТАНСКИХ ИНТЕРЕСА*

У раду су анализирана дешавања на северу Европе која су директно погађала интересе Османског царства. Извори на којима је истраживање утемељено потичу из Националног архива у Лондону (*The National Archives at Kew Gardens, London*) и представљају извештаје амбасадора Велике Британије у Османском царству, Абрахама Станјана (1718–1730). Поред архивске грађе, коришћене су и збирке извора чији су творци истакнуте дипломате, као и савремена историјска литература.

Кључне речи: *Русија, Османско царство, Абрахам Станјан, Шведска*

Убрзо након што су Данска и Саксонија заратиле с Шведском, Русија је ушла у Велики северни рат (1700–1721.) с намером да обезбеди излаз на Балтичко море.¹ Првих година рата, шведска војска односила је победе да би до преокрета дошло у бици код Полтаве у Украјини 1709. године, у којој су Руси однели велику победу над шведском војском, а којом је командовао краљ Карл XII (1697–1718).² Карл XII морао је да бежи с бојишта,

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Модернизација западног Балкана* (ев. бр. 177009), који финансира Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 Детаљније о том сукобу: Hatton 1971; Frost 2011; Jackson 1996; Peterson 2007; Oakley 1992.

2 Magocsi 1996, 245.

док је уточиште пронашао у Османском царству.³ Битка код Полтаве из корена је изменила однос међу супарницима, а поједини историчари су као њену најзначајнију последицу препознали у наглom јачању руског утицаја у Пољској.⁴ Овај успех учврстио је Петра I Великог (1682/89. – 1725.) у уверењу да је наступио прави тренутак да уклони прошведски оријентисаног Станислава Лешчинског (1705.–1709.) и доведе по други пут на пољски престо Аугуста II Јаког (1697.–1704/6.; 1709.–1733.).⁵ Сумирајући међународне односе у том периоду, Ендрју Лоски сматрао је да су амбасадори Низоземске и Велике Британије у Османском царству, Јакоб Колјер и Роберт Сатон, настојали да држе Порту подаље од токова рата за Шпанско наслеђе (1701. –1714.), док је Француска водила супротну политику, помажући побуну Ђерђа Ракоција у Угарској.⁶ Сумирајући њихове активности с аспекта одбране интереса Османског царства, поједини историчари су деловање Сатона и Колјера сматрали изразито проруским.⁷

Уговор у Раштату 1714. године, којим је окончан рат за Шпанско наслеђе, уместо да најави смиривање прилика у Европи, само је даље поспешити отињајуће сукобе. Исте године руска војска први пут је ушла на шведску територију. И нови владар Велике Британије Џорџ I (1714.–1727.) одмах по доласку на власт почео је да показује отворене аспирације према једном делу шведске територије. Крајем исте године Порта је објавила Венецији рат (1714.–1718.), док је 1716. Хабсбуршка монархија објавила рат порти, претходно склопивши савез с Венецијом, познат као Света лига,⁸ што је имало утицаја и на положај Османског царства у међународним односима.

3 Коцић –Растовић 2014, 105–122. Овде је наведена додатна литература.

4 Андерсон 2003, 285.

5 Viktorovich Anisimov 1993, 123. Након ратификације примирја 1700. године у Истанбулу, чинило се да су Порта и Русија превазишле несугласице. Међутим, на наговор Карла XII и кримског кана Девлет-Гираја, Порта је новембра 1710. објавила рат Русији. Руска војска продрла је у Молдавију, али због отезања њеног војводе да на време достави намирнице, претрпела страховит пораз од Османлија на реци Прут у јулу 1711. По условима мира склопљеног на бојишту Петар I се морао одрећи Азова и Таганрога, повући дипломатског представника из Истанбула, и што је најважније, обавезао се да се више неће мешати у унутрашње ствари Пољске; Андерсон 2003, 298. Гроф Толстој који је у Истанбул стигао 1710. ради ратификације уговора добио је од Порте привилегије, које по појединим изворима до тада нису дароване ниједној другој нацији. Једна од њих подразумевала је и да преуреди или сагради палату у „Франачкој четврти“ у Истанбулу, што су поједини историчари протумачили као успоставу прве сталне амбасаде Русије у Османском царству

6 Lossky 1971, 154.

7 Kurat 1971, 635.

8 Детаљније у: Косић 2014б.

Одлука Петра I да његова војска презими у Меклембургу претила је да из корена измени дотадашње односе Русије и Велике Британије. Иста одлука од стране појединих историчара оцењена је као потез са најозбиљнијим дипломатским последицама.⁹ Од тада су они били обележени латентном напетости која је врло лако могла да прерасте у рат. Обрт на политичкој сцени Европе настао је 1717. склапањем савеза између Велике Британије и Француске, на коме је интензивно радио главни министар регента малодобног Луја XV (1715.–1776.) Филипа од Орлеана (1715.–1723.), кардинал Жијом Дубоа (1715.–1723.). Њиме је успостављен систем познат као „систем Стенхопа и Дубое“, који је постојао у периоду од 1717. до 1723. године.¹⁰ Тим савезом француска влада постала је везана за Велику Британију и одбрану њених интереса, чиме се издвојила и као непосредни противник Русији.¹¹

Док је Морејски рат био у току, британски двор одлучио је да промени своје представнике у Бечу и Истанбулу. Поједина именована брже су опозивана, њего што су њихови уживаоци успели да се одрже на положају. То се може оправдати и чињеницом, да је доласком династије Хановераца на власт у Великој Британији, дипломатски кор морао да претрпи промене у току и након побуне јакобитске опозиције, која је претила да уздрма поредак успостављен након Славне револуције и државу одведе у нови грађански рат.¹² Ове кадровске промене нису мимоишле ни Абрахама Станјана, откривајући у исто време и став британске владе према југоисточној Европи.

Абрахам Станјан каријеру у дипломатској служби почео је у време када је Вилијам Трамбул вршио дужност амбасадора у Истанбулу (1686.–1689/91.), служећи као његов секретар. Неколико година након повратка у Велику Британију, Станјан је био именован за посланика у Швајцарској, где је остао од 1705. до 1714. У том периоду настало је и његово дело *Account of Switzerland*, објављено у Лондону 1714. Убрзо потом, именован је за резидента Велике Британије у Бечу. Непосредно након што је Роберт Сатон изразио жељу да се повуче с положаја амбасадора у Османском царству, британски двор је одлучио да замени и свог представника у Бечу. Роберт Сатон био је замењен Едвардом Вортлијем Монтагјуом, а Станјан

9 Anderson 1971, 736

10 Dhondt 2015, 41–251. Систем је добио име по својим творцима ерлу Џејмсу Стенхопу (1717–1721), министру спољних послова Велике Британије и Жијому Дубои, главном министру регента Филипа Орлеанског.

11 Андерсон 2003, 287.

12 Ogg 1971, 272.

Сан-Сафорином.¹³ Отварање преговора у Пожаревцу Абрахам Станјан дочекао је као нови амбасадор Велике Британије у Истанбулу. Догађаји које он описује недвосмислено указују да утицаји Великог северног рата нису заобишли Порту, која је имала сопствене разлоге да не остане по страни од њиховог расплета.

У лето 1718. у Лондон су почеле да стижу вести о могућем садејству руске и шведске флоте, иако је британска влада располагала информацијама да се обе морнарице налазе у очајном стању. Поједини су претпостављали да, будући да се Шведска и Русија налазе у рату, пре него што се њихове флоте буду ујединиле, ове државе морале су да склопе мир. Као утеха узнемиреној јавности у Лондону, из Гдањска су стигле вести да су руске фрегате у међувремену заробиле неколико шведских бродова, који су послати у петроградску луку. Те гласине уливале су наду британској влади да је пројекат о садејству шведске и руске флоте далеко од реалног.¹⁴ У исто време владар Хабсбуршке монархије Карло VI (1711.–1740.) почео је жустрије да иступа против новог уласка руских трупа у Меклембург.¹⁵

Током лета 1718. вођени су преговори у Аланду о сепаратном миру између Шведске у Русије. Тиме су интереси руских савезника (у правом реду Данске) били потиснути у други план.¹⁶ Међутим, краљ Данске Фридрих IV (1699.–1730.) одбијао је да поверује у те гласине и британском посланику саопштио да оне имају за циљ да изазову раздор међу савезницима. Фридрих IV је сматрао, да уколико преговори у Аланду буду пропали, савезници ће заједничким снагама напасти Шведску. Карл XII одбијао је да уђе у преговоре са својим непријатељима, осим са Русијом, али су ти преговори пропали због одбијања Петра I да Шведској врати Ливонију и Естонију.¹⁷

Абрахаму Станјану чинило се да је положај Османског царства безбедан,¹⁸ када је у ту државу стигао руски пуковник с писмом Петра I намењеног Порти. Цар је од Порте тражио да ослободи 25.000 руских заробљеника, које су заробили Татари од последњег рата. Уколико би Порта тражила од руске владе да њене групе напусте Пољску, Петар I би наста-

13 Франсоа-Луј де Песме де Сан-Сафорин био јевојник и дипломата швајцарског порекла, који је 1716. прешао у службу Џорџа I. Прва дужност која му је била том приликом поверена било је место резидента Велике Британије у Бечу.

14 Paton1911, 530; Сент Џејмс, 1/12. јул 1718.

15 Paton1911, 531, Хар, 1/12. јул 1718.

16 Paton1911, 532; Копенхаген, 5/16. јул 1718.

17 Paton1911, 533–534; Скандерборг, 5/16. јул 1718.

18 TNA, SP, 97/24, f° 296; Истанбул, 10. септембар 1718; Абрахам Станјан државном секретару.

вио да инсистира на повратку 25.000 руских поданика.¹⁹ Такво понашање руске стране изазвало је реакције. У Једрене је стигао тумач пољског посланства с жалбама Порти на одлуку Петра I, да његове трупе остану у Пољској. Премда је Станјан сматрао да ће пољски посланик наступити опрезно како би избегао да увреди руског представника Алексеја Дашкова (1720.–1722.), у том тренутку није имао потпуни увид у његов положај, као ни у то, да ли ће Порта бити у стању да прихвати пољске захтеве.²⁰

Крајем октобра 1718., Ахмед III донео је одлуку да сарај поново пресели у Истанбул. Тиме је најмногољуднији град Османског царства поново постао центар дешавања у који су почеле да стижу делегације, свака својим поводом и захтевима. Станјан се убрзо након тога примљен код великог везира Дамад Ибрахим-паше (1718.–1730.), који му је открио да је послао писмо Петру I с протестима против његове одлуке да остави трупе у Пољској, сматрајући да тиме крши одредбе мира склопљеног на реци Прут.²¹ Као најповољније решење у одбрани пољских интереса наметала се одлука да та држава држи сталног представника у Истанбулу. Међу дипломатама су колале гласине да је пољски тумач, који је стигао у Истанбул имао ранг конзула. Порта, међутим, тог пута није пристала да успостави сталне односе с Пољском.²²

Од момента када је 18. децембра 1718. Џорџ I објавио рат Шпанији, интереси Лондона почели су да се померају према западном Медитерану.²³ Исти догађај је у незавидну ситуацију довео амбасадора Француске у Истанбул, Жан-Луја д'Осона, маркиза од Бонака (1716.–1725.), јер је Велика Британија у тај рат ушла као савезник Француске.²⁴ Иста чињеница навела је Станјана да се присети догађаја који се збио неколико месеци

19 TNA, SP, 97/24, f° 296v–297r.

20 TNA, SP, 97/24, f° 297r.

21 TNA, SP, 97/24, f° 306v; Истанбул, 19. новембар 1718. О. S.; Абрахам Станјан државном секретару.

22 [f 306v] In may last [Letter] I told You a Druggerman from Poland was arrived at Adrianople, since which he follow'd the Court hither, and took upon him the Character of Consul; but as the Port has never yet allow[e]d the King of Poland to keep any publick Person here in constant Residence, they have sent him away again, and the rather because he demanded to be defray'd by the Grand Signor; TNA, SP, 97/24, f° 306v. Током претходних векова Пољска је одржавала контакте с том државом, али они нису имали стални карактер. Пољски посланици по захтеву тренутка долазили су у Османско царство и када би повод због кога су били послати био решен враћали су се и своју државу. Због тога представници Пољске нису имали звање амбасадора, већ (интер)нунција у појединим случајевима и резидента; Kosić 2014a, 26.

23 TNA, SP, 97/24, f° 312r; Истанбул, 16. март 1719. О. S.; Абрахам Станјан државном секретару.

24 Dhondt, 2015,

раније, када је маркиз од Бонака обећавао Порти, да уколико она не буде склопила мир с Карлом VI, Француска ће заједно са Шпанијом објавити рат заједничком непријатељу. Међутим, маркиз Бонак у том периоду, а и касније, иступао је умерено и много више био окупиран положајем католичких верника на османској територији, него што је био спреман да се упусти у политичке интриге.²⁵

Претња Дамад Ибрахим-паше Петру I имала је реалног учинка. У Истанбул су из Беча стигле вести да се руска војска спрема да напусти територију Пољске.²⁶ Станјан је, међутим, био уверен да ће Руси отезати с напуштањем Пољске. Због тога би по њему било наприкладније да Порта ускоро понови исти захтев, чиме би се Петар I уверио у њену одлучност. Писма која су долазила из Молдавије такође су тврдила да су руске трупе почеле да напуштају пољску територију. У случају да њихов покрет буде обустављен, Станјан је очекивао оштар наступ везира према руском посланику.²⁷

Прилике у Пољској додатно су биле закомпликоване намерама Станислава Лешчинског да поврати раније изгубљени престо. Међутим, саксонска струја која је до тада у значајној мери ојачала, успела је да на Дијети у Варшави, а потом и на Дијети у Горуду, изгласа одлуку да се Станиславу у року од 3 месеци забрани повратак у Пољску. Франческо Марија Отијери навео је да је претходно дошло до склапања тајног уговора између Русије и Шведске, којим су се обе стране обавезале да заједничким снагама Лешчинског врате на пољски престо. Реализацију тог плана омело је убиство Карла XII. Након тога Станислав се повукао у мирнији живот. Њему је успело да уговори брак своје јединице с краљем Лујем XV (1715.–1774.). Захваљујући томе, а пре свега француском новцу, Станислав Лешчински је тек 1733. године изабран за краља Пољске.²⁸

Према појединим наговештајима, Порта је с олакшањем дочекала вест о убиству Карла XII, јер се тиме ослободила неповољног савезника, који је могао да наруши њене односе са суседним државама.²⁹ Везири су,

25 Видети делове његове преписке у: de Bonnac, 1894, 170 и даље.

26 [f° 312r] I am very well assured it is true, as I told You in my Letter of the 19. November, that the Vizir writ a Letter to the Czar to require of him to withdraw his Troops out of Poland, according to the Tenour of the Treaty of Pruth; and in the Audience I had of him two days ago, told [f° 312v] him I believ'd his Letter had frightend the Czar, since I hear by the freshest Advices I had from Vienna that they were actually preparing to leave that Kingdom; TNA, SP, 97/24, f° 312r–312v.

27 TNA, SP, 97/24, f° 312r–312v.

28 Ottieri, 1756, VII, 494.

29 TNA, SP, 97/24, f° 312r–312v.

као и улема³⁰ у то време закупањени избором књига за нову библиотеку коју је султан планирао да изгради, што је на Станјана оставило утисак да је њихово расположење далеко од објаве новог рата. Током пријема код Дамад Ибрахим-паше, Станјана је посланик Русије уверавао да су руске трупе почеле да напуштају Пољску. Међутим, Станјан је све време имао супротан утисак.³¹ Децембра 1719. године чинило се да је Порта одлучила да одговори на оклевање Петра I да повуче трупе из Пољске. Дамад Ибрахим-паша наредио је да се руском посланику обустави исплата дневног следовања и наредио да у што скоријем року напусти Османско царство. Та одлука није била дугог века, због чега су игласине о одласку руског посланика престале да колају Истанбулом. Посланик Петра I доставио је Порти Меморијал, за који је Абрахам Станјан тврдио да је он „најбољим бојама“ заглавао варварство које су руске трупе починиле на територији Шведске.³²

Британска флота је у два наврата, 1719. и 1720. године била слата као подршка Шведској у борби против Руса, када су односи међу две државе доспели до границе отвореног непријатељства. С друге стране, ни Карло VI није благонаклоно гледао на боравак руске војске у Пољској због чега је 1719. у Бечу склопио уговор са кнезовима Саксоније и Хановера, са циљем да се руске трупе истерају из Пољске.³³

Почетком 1720. године, Станјану је јављено да је британска влада задовољна његовим напорима „да везирима отвори очи о плановима руског цара“.³⁴ Заједно с послаником Беча грофом Игом Вирмонтом,³⁵

30 Улема или имија учењаци са образовањем у сфери исламског права, традиције и теологије.

31 TNA, SP, 97/24, f° 326v; Истанбул, 25. август 1719. О. S; Абрахам Станјан државном секретару.

32 TNA, SP, 97/24, f° 332r; Истанбул, 22. децембар 1719. О. S; Абрахам Станјан државном секретару

33 Андерсон 2003, 286.

34 [f° 336r] I have received the Honour of Your Lo[rds]hip's Letter of the 19. Sept[emb]er from Gohre, and am very glad to find by it that his Majesty was satisf'd with what I have done here towards opening the Vizir's Eye's in relation to the Czar's Designs. I have since taken all Opportunitys of alarming him upon that Subject, and shall continue to pursue his Majesty's Intentions therein with the utmost Real and Diligence. Tho' to tell you the Truth, notwithstanding all the Pains that Count Virmont and I had taken to inform him of the Czar's design to establish himself in Poland, and the dangerous Consequences of it to the Port, yet I found our Reasons did not make such an Impression upon him as they ought to have done, nor did he care much to hear s any more upon that Subject.; TNA, SP, 97/24, f° 336r; Истанбул, 12. фебруар 1720. О. S; Абрахам Станјан државном секретару.

35 Пуно име *Damian Hugo Franz Adrian Anton von Virmont zu Neersen* (1666–1722) – немачки војник и дипломата који је у дипломатију ушао 1715. Једно време службовао је као амбасадор Карла VI у Пољској. С тог положаја именован је за представника Беча

Станјан је настојао да везирима предочи све негативне последице боравка руске војске на пољској територији. У међувремену је грофу Вирмонту достављено писмо нове краљице Шведске, Урлике Еленоре (1718.–1720.) намењено султану. Осим што је Порти јављала свој долазак на власт,³⁶ Сан-Сафорин је из Беча скренуо пажњу Станјану да је она Порти нудила и савез на основу кога би Шведска могла да поврати територије које су током Великог северног рата окупирани Руси.³⁷

Станјан и Вирмонт имали су договор да заједничку аудијенцију код великог везира, током које би испоручили писмо шведске краљице, искористе и да прикажу руске услове као изузетно тешке. Они су испрва планирали да у своје планове укључе и амбасадора Француске маркиза Бонака, али су од тога одустали, знајући за његове тајне везе с послаником Русије. То је представљао главни разлог који је Станјана и Вирмонта убедио да маркиз од Бонака неће пристати да сарађује с њима, осим уколико не буде добио наредбу из Версаја.³⁸ Британска влада и Порта биле су заинтересоване да мир између Русије и Шведске не буде склопљен. У циљу реализације тога Станјан је од своје владе тражио 40.000 до 50.000 круна, које би биле употребљене „на најкориснији начин“, а подразумевао је подмићивање Портиних службенка, баш као што је то чинио и представник Русије.³⁹

Новим ратом Шпаније с четвороструким савезом, прилике у Европи почеле су да се мењају.⁴⁰ У новим околностима Лондон је од свог посланика у Истанбулу тражио да убеди Порту да прихвати улогу медијатора у мировним преговорима између Шведске и Русије. Иако је Станјан покушавао код Дамад Ибрахим-паше да побуди интересовање за медијацију, у томе није имао успеха. Идеја да Порта посредује у склапању мира представљала би новину у њеној дипломатској пракси. Из опреза, или

на преговорима у Пожаревцу. Након тога послат је у Истанбул ради ратификације мировног уговора, где је остао до краја априла 1720.

36 Hatton 1971, 673.

37 TNA, SP, 97/24, f° 336v.

38 TNA, SP, 97/24, f° 336v.

39 TNA, SP, 97/24, f° 339v.

40 Четвороструки савез (*The Quadruple Alliance*) склопљен између Хабсбуршке монархије, Француске, Низоземске и Велике Британије. Рат који је на основу тог савеза објављен у историографији се назива Рат четвороструког савеза (1718–1720). Он је био закључен против Шпаније која је под влашћу Фелипеа V, подстицан од стране његове друге супруге Елизабете Фарензе и кардинала Ђулија Алберонија, настојао да поврати раније позиције на Апенинском полуострву, одузете миром у Утрехту 1713. Као један од гараната његовог поштовања Велика Британија постала је непосредно умешана у сукоб, што делом оправдава и њено приступање Четвороструком савезу.

могуће из страха да се додатно не замери Русији, велики везир одбио је тај предлог.

Амбасадор Француске маркиз Бонак и представник Русије у више наврата су настојали да убеду Порту да се не меша у послове који су се тицали Шведске. И Станјан је био убеђен да унутрашње прилике у османској држави не допуштају Порти да се умеша у исход руско-шведског рата. То није спречило великог везира Дамад Ибрахим-пашу да настави да оштро испуна према Алексеју Дашкову. Дашкову је саопштено да султан, као пријатељ Шведске, очекује да се Петар I одрекне својих освајања на рачун њене територије. Од Алексеја Дашкова је тражио да обавести Петра I о тој одлуци и да ће након повратка гласника Порта одлучити о даљим мерама. Порта је, судећи по британским изворима, била решена и да своје најбоље официре ангажује у корист Шведске, што представља преседан у њеној војној историји.⁴¹

Генерално, Русија је до тог доба постала неутуђиви део *евројској концепцији* и сила на коју су морале да рачунају све остале европске државе, укључујући и Порту.⁴² Станјан је решио да чека док не стигне одговор Петра I на овај Портин ултиматум. У исто време, предлог Урлике Еленоре о савезу, везири су дочекали с неповерењем. Оживело је сећање на предлог Карла XII, који је он избео током боравка у османској држави, о савезу који је Порта одбила. Станјан се надао да ће и овог пута шведски предлог бити одбијен, уз оправдање да међу Османлијама није била пракса да с хришћанским државама склапају савезе. Иако је међу везирима било и оних који су били за савез, негативно расположење јавности које би се у случају његовог склапања јавило, навело је Порту да не пристане на тај предлог.⁴³

Порта се држала далеко од нових сукоба јер последице рата окончаног у Пожаревцу нису биле у потпуности отклоњене. У исто време, Шведска је своју позицију на Порти оснажила подршком коју је имала у амбасадору Француске. Сваки посланик који је из Шведске стизао на Порту носио је краљичино писмо намењено маркизу Бонаку, којим је она тражила његову помоћ.⁴⁴ Међутим, владавина Урлике Еленоре била је тек бледа замена апсолутистичком схватању владарског дигнитета наметнуто ауторативним ставом њеног брата Карла XII. Изгледа, да је краљица пре

41 TNA, SP, 97/24, f° 342v-343r; Истанбул, 2. март 1720; Абрахам Станјан државном секретару.

42 Русија је у делу опата Сан Пјера штампаном 1712. по први пут била уврштена у ред европских сила; Косић 2014а, 238.

43 TNA, SP, 97/24, f° 343r.

44 TNA, SP, 97/24, f° 344v.

била заинтересована да свом супругу обезбеди шведски престо, него да се претерано залажебранећи владарске прерогативе Станислава Лешчинског. Њен супруг Фредерик I (1720.–1751.) из владарске куће Хесен-Касела изабран је за владара 4. априла 1720.⁴⁵ Након тога Урлика Еленора абдицирала је у његову корист. Тиме је у Шведској престало интересовање за мешање у прилике у Пољској.

До пролећа 1720. године, међутим, још једна личност стекла је несумњиви значај у надметању за пољски престо. Вођа угарских побуњеника, Ђерђ Раготцки дочекао је крај Другог морејског рата (1714.–1718.) напуштен од свих. Нерешена судбина начинила га је Портиним принудним гостом, али и баластом претходног рата који је тражио нову прилику да се ухлеби. Порта је наредила да он с најближим следбеницима буде држан у Сливрији, али је на инсистирање грофа Вирмонта почетком 1720. изменила ту одлуку и послала га у градић Родосто на европској обали Босфора, између Истанбула и тврђава у Дарданелима.⁴⁶ Ђерђ Раготци одржавао је тајну преписку с Алексејем Дашковим на основу које је Станјан закључио да се Раготцки нада пољском престолу уз помоћ Петра I и руске војске.⁴⁷ Почетком маја стигао је курир са пуномоћјем Петра I, којим се Дашкову дозвољава да обнови мир с Портом и остане у Истанбулу рангу амбасадора. Дан након што је гласник из Русије стигао, Алексеј Дашков водио је приватан разговор с маркизом Бонаком у „Трговачкој кући“ у Истанбулу. Одмах наредног дана (8. маја) примљен је код Дамад Ибрахим-паше, како би му саопштио ту одлуку.⁴⁸

Алексеј Дашков прво је био примљен у приватну посету код великог везира, како би му ставио до знања промену свог статуса. У јавну посету у коју је убрзо био примљен појавио се у пратњи француских трговаца. Дипломатски манир који су до тада развили представници европских држава подразумевао је да новог амбасадора (или резидента) у прву аудијенцију прате трговци његове нације. Како до тада ниво размене две државе није подразумевао боравак руских трговаца у Истанбулу, *modus vivendi* налагао је Дашкову да од амбасадора Француске затражи одређени број трговаца за своју пратњу. Њихова преписка по Станјану имала је за циљ да се амбасадор Француске укључи у побољшање односа између Русије и Порте. У тим тренуцима, Станјан је сумњао да у позадини свега лежи „пројекат“ да се Ђерђ Раготцки уз руску подршку постави за новог

45 Ottieri 1756, VII, 497.

46 TNA, SP, 97/24, f° 347v–348r; Истанбул, 4. април 1720; Абрахам Станјан државном секретару.

47 TNA, SP, 97/24, f° 352v; Истанбул, 6. мај 1720; Абрахам Станјан државном секретару.

48 TNA, SP, 97/24, f° 353r; дописано 9. маја 1720.

владара Пољске,⁴⁹ за шта је била потребна дозвола Порте, како би био избегнут нови руско-османски рат.

У тим околностима Порта се послужила опробаном тактиком, настојала је да добије на времену. Од доласка курира из Русије, осим једне аудијенције, Дашков није био примљен у нову посету код великог везира. Порта је отезала и с пријемом амбасадора Француске, Низоземске, Венеције и Велике Британије. Ибрахим-паша притиснут оптужбама јавности да пречесто прима стране дипломате, решио је да истој попусти и сачува положај. Станјан је забележио и да је он амбасадоре нерадо примао.⁵⁰ Оптужбе јавности подстицао је и део османске елите, која је у паду великог везира препознавала повољан мотив за властити успон.

Прилике у Великом северном рату и положај Шведске, захтевали су од Станјана да настави да инсистира на новом пријему код Дамад Ибрахим-паше.⁵¹ Другог дана јуна 1720., реис-ефендија⁵² именован је од Порте да настави преговоре с Дашковым. Дамад Ибрахим-паша тражио је од Станјана још мало стрпљења. Као изговор британском амбасадору понуђено је објашњење, да уколико буде примио њега и амбасадор Француске може да затражи пријем. У том моменту Станјан је претпостављао да ће Порта пристати на претварање примирја у трајни мир с Русијом, чиме би пропале намере маркиза Бонака да се у тим преговорима истакне као медијатор.⁵³

Јуна 1720. Дашков је у неколико наврата водио разговоре с реис-ефендијом. Обе стране држале су се опрезно, док се преговарало у тајности. Међутим, Станјан није штедео новца да би дошао до информација. Он је имао све разлоге за сумњу. Један од предлога с којим је Дашков иступио на Порти био је да се руским трупама дозволи улазак у Пољску, како би Аугуста II спречио у његовим намерама да учини наследним пољски престо.⁵⁴

Абрахам Станјан припремио је Меморијал намењен Дамад Ибрахим-паши, који је садржао предлоге формулисане у складу с налозима које је добијао из Лондона. На његов покушај му је одговорено да Дашков

49 TNA, SP, 97/24, f° 354r-354v; Истанбул, 1. јун 1720; Абрахам Станјан државном секретару.

50 TNA, SP, 97/24, f° 354v.

51 TNA, SP, 97/24, f° 355r.

52 Реис-ефендија – у првом периоду османске државе риус ул-китаб, заповедник свих писара на Порти.

53 TNA, SP, 97/24, f° 355r; дописано под датумом 2. јун 1720.

54 TNA, SP, 97/24, f° 357r; Истанбул, 26. јун 1720. O. S; Абрахам Станјан државном секретару.

дели велике поклоне, док он нема шта да понуди.⁵⁵ Одлагању, у коме је Дамад Ибрахим-паша нашао повољан изговор да одложи пријем амбасадора, погодновало је празновање Рамазана и Бајрама.⁵⁶ Тако је Порта могла да искористи и верски моменат и настави да држи у неизвесност амбасадора, а све у покушају да сама уреди односе са Русијом.

Алексеј Дашков је у разговору са другим амбасадорима инсистирао да три услова буду укључена у коначну форму уговора о миру између Порте и Русије. Први је био, да Порта призна титулу падишаха (цара) Петру I; други, да Русија престане с плаћањем годишњег трибута татарском хану и трећи, да Порта с Петром I склопи одбрамбени савез против других хришћанских сила.⁵⁷ Међутим, Петар I је играо двоструку игру. Он је и Порти и Хабсбуршкој монархији нудио савез, који су били у потпуној супротности један са другим, што Станјан није пропустио да помене великом везиру.⁵⁸ Дамад Ибрахим-паша остао је глув на све апеле британског амбасадора, окупиран вестима које су стизале из Египта, где су се војници побунили,⁵⁹ али је до марта 1721. устанак угушен.⁶⁰

Петар I остварио је велику победу над шведском војском у бици вођеној 27. јула 1720. код Грунхама, у Финландском заливу. Тај велики догађај сматрао је потребним да обзнани целом хришћанском свету, због чега је извештај о победи у форми елогија који је славио успех руског оружја штампан на француском језику.⁶¹ Том победом Петар I успео је да

55 [f° 357r] I had the honour of writing to you the first inst. to inform You of the State of Affairs at that time, ever since which I have been soliciting my audience of the Vizir but am still put off with divers Excuse. In the mean time the Muscovite Minister has had several Conferences with those of the Port, wherein he has delivered his Propositions, upon which nothing is yet agreed. They are kept very secret on both sides, so that I cannot yet tell you wherein they consist, but I spare neither Money nor Pains to get them, and If I can succeed, will not fail to send You the Particulars; however I have reason to believe one of the Articles proposed, is to put the Czar at Liberty to enter into Poland with his Troops, under pretence of preventing the Emperour's Designs of making that Kingdom hereditary in King Augustus his House, and of maintaining a Balance of that Side; TNA, SP, 97/24, f° 357.

56 TNA, SP, 97/24, f° 367r; Истанбул, 19. август 1720; Абрахам Станјан државном секретару.

57 TNA, SP, 97/24, f° 334r-334v; Истанбул, 18. јануар 1721. О. S; Абрахам Станјан државном секретару.

58 TNA, SP, 97/24, f° 334v.

59 TNA, SP, 97/24, f° 334v.

60 TNA, SP, 97/24, f° 385r; Истанбул, 13/24. март 1721; Абрахам Станјан државном секретару.

61 BNdF, DdM, Clairambault 495f. 749 -751; документ под називом: Sur l'heureux retour de S. M. Czarienne, Pierre Alexewitz... et sur son entrée triomphante après la campagne de l'an 1720..., Impr. Saint-Petersbourg.

зада велики ударац тек успостављеној владавини Урлике Еленоре и кругу њој оданих људи и примора је на склапање мира.

До краја 1720. руско-османски преговори били су окончани. Питање боравака руских трупа на територији Пољске решено је на основу Меморандума, који је Станјан неколико месеци раније доставио Порти. По условима мира боравак руских трупа на територији пољске дозвољен је у трајању два месеца, након чега су се оне морале повући. Русија није смела да шаље своје трупе у Пољску под било којим изговором. Уколико је руска војска намеравала да уђе у Померанију, то није смела да чини преко пољске територије. Истим уговором Порта је признала Петру I титулу падишаха (односно цара). Најзначајнија његова последица била је поновна успостава редовних дипломатских односа две државе, јер је Порта том приликом дозволила да руски посланик остане у рангу амбасадора у Истанбулу.

Алексеј Дашковкоји је почетком 1720. стекао улогу сталног дипломатског представника Русије на Порти, замењен је 1722. Иваном Неплујевим (1722.–1730.). Положај Дашкова отежавала је и намера Аугуста II Саксонског, кога је подржавао Карло VI, да пољску круну учини наследном. Петар I је са своје стране, настојао да искористи мржњу према саксонској династији и њену наклоност према породици Раготцки, како би поново послао војску у Пољску. Иако се Дашков уздао у помоћ маркиза Бонака, амбасадор Француске на Порти уверавао је Станјана да не поседује никаква наређења по том питању. Ускоро је и цео пројекат о избору Ђерђа Раготцког за краља Пољске осуђен на пропаст.⁶²

Уговором у Нистаду закљученим 10. септембра 1721. (30. августа по старом календару) завршен је Велики сверни рат. Русији је признато поседовање Естоније, Ливоније и дела Карелије, чиме је она коначно добила излаз на Балтичко море.⁶³ Истим миром, Шведска је сведена на другоразредну силу. Пресудно у његовом одржавању показала се чињеница да је у политици Русије након 1721. доминирала жеља, да се у односима с Шведском одржи *status quo*.⁶⁴ За Порту он је, међутим, представљао превладавање тренутних неспоразума с Русијом све до тренутка када је слаба сафавидска Персија постала привлачан плен једнако за руске, као и за Портине аспирације. Због тога је Русија морала да прихвати реалност и 1720. уговором у Потсдаму закљученим с Прусијом пристане на

62 TNA, SP, 97/24, f° 399v; Истанбул, 16. септембар 1721; Абрахам Станјан државном секретару.

63 Андерсон 2003, 286.

64 Андерсон 2003, 292.

непромењивост пољског уређења и принцип „слободног избора“ њеног владара.⁶⁵

ЗАКЉУЧАК

Абрахам Станјан именован је за амбасадора Велике Британије у Османском царству у врло напетом раздобљу европске историје, које није могло да остави по страни Порту. Ограниченим средствима која му је на располагање ставио двор, Станјан је иступао у одбрану британских интереса, који су успоном Русије током последње фазе Великог северног рата постали видно угрожени. Старо британско-француско ривалство међу дипломатама Француске и Енглеске у Истанбулу, које датира из XVII века, анулирано је новим односом снага у спостављеним уговорима у Утрехту и Раштату. Лишен опасности, с те стране, по британске интересе, много опаснији постали су покушаји Русије, делом и Пољске, да ојачају своје присуство у османској држави, како би анулирали њен утицај на дешавања у средњој и северној Европи.

Делујући по инстуркцијама британске владе, Станјан је посебно настојао да спречи да се руска војска учврсти у Пољској, подбадајући и Порту на деловање у том правцу. У констелацији актуелних међународних односа, ни традиционално добри шведско-османски односи, на основу којих је Порта користила Шведску као против тежу руском утицају на својим границама, више нису имали ефекта, посебно, након што је после убиства Карла XII Шведска деградирана у другоразредну силу, што је потврдио и уговор потписан у Нистаду 30. августа 1721. којим је завршен Велики северни рат.

Извори:

- BNdF, DdM – Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Clairambault 495[Pièces diverses concernant la France, l'Espagne, l'Amérique du Sud et la Chine aux XVIIe et XVIIIe siècles]
- TNA, SP – TheNationalArchivesatKewGardens, London, StatePapers 97 [Turkey]/24– [Constantinople. M[yste]r Worthely. Sir Robert Sutton & M[yste]r [Abraham] Stanyan. From 9th Feb[rua]ry 1717. to 12th Dec[embe]r 1723.]

65 Gierowski – Kamiński 1971, 714.

Литература:

- Anderson Matthew S. (1971): *Russia under Peter the Great and the Changed Relations of East and West*, U: J. S. Bromley (ed.), *The New Cambridge Modern History*, vol. VI: *The Rise of Great Britain and Russia, 1688– 1715/25*, Cambridge: Cambridge University Press, 716–740.
- Андерсон Метју С. (2003): *Европа у осамнаестом веку*, Београд; Clio.
- Viktorovich Anisimov Evgeniĭ (1993): *The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia*, Chicago: The Art Institute of Chicago.
- Gierowski Józef – Kamiński Andrzej (1971): *The Eclipse of Poland*, U: *TNCMH*, vol VI, 681–715.
- de Bonnac Jean-Louis d'Usson (1894): *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople*, (ed.) Charles Schefer, Paris: E. Leroux.
- Dhondt Frederik (2015): *Balance of Power and Norm Hierarchy: Franco-British Diplomacy after the Peace of Utrecht*, Leiden: Koninklijke.
- Jackson Jonathan F. (1996): *A Clash of Visionaries: King Charles XII of Sweden and Tsar Peter I of Muscovy and the Great Northern War, 1700–1721*, U.S. Army War College.
- Kocić Marija (2014a): *Diplomatija u službi kapitrala: evropske nacije na osmanskom Levantu (XVI–XVIII vek)*, Београд: Hesperiaedu – Filozofski fakultet.
- Kocić Marija (2014b): *Mletačko-austrijski savez iz 1716. godine u svijetlu engleskih izvora*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 32, 131–147.
- Кочић Марија – Раствовић Александар (2014): *Карло XII и Порта: преговори око повратка у Шведску у светлу енглеских извора*, *Војноисторијски гласник* 1/2014, 105–122.
- Kurat Akdes Nimet (1971): *The Retreat of the Turks, 1683–1730*, U: *TNCMH*, vol VI, 608–647.
- Magocsi Paul Robert (1996): *A History of Ukraine*, Toronto: University of Toronto Press.
- Lossky Andrew (1971): *International Relation in Europe*, U: *TNCMH*, vol VI, 154–192.
- Paton Henry (1911): *Report on the Manuscripts of Lord Polwarth. Preserved at Mer-toun House. Berwickshire*, vol. I–II, London: Published by His Majesty's Stationery Office.
- Oakley Stewart P. (1992): *War and Peace in the Baltic, 1560–1790*, London: Routledge.
- Ogg David (1971): *The Emergence of Great Britain as a World Power* U: *TNCMH*, vol VI, 254–283.
- Ottieri Francesco Maria (1756): *Istoria delle Guerre avvenute in Europa e particolarmente in Italia per la successione alla Monarchia delle Spagne dall'anno 1696, all'anno 1725*, vol. I–VIII, Roma: Presso gli Eredi di Gio: Lorenzo Barbiellini.

- Peterson Gary Dean (2007): *The Rise of an Empire in the Sixteenth and seventeenth Centuries, Warrior Kings of Sweden*, Jefferson: McFarland & Company.
- Frost Robert I (2011): *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, London – New York: Routledge.
- Hatton Ragnhild (1971): Charles XII and the Great Northern War, U: *TNCMH, vol VI*, 648–680.

Marija Kocić

THE PORTE AND NORTHERN EUROPE DURING FINAL PHASE OF THE GREAT NORTHERN WAR (1718–1721) FROM PERSPECTIVE OF BRITISH INTERESTS

Abraham Stanyan was named ambassador of Great Britain in the Ottoman Empire in a very tense period of European history, the one when the Porte could not be left aside. Using limited resources given at his disposal by the court, Stanyan came forward to defend British interests, for they were noticeably threatened by the rise of Russia in the final stage of the Great Northern War. The old British-French rivalry between diplomats of France and England in Istanbul, dating all the way since 17th century was annulled by new balance of power that resulted from treaties of Utrecht and Rastatt. Once there was no more danger from that side, for British interests became much more dangerous attempts of Russia, partly those of Poland too, to strengthen their presence in the Ottoman state in order to annul its influence on events in Central and Northern Europe.

Acting in accordance with instruction received from London, Stanyan strived to preclude consolidation of Russian army in Poland, prodding the Porte to act upon it. In existing state of affairs traditionally good Swedish-Ottoman relations, the ones that the Porte used to make Sweden counterbalance to Russian influence on its borders, were ineffective, especially after Charles XII was killed and Sweden was degraded to second-rate political power, something that was confirmed by a treaty signed on August 30, 1721 in Nystad which ended the Great Northern War.

Key words: *Russia, Ottoman Empire, Abraham Stanyan, Sweden*

УДК: 94(497.11)"17"(093)
316.722(497.11:430-89)"17"
ID БРОЈ: 227423244
Изворни научни чланак
Рад примљен: 07.06.2016.
Рад прихваћен: 20.06.2016.

Милош Ђорђевић

Универзитет у Нишу, Филозофски Факултет,
Департман за историју,
Ђирила и Методија 2, Ниш
milos.djordjevic@filfak.ni.ac.rs

СРБИЈА У ЛИТЕРАТУРИ НЕМАЧКОГ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА 18. ВЕКА*

Тема рада односи се на публикације немачког говорног подручја у 18. веку о хабзбуршкој провинцији Краљевство Србија, са посебним нагласком на ратне операције приликом освајања Београда 1717. године и одјека који је тај догађај имао у Светом римском царству. Анализом дела насталих на почетку века, приказан је утицај на јавност у царству према хабзбуршкој војсци и њеним командантима, али и према Османском царству у току и након аустро-турског рата 1716–1718. Посебан сегмент рада односи се на описе новоосвојених области које су аутори штампали у форми приватних писама и дневника.

Кључне речи: *Свето римско царство, Краљевство Србија, публикације, аустро-турски рай, 18. век.*

* * *

Ток и исходи хабзбуршко-османских ратова у 18. веку били су значајно пропраћени у публикацијама Светог Римског царства, нарочито са повећањем њиховог броја. Пажња читалачке публике била је посебно усмерена на велике освајачке успехе хабзбуршке војске, али и на територију, становништво и прилике на османском Балкану. Публицистика и

* Рад је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије под називом „Модернизација западног Балкана“ (ев. број: 177009).

литература у царству пратила је велики развој ове делатности пре свега у Енглеској, али и у Низоземској и Француској. Медији, као средство информисања, поред тога што су неговале институционално памћење, трагове о култури, знаменитим личностима, настанку и развоју шире околине, имале су могућност да кроз садржаје које прикупљају, обрађују и дистрибуирају, производе одређене (ре)интерпретације стварности у којој егзистирају.¹ Вести које су стизале до читалаца биле су претходно цензурисане и у великој мери су имале за циљ представљање моћи хабзбуршких царева у југоисточној Европи. Као једно од најбрже растућих подручја у Европи по броју читалаца током 18. века (у првој половини века око 10% одраслих, а до 1800. године 25%), у немачким земљама је сазревало јавно мњење за дискусију о свим важним питањима наметнутим у писаним медијима. Најважнији медији, новине, часописии журнари, као и књиге и штампани приватни извештаји доприносили су процесу згушњавања друштвене комуникације, превасходно у градовима царства у којима су се читаоцима сматрали нижи и виши службеници, трговци, предузетници и чланови њихових породица. То је био предуслов да штампарије повећају број својих издања до готово пола милиона у 18. веку, повећавајући истовремено квалитет и разноврсност објављених информација.² Најчешћи штампани медији на немачком језику у којима су до 18. века објављиване информације о Балкану били су описи Подунавља. Оно је представљано на сличан начин још од почетка 17. века, при чему је задржана форма према којој је Подунавље подељено у три културолошке зоне (немачки део, аустријско-угарски и доњи Дунав), уз напомену да су током времена запажене промене у конотацијама и значају појединих делова Подунавља.³

Све врсте публикација у Светом Римском царству штампане су у великим градовима попут Франкфурта, Минхена, Хамбурга, Лајпцига, Беча, Нирнберга, Регенсбурга и осталих, а велики допринос у преносу вести и ширењу штампаних медија имала је поштанска служба у 18. веку.⁴ Издавач, који је играо пресудну улогу у одлучивању при штампању сваке

1 Lepper, Steitz, Brenn, 2013, 57. Žmegač, 1996, 35.

2 Wehler, 1989, 303–305. Dühlmen, 2005, 107–110.

3 Описи Подунавља Зигмунда фон Биркена (Sigmund von Birken) у 17. веку се између осталог огледају у различитим подацима о градовима западно и источно од Беча. Док се о немачким и аустријским градовима износе културно-историјски подаци и многе појединости, о градовима у доњем току Дунава описи се ограничавају на политичке и војне догађаје. Видети: Birken, 1683.

4 W. Faulstich, 2002, 93. Поштанска служба (Postwesen) у раном модерном добу је представљала мотор „комуникацијске револуције“, а Франкфурт и Минхен су у првој половини 18. века били центри царске поштанске службе. W. Behringer, 2002, 426.

публикације (обично је био и власник штампарије и главни уредник), због цензуре хабзбуршких власти, са собом је носио ризик за написани текст и политичко профилисање публикације.⁵ Због тога је важно истаћи, да су публикације коришћене у овом раду штампане у различитим крајевима царства, у којима је на хабзбуршку власт и њену политику током 18. века гледано са мање или више симпатија. Такође, одабир дела који се приказују у раду припадају групи извештаја ратних прилика (Berichte), затим путописа, вести о појавама и приликама на Балкану, као и групи лирских изражаја инспирисаних војним достигнућима хабзбуршке војске.

С обзиром на то, да су вести са ратишта у новинама и часописима биле најчитаније у царству, штампарије су, увидевши потребу за таквим штивом, штампале књиге у форми извештаја или писама сведока ратних сукоба у којима су најчешће предочавани детаљи битака. Следећи новинске текстове о војним успесима хабзбуршке војске у освајањима Београда 1717. и 1789. године, штампарије широм Светог Римског царства су овај медијски догађај искористиле за објављивање нових информација интересантних читалачкој публици. У мноштву књига у којима су презентовани битни ратни догађаји из аустро-турског рата 1716–1718. налазила се публикација Хајнриха Јонаса Остертага под називом „Угарска ратна сцена“, штампана у Регенсбургу 1717. године.⁶ Уз исцрпне детаље о бројчаном стању царске војске приликом опсаде Темишвара и Београда, аутор је изнео и опсервације о бројчаном стању Османлија који су бранили градове, а која су и у другим публикацијама истицана. У једној од етапа хабзбуршке војне кампање на Балкану, аутор је хронолошки од 21. јуна до 7. августа објавио све извештаје из аустријских ратних логорауз илустрације и табеларне приказе бројчаног стања свих родова војске. Читаоцима је представљена слика хабзбуршке војске која је добро вођена под командом принца Еугена Савојског, а кроз извештаје из 1717. године био је циљ стећи слику у јавности о активној ратној кампањи, брзој покретљивости укупно 208.000 војника различитих родова и њиховој спремности да освоје Београд. При томе је посебно евидентно да се у први план истиче војна дисциплина и сигурна логистика увидом у послата наређења из ратног логораза ужурбано допремање муниције и артиљерије из Будима, Осијека, Сегедина и Петроварадина.⁷

У ратној кампањи хабзбуршке војске 1717. године учествовало је много команданата из различитих делова царства, чије су заслуге

5 Wehler, 1989, 311. Wilke, 2007, 27–44.

6 Видети: Ostertag, 1717.

7 Ibid, 46, 49.

након рата истицане јавно путем штампаних медија. Један од примера је баварски фелдмаршал Маркиз де Мафикоме је цар Карло VI упутио писмо захвалности за лично активно учешће и храброј борби његових јединица у пресудној борби при освајању Београда. Похвала принца Еугена Савојског била је од пресудног значаја да цар упути овакво писмо.⁸ Након Пожаревачког мира многи команданти остали су у војној служби у новооснованој царској неоаквистичкој провинцији „Краљевство Србија“ у којој су имали важне улоге. Ратне заслуге које су аутори у својим делима приписивали најзаслужнијима имале су свој епилог у постављењима на највише положаје у провинцији – гроф Одвајер за главнокомандујућег у привременој војној управи у Србији до септембра 1720. године, као и принц Карло Александар Виртембершки⁹ на положај првог председника новоформиране Београдске администрације. Мноштво другог официрског кадра споменутог у штампаним ратним извештајима налазимо касније као представнике Дворског ратног већа при Београдској администрацији.¹⁰

Ипак, јединствено за сва дела на немачком језику био је начин на који се писало о принцу Еугену Савојском. Захваљујући његовим победама и дипломатији хабзбуршка држава крајем 17. и у првим декадама 18. века достиже свој територијални врхунац.¹¹ Као главнокомандујући хабзбуршком војском, његово име се уз неизоставне епитете најчешће помиње у новинама, журналима и књигама, а у већини њих и у самом наслову, што је донекле потврђивало његов положај у царству одмах након цара.¹² Култ личности Еугена Савојског грађен је у народу и уз помоћ припадника католичких црквених редова, језуитског пре свих. „Беседа захвалности“, коју је саставио непознати језуита, у највећој мери се односи на Еугена Савојског описивајући победе његове војске. Аутор је, уз одређени број фактографских грешака типичних за оваква дела¹³,

8 Ihrer Kayserlich- und Catholischen Majestät, 1717, 1–3.

9 Због рањавања у борбама код Београда, Карло Александар је 27. децембра 1721. године одликован титулом „Витеза зланог руна“. *Bericht über die Erteilung der Toisonordenswürde an Prinz Alexander von Württemberg*. OeStA/HHStA OMeA ÄZA 30–4–2. fol. 7. (27.12.1721.)

10 О члановима председништва Београдске администрације детаљније видети: Пецињачки, 1980, 100–101.

11 Еуген Савојски је имао неизмерну подршку хабзбуршких владара захваљујући пре свега његовим војним успесима који су царству придодали важне градове као што су Милано, Брисел, Напуљ и Београд. Braubach, 1962, 13.

12 Roider, 2014, 25. Мскај, 1977, 165–166. Rill, 1992, 156, 159.

13 Погрешни историјски датуми се најчешће срећу у оваквим делима. Један од примера налази се у опису историје Београда, у којем аутор наводи 1591. као годину османског освајања града. *Danck-Predig Uber Die Wundergrosse und Glorreiche BeyBelgrad*, 1717, 9.

окарактерисао победу код Београда као тешку, велику и божију, а за логику даљих освајања Карла VI симболички употребио три слова Б (*Buda, Belgrad, Byzantz-Constantinopel*).¹⁴

Начин вођења армије пратили су исцрпни извештаји о сукобима јединица. Многобројни приватни извештаји описивали су догађаје при самом крају битке за Београд. У кратком штампаном изводу писма непознатог аутора из аустријског логора од 17. августа 1717. године, наводи се да је у одбрани османског Београда учествовало између осталог и дванаест хиљада јаничара, четири хиљаде Арнаута, две хиљаде Татара и три хиљаде спахија.¹⁵ С обзиром на то, да је победа хабзбуршке војске била последица отворене борбе на бојном пољу и да Османлије нису више могли да издрже опсаду, 18. августа су завршени преговори о њиховој предаји града. Тачно четири дана било је потребно да радосна вест буде презентована становништву (најпре Беча, а затим и осталих градова царства) путем штампаних медија.¹⁶ У катедралама већих градова обављане су службе, што је Београд и његово освајање поставило у средиште пажње становништва царства и самим тим многобројним издавачима послужило као занимљива тема за штампање будућих дела. Нарочито је било испраћено славље у градској већници у Регенсбургу које је приредио кардинал Кристијан Аугусти, тадашњи царев принципалски комесар у Рајхстагу. Уз благослов цара Карла VI свечаност је организована 26. августа 1717. године, а детаљи о послastiцама у облицима београдске тврђаве, као и илустрације које приказују званице и бал у „Лављој сали“ нашли су се и у делу Андреаса Гејера и Јоханеса Штојдлина.¹⁷

Регенсбург је као седиште сталног заседања Рајхстага од 1663. године био један од центара Светог Римског царства. Управо из тог разлога је и успех царске војске код Београда био дуже време најважнија вест, што потврђује и дело Јохана Платоа који описује још једну свечаност у Регенсбургу од 30. септембра 1717. године. Нешто више од месец дана након објављивања извода „Величанственог победничког славља“, у част освајања Београда изашао је кратак извод и опис свечаног осветљавања прозора градске већнице на којима су били насликани латински натписи.¹⁸ И у периоду након рата, у Регенсбургу се спомињао Београд у различитим

14 Ibid, 5, 11.

15 Sichere Nachricht, 1717, 1–4.

16 Parvev, 2012, 96.

17 Geyer, Steudlin, 1717, 8–14, 16.

18 Plato, 1717, 2–5.

памфлетима¹⁹, чији је задатак био да информишу и позову становништво за рад на обнови тврђаве и насељавање такозваног „Немачког Београда“.²⁰

Издавачима је било интересантно све везано за војне операције хабзбуршке војске против Османлија, али су након рата увидели могућност за шире представљање ново освојених територија царства и становништва, које је живело под османском влашћу. Географско представљање територије јужно од Саве и Дунава у већем обиму уочено је крајем 17. и почетком 18. века, далеко боље и тачније него у ранијем периоду, што говори о заинтересованости Хабзбуршке монархије за овај простор.²¹ Један од познатијих аутора географских карата у овом периоду, главни војни инжењер аустријске армије Луиђи Фердинанд Марсиљи²², одређујући између осталог и најбоље путне комуникације, допринео је изради будућих тачних карата које описују рељеф овог поднебља, што је веома користило војним командантима још у току Великог Бечког рата.²³

Објашњавајући разлике између „нове и старе географије“, Јохан Хибнер је још у периоду између два аустро-турска рата 1711. године издао описе „Србије“ чији су најзначајнији градови били Београд, Смедерево, Ниш, Видин и Скопље.²⁴ Овакав преглед географије, свакако је била рефлексија војних домета царске војске у Великом Бечком рату.

У годинама након потписивања Пожаревачког мира 1718. године, штампају се описи Подунавља и српских градова чији су делови

19 С обзиром на то да су грђевински радови на београдској тврђави трајали више од десет година, било је неопходно ангажовање додатне радне снаге из других земаља. Један документ из Дворског и Државног архива у Бечу говори о позиву радницима у Регенсбургу за рад на београдској тврђави који је упутио главни инжењер Бајс (Weiss) 15. марта 1729. године. *Werbung von Arbeitern für die Festung Belgrad durch den Ingenieur Weiss. ÖeStA/HHStArKleinereReichsstände*, 419–16.

20 У току тзв. „Каролиншког таласа“ миграција Немаца на југоисток царства, једна од испостава које су организовале пресељавање локалног становништва у Банат и Београд (Speditionsbüro) основана је у Регенсбургу 1723. године, а водио је царски агент Јохан Албрехт Краусен. *Fata*, 2008, 258.

21 Београд се на ведулама и у публикацијама у царству насталих на почетку 18. века титулира као главни град Краљевства Србије уз истицање и осталих градова који су краткотрајно освојени још 1689. године у оквиру Великог Бечког рата. Милошевић, 2010, 20–22.

22 О раду и делу грофа Марсиљиа као картографа и аустријског представника у комисији за разграничење између Хабзбуршке монархије и Османског царства видети у: Mrgić, 2011, 165–176.

23 Квалитет карата Србије израђених у Монархији био је временом све бољи. Радојчић у свом делу истиче оне из 1709, 1718. и 1726. године, у којима налази и нетачне појединости у мањем обиму. Радојчић, 1927, 18–28.

24 Hübner, 1711, 775–776.

уврштени и у књиге изучаване у латинским школама у царству. Велики број штампаних географских књига имало је одељак који се односио на Србију као нове провинције Светог Римског царства уз представљање и географских области под османском влашћу, као што су: Бугарска, Босна, Румунија и Албанија.²⁵ „Географски приказ након новог доба до 1729. године“ је дело Хиеронимуса Фрејера из 1733. године у коме се описују границе тадашњег Краљевства Србије:

„Србија је део старе Мезије и на карти се налази изнад Грчке: на истоку је Далмација и Босна, на северу Угарска и Влашка, на истоку Бугарска, на југу Албанија и Македонија.“²⁶

Описујући реке, аутор даље само наводи да кроз Србију протичу Морава и Дунав који чини природну границу са Угарском и Влашком, док у опису градова напомиње да Београд, Смедерево и Пожаревац припадају Хабзбурзима, а да се Нови Пазар, Ниш и Видин налазе у „турском делу Србије“.²⁷ Оваква подељеност Србије наводи се и у „Кливеровом новом сажетку географије“ из 1733. године:

„Србија је према миру у Пожаревцу 1718. године подељена, при чему је део припао Римском цару, а део Турцима. Границу чини река Тимок која се улива у Дунав. Даље је повучена таква граница да се добро зна који град и место коме припадају.“²⁸

Када је реч о природним богатствима, Србија је представљена као здрава и плодносна земља, са рудницима сребра и злата. Једна од грешака аутора односила се на конфесионалност, при чему је католичанство у Краљевству Србији означено као доминантна вера међу становништвом.²⁹ Овакве грешке међутим не наилазимо у делима аутора који су у 18. веку из неког разлога путовали кроз ове пределе и своје утиске о становништву остављали у форми приватних писама.

Читалачкој публици у царству било је доступно и да се детаљно информишу о самим преговорима о миру штампањем политичких споразума, у целини или у сажетку, у којима је гранична линија била једна од најбитнијих тачака.³⁰ Прецепција границе између два царства била је са

25 Freyer, 1733, 180–182.

26 У оригиналу стоји: „Servien, Seruia, ist ein Stück von alten Mösien und lieget in der Landcharte über Griechenland: gegen Abend ist Dalmatien und Bosnien, gegen Mitternacht Ungarn und die Wallachey, gegen Morgen Bulgarien, gegen Mittag Albanien und Macedonien.“ Ibid, 180.

27 Ibid, 181.

28 Clüver, 1733, 473.

29 Ibid, 181–182.

30 Овом врстом публикација свакако је унапређен систем информисања грађана о политичким одлукама у односу на претходна два века. О преговорима око линије

становишта немачких и аустријских путника, углавном различита од става тадашњих публицистичких дела. Сама граница је у делима представљена као линија разграничења између „западне цивилизације“ и „османског варварства“, како би слика Османског царства и Турака у очима читалаца била искључиво исказана у негативном контексту, истичући притом османску окрутност према хришћанима.³¹ За разлику од оваквих дела, путописци, махом трговци, који су се представљали као ходочасници или дипломате, су у својимне цензурисаним штампаним дневницима често наводили потпуно различите утиске о османском свету, представљајући га као непознато и егзотично. Прелазећи границу Османског царствана разне начине, они сукао позитивне аспекте османске државе и друштва најчешће наводили турска купатила, чистоћу, ефикасну администацију и судски систем.³²

Након потписаног Београдског мира 1739. године наступио је за Монархију тежак период конфликта са Пруском око превласти у средњој Европи и самим тим, започета политика овладавања доњим Подунављем, била је за неко време стављена по страни. Многобројни трговински интереси Беча на Истоку, који су се огледали у трговинском уговору са Портом из 1718. године и што је као последицу имало оснивање Царске Привилеговане Оријенталне трговачке компаније, актуелизовани су поново након завршетка Седмогодишњег рата у Европи и нарочито крунисањем Јозефа II за цара 1765. године.³³ Иако је до 1780. године био под сенком своје мајке Марије Терезије, „Политички журнал“³⁴ с краја 18. века писао је о Јозефовој посвећености пројекту хабзбуршког продора ка Дунаву.³⁵

У том периоду нарочито је приметно стремљење царских поданика за путовањима и откривањем Османског царства. Трговина је имала

разграничења између Хабзбуршке монархије и Османског царства у 17. и 18. веку видети: Bäråmova, 2015, 115–120. Публикација о преговорима Венеције и Османског царства у Пожаревцу 21. Јула 1718. године, видети: *Friedens-Instrument*, 1718. Такође штампано издање Београдског мира из 1740. годинесадржи поред свих чланова уговора и осврт на претходни аустро-турски уговор о миру у Пожаревцу, као и узроке рата 1737–1739. Видети: Moser, 1740.

31 Vocelka, 2015, 95.

32 Ibid, 102–103.

33 Fichtner, 2008, 91.

34 „Политички журнал“ (*PolitischesJournalnebstAnzeigevongelehrtenundandernSachen*) био је један од првих часописа у Европи, излазио је између 1781. и 1840. године у Хамбургу једном месечно. Уредништво часописа водио је у почетку публициста и историчар Готлоб Бенедикт фон Ширах (1743–1804) приређујући политичке, војне, економске и историјске расправе из Светог Римског царства, Европе и ваневропских земаља.

35 Bäråmova, 2015, 67.

пресудну улогу у одлуци трговца Николауса Ернста Клемана³⁶ да крајем 60-тих година започне путовање до Крима. Као комесар једне бечке фабрике папира кренуо је Дунавом из Беча, преко Београда до Црног мора, а одатле до Бурчака и Кримског Татарстана како би обавио трговину. Клеман је на том путовању водио дневник чији стил говори да се није радило о обичном трговцу, већ и научнику који је прикупио веома корисне информације.³⁷ Иако је при преласку из Земуна у Београд имао проблема због многобројних такси које је морао да плати, изнео је у свом дневнику податак о ефикасном поступку османске администрације у Београду око обезбеђивања папира за слободан наставак путовања кроз Османско царство. Када је уз свог преводиоца кренуо бродом, описао је природу око Београда као необично лепу, али не као угарске равнице и шуме. Један од најопаснијих момената током путовања био је пролазак кроз данашњу Ђердапску клисуру (немачки назив: *DasEiserne-Tor* – Гвоздена врата) због вирова при нижем водостају, илуструјући овај део Дунава. Прихвативши уверавања јаничара који је возио брод, да ће кроз клисуру сигурно проћи, јер има искуства у томе, Клеман је описао јаке ударе таласа са свих страна и буку „због које се посада брода међу собом није чула.“³⁸ Клисура није представљала само тешко премостиву препреку, већ је имала и симболичко значење као место разграничења горњег и доњег Дунава, али и као место сусрета трговаца и војски. О специфичности „гвоздених врата“ често се писало у царству, а међу најзначајнијим делима је „Старинар Дунавског слива“ хидролога Јохана Хермана Дилхелма.³⁹ Клеман је свој дневник најпре објавио у Бечу 1771. године, затим у Лајпцигу 1773. године уз придодате карте и илустрације и последње издање у Прагу 1783. године, највероватније уз сопствено покриће трошкова штампе. О значају његовог дела говори и чињеница да је преведен на енглески, холандски, руски, француски и италијански језик.⁴⁰

Начин на који је становништво Светог Римског царства стварало слику о Османском царству 18. века, његовој администрацији, територији, начину живота и другим аспектима уско је повезано са интерпретацијом догађаја на Балкану у литератури и публицистици. Све вести које су се

36 Николаус Ернст Клеман (1736–1801) је рођен у Алтдорфу код Нирнберга где је започео студије теологије, али се убрзо преселио у Беч и запослио као трговац у служби грофа Ридигера Јозефа Штаремберга.

37 Kleemann, 1773.

38 Ibid, 16–21.

39 Dielhelm, 1785, 731–732.

40 Allgemeines deutsches Bürgerblatt, 1807, 9–10.

шириле царством пролазиле су кроз етапе до публикавања, о чему је одлучивала редакција. Након што стигне до уског круга људи, вест је најбрже могуће објављивана у дневним новинама. Ипак због кратког времена, аутори нису стизали да радосним и хитним вестима у новинама дају интерпретацију, већ је то чињено у журналима и књигама уз одређену временску дистанцу. Сводећи дела на једнообразну структуру, скоро сви аутори су као један од кључних елемената презентovali моћ хабзбуршких царева у односу на османску државу. То је за собом повлачило публикавање дела о многим свечаностима у част великих победа. Ипак, постоји пуно политичких вести за које, због цензуре, редакције нису имале одобрење за резонску анализу. То је нарочито евидентно у делима штампана у току последњег аустро-турског рата 1788–1791. године, чија анализа захтева посебна истраживања. Када говоримо о аустријском освајању Београда 1789. године, уочљива је тенденција већине аутора публикација да се у уводном делу неизоставно наведе успех принца Еугена из 1717. године, а да се тек спомене губитак Београда из 1739. године. Када се књигама о ратним освајањима на југоистоку Европе додају дела која описују Подунавље, јасно се уочава активна политика монархије за обезбеђивање трговачког пута до Црног мора током читавог 18. века. Велики број карата и илустрација Београда и Краљевства Србије предочен је читаоцима уз детаљан преглед ранијих освајања. Овај начин комуникације указује на тенденције хабзбуршких власти да становништву у широком пространству царства презентује политичке промене и стратегију у односу према Османском царству.

Необјављени извори

Österreichische Staatsarchiv, Wien (ÖeStA), Haus-Hof und Staatsarchiv (HHStA)
Obersthofmeisteramt, Ältere Zeremonialakten.
Reichskanzlei, Kleinere Reichsstände.

Библиографија

- Allgemeines deutsches Bürgerblatt: zur Belehrung und Unterhaltung zunächst für die Freunde des Schönen, Rümlichen und Nützlichen am Kocher und Neckar(1807), Vol. 1, N. 1–13. Heilbronn: Königl. General- und Postexpeditionen.
- Bărămoa, Maria (2015), *Negotiating Borders: Habsburg–Ottoman Peace Treaties of the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, u: Bărămoa, Maria (ur.) *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 115–120.

- Behringer, Wolfgang (2002): „Die Welt in einen anderen Model gegossen“. Das frühmoderne Postwesen als Motor der Kommunikationsrevolution, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 53, Seelze: Friedrich Verlag, 424–433.
- Birken, Sigmund von (1683), *Der Vermehrte Donau-Strand/ Mit Allen seinen Ein- und Zuflüssen/ angelegenen Königreichen/ Provintzen/ Herrschafften und Städten/ auch dererselben Alten und Neuen Namen/ vom Ursprung bis zum Ausflusse : in Dreyfacher Land-Mappe vorgestellt; auch samt kurtzer Verfassung einer Hungar- und Türckis. Cronik/ Und des Anno 1663. und 1664. geführten Türcken-Krieges/ beschrieben durch Sigmund von Birken ... Anjetzo aber Mit einer kurtzen Continuation der merkwürdigsten Türkischen Kriegs-Handlungen ... Neben L. Figuren der vornehmsten Städt und Vestungen an der Donau in Kupfer ... hervor gegeben und verlegt von Jacob von Sandrart/ Kupferstecher und Kunst-händler in Nürnberg. Nürnberg: Sandrart.*
- Braubach, Max (1962), *Die Geheimdiplomatie des Prinzen Eugen von Savoyen*, Köln-Opladen: Westdeutscherverlag.
- Clüver, Philipp (1733), *Epitome Geographiae Cluverianae Nova, Oder Gründlich-deutliche Beschreibung des gantzen Welt-Kreyßes und dessen vier Haupt-Theile : Welche Nicht allein von allen darinnen befindlichen Ländern, Königreichen, Städten, Schlössern ... ausführliche Geographische, sondern auch ... kurtze Historische Nachricht ertheilet und Unterweisung giebet ... ; Allen und jeden curi-ousen Liebhabern der edlen Welt- und Geschicht-Beschreibung ... zum sonderbaren Nutzen ... durchaus genau verbessert und vermehret ... und ... zugleich eine Mathematische Beschreibung der Erd-Kugel ... beygefüget worden. Nürnberg: Buggel u. Seitz.*
- Danck-Predig Uber Die Wundergrosse und Glorreiche Bey Belgrad Der Ottomanischen Macht aberfochtene Victorie Von Der Christlich-Kayserlichen Armée unter ... Anführung deß ... Printzen Franciscus Eugenius Von Savoyen ... : Auff eingelloffener Höchsterfreulicher Zeitung in Eil verfasst Und ... den ersten Sonntag Sept. vorgetragen Von einem Priester der Societät Jesu, Cöllen Im Hohen Thumb (1717), Köln: Hilden.
- Dielhelm, Johann Hermann (1785): *Antiquarius des Donau-Stroms oder ausführliche Beschreibung dieses berühmten Stroms, von seinem Ursprung und Fortlauf, bis er sich endlich in das schwarze Meer ergiesset; nebst allen daran liegenden Festungen, Städten, Marktflecken, Dörfern, Klöstern und hineinfallenden Flüssen bis ins verflossene Jahr 1784. Jahr accurat beschrieben (etc.). Frankfurt am Mein: van DürenFaulstich, Werner (2002), Die Bürgerliche Mediengesellschaft (1700–1830), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.*
- Dühlmen, Richard van (2005), *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit. Dorf und Stadt 16.–18. Jahrhundert*, München: C. H. Beck.
- Fata, Márta (2008): Die Rolle des Militärs in der habsburgischen Impopulationspolitik ausserhalb der Militärgrenze in der Übergangszeit zwischen Krieg und Frieden (1686–1740). u: Asche Matthias, *Krieg, Militär und Migration in der Frühen Neuzeit*. Bd. 9, Berlin: Lit., 251–264.

- Fichtner, Paula Sutter (2008), *Terror and Toleration: the Habsburg Empire Confronts Islam 1526–1850*. London: Reaktion Books.
- Freyer, Hieronymus (1733), *Abriß der Geographie nach der neuen Zeit bis 1729*. Halle.
- Friedens-Instrument, So zwischen Der Durchleucht. Republic Venedig, Und Der Ottomanischen Pforten Im Jahr ein tausend sieben hundert und achtzehn am ein und zwanzigsten July, bey Possarovitz, in Servien, geschlossen und unterzeichnet worden (1718). Wien: Johann Baptist Schönwetter.
- Geyer, Andreas. Steudlin, Johannes Matthias (1717), *Prächtiges Sieg- und Freuden-Fest, Welches, auf den... durch die Glorreiche Waffen Ihro Röm. Kayserl. und Cathol. Majestät Carls des VI.ten Unter... Francisci Eugenii ...Wider den Türkischen Erb-Feind, den 16. August. 1717 erhaltenen vollkommenen Sieg und darauf erfolgte Übergabe der Haupt- und Grantz-Vestung Griechisch-Weisenburg... begangen worden: Auf vier Kupffer-Platten vorgestellt, Regensburg: Kupfer-Platten.*
- Hübner, Johann (1711), *Johann Hübners Kurtze Fragen Aus der Neuen und Alten Geographie : Biß auf gegenwärtige Zeit continuiert, Und mit einer nützlichen Einleitung Vor die Anfänger, Auch mit einer ausführlichen Vorrede und neuverbessertem Register vermehret*. Leipzig: Gleditsch.
- Ihrer Kayserlich- und Catholischen Majestät Allergnädigstes Dancksagungs-Schreiben An den Chur-Bayrischen Feld-Marchall-Lieutenant, Marchese de Maffey, Wegen seines bey heuriger Campagne vor Belgrad mit seinen untergebenen Chur-Bayrischen Stabs- und andern Officiers auch Gemeinen erwiesenen stattlichen Valeurs (1717), Regensburg: Krütinger.
- Kleemann, Nikolaus Ernst (1773), *Nikolaus Ernst Kleemanns Reisen von Wien über Belgrad bis Kilianova, durch die Butschiack-Tartarey über Kavshan, Bender, durch die Nogew-Tartarey in die Crimm, dann von Kaffa nach Konstantinopel, nach Smirna, und durch den Archipelagus nach Triest und Wien, in den Jahren 1768, 1769 und 1770. Nebst einem Anhang von den besondern Merckwürdigkeiten der Crimmischen Tartarey.*, ³Leipzig: Johann Paul Krauß.
- Lepper, Gisbert. Steitz, Jörg. Brenn, Wolfgang (2013), *Einführung in die deutsche Literatur des 18. Jahrhunderts: Band 1: Unter dem Absolutismus*, Opladen:Springer-Verlag.
- Мскај, Дерак (1977), *Prince Eugene of Savoy*. London:Thames and Hudson.
- Милошевић, Ана (2010):НастанакиразвојконцептаКраљевинеСрбијеубарокнојисториографијиивизуелниммедијима. *Зборник – Музеј ђрмењене умејнос-ти*VI, 19–26.
- Moser, Johann Jacob (1740), *Der Belgradische Friedens-Schluß zwischen Ihro Römisch-Kayserl. Majestät und der Ottomanischen Pforte : mit Beylagen und Anmerkungen, Wodurch die Historie so wohl des Passarowizischen Friedens, als auch der Ursachen des letzten Krieges, der Feldzüge und der Friedens-Handlung, so dann der Inhalt der Articul selber erläutert* [...], Jena:Johann Felix Bielcken.

- Mrgić, Jelena (2011): Criss-crossing the Danube with Marsigli, *Београдски историјски гласник*, Vol. 2, 165–176.
- Ostertag, Heinrich Jonas (1717), *Hungarisches Kriegs-Theatrum: Allwo Die merckwürdigste Begebenheiten, Schlachten, Belagerung- und Eroberungen, so sich seith dem letzten Türckischen Friedens-Bruch Anno 1716. bis hieher zugetragen, aus sicheren Nachrichten kürztlich beschrieben, und in accuraten Kupffern, Die nach dem Leben gezeichnet, nicht aber aus Topographien und alten Chronicken zusammen gestoppelt worden, anzutreffen seynd. Womit dann continuiert, und was ferner sonderbares vorfallen wird, angefuget werden soll.* Regensburg: Johann Jacob Lotter.
- Parvev, Ivan (2012): Joy and Glory. Die Eroberung Belgrads 1717 und 1789 als Medienereignis im Alten Reich. u: Heppner, Harald (ur.) *Encounters in Europe's Southeast. The Habsburg Empire and the Orthodox World in teh Eighteenth and Nineteeth Centuries*, Bochum: Winkler Verlag, 93–108.
- Пецињачки, Срета (1980): Неколико података о аустријској Краљевини Србији од 1731. до 1736. године, *Зборник Народног музеја* X, Чачак, 97–117.
- Plato, Johann Heinrich (1717), Kurtzer Auszug und Beschreibung der zu Kay. Maj. Caroli VI. Ehren-Bezeigung wegen erhaltenen doppelten Victorie, in Schlagung der Türckischen Armée ... und Eroberung Belgrads bei ... Stadt Regenspurgischen Freudenfest gehaltener Illumination. Regensburg: Krütinger.
- Радојчић, Никола (1927), *Географско знање о Србији по четком 19. века: (са две картице у прилози)*, Београд: Географско друштво-Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
- Rill, B. (1992), *Karl VI. Habsburg als barocke Großmacht*. Graz-Wien-Köln: Styria.
- Roider A. Karl (2014), *Austria's Eastern Question, 1700–1790*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sichere Nachricht Von der am 16. dieses Monats Augusti im Gesichte vor Belgrad, Oder Griechisch Weissenburg Durch Ihro Röm. Käys. und Röm. Cathol. Mayst. gerechte Waffen erfochtenen Herrlichen Victori Unter kluger Anführung des Grossen Helden Printzens Eugenii, Hoch-Fürstlichen Durchl.(1717), Göttingen.
- Vocelka, Karl (2015): Crossing Borderlines: The Approach of Austrian and German Travellers to the Ottoman Empire, u: Bärämovä, Maria (ur.) *Bordering Early Modern Europe*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 95–104.
- Wehler, Hans-Ulrich (1989), *Deutsche Gesellschaftsgeschichte. Vom Feudalismus des Alten Reiches bis zur Defensiven Modrnisierung der Reformära 1700–1815*. München: Verlag C. H. Beck.
- Wilke, Jürgen (2007), *Pressezensur im Alten Reich, Zensur im Jahrhundert der Aufklärung: Geschichte, Theorie, Praxis*. Göttingen: Wallstein.
- Žmegač, Viktor (1996), *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bd.1, Weinheim: Beltz Athenäum.

Miloš Đorđević

SERBIA IN THE GERMAN-SPEAKING LITERATURE
OF THE 18TH CENTURY

The way in which the population of the Holy Roman Empire created the image of the Ottoman Empire of the 18th century, its administration, territory, lifestyle, and other aspects is closely related to the interpretation of events in the Balkans in literature and publicistics. The most important events in the framework of Austro-Turkish war of 1716–1718 were transmitted by the media throughout the empire, basing most of their articles on the reports about the conquest of Timisoara and Belgrade in 1717. With a uniform structure of their works, almost all authors presented the power of Habsburg emperors in relation to the Ottoman state as one of the key elements. This led to the publication of works about numerous festivities in honor of the great victories.

In a communication system through which publications are looked at, an important role belongs to the position of the text on the printed page, type and size of title block letters, and illustrations. The emphasis was on the biggest protagonists of military successes, such as Prince Eugene of Savoy, Count O'Dwyer, Bavarian Field Marshal Marquis de Maffei, Prince Alexander of Württemberg, and others. After publications with military themes, during the period of peace, from 1718, geographical books and travel books were printed in the empire, reflecting in detail the newly conquered territory and its natural resources. A large number of maps and illustrations of Belgrade and the Kingdom of Serbia were presented to readers, with a detailed review of previous conquests. This mode of communication indicates the tendency of Habsburg authorities to introduce the population in the vast expanse of the empire with political changes and strategy in relation to the Ottoman Empire. After the Belgrade peace, unfavorable for the Habsburgs, there was a period of wars with Prussia, due to which the strategy of conquering Lower Podunavlje was for a time put aside. Nevertheless, the provision of the Danube trade route to the East will turn out to be one of the most important foreign policy goals of the Habsburg emperors during the second half of the 18th century as well, which was the subject of contemporary publicistics, as well as literature.

Keywords: Holy Roman Empire, Kingdom of Serbia, publications, Austro-Turkish War, 18th century.

UDC: 316.663-055.2(44)"1789/1793"
94(44)"1789/1793"
ID BROJ: 227424012
Изворни научни чланак
РаД примљен: 29.09.2016.
РаД прихваћен: 27.10.2016.

Melina Rokai

University of Belgrade, Faculty of Philosophy,
Department of History
Čika Ljubina 18–20, Belgrade
melinarokai85@hotmail.com

RE-EXAMINING THE ROLE WOMEN OF THE FRENCH REVOLUTION ADOPTED IN CREATION OF THE FRENCH REVOLUTIONARY STATE*

During the course of the French Revolution the lives of people of all strata of the French society were unquestionably altered, regardless of their social, political or gender group. The roles of women were equally transformed so that their role in both family and newly emerging state were challenged. This article intends to show which role women had adopted in the creation of the French Revolutionary state. Was it the one of the citizen without citizenship, or that of a subject? In order to investigate this question it is necessary to understand which parts of the female population demanded citizenship and in which way. Examination of men's ideas of female opinion on women's rights, as well as of women's personal opinions of possible claims to political power and equality will be conducted in the essay. Furthermore, women's perceptions of their own status and citizenship, as well as actions directed to the fulfilment of their objective will be compared and contrasted with the perception of male part of the society, which could safely be regarded as the general opinion on the issue. For a better understating of both men's and women's perception of the role women had adopted in the course of the Revolution a brief account of the view of women's abilities and their participation in the politics prior to the Revolution will be included. French revolutionary women adopted the role of citizens in the Revolutionary France, notwithstanding their formal exclusion from the definition of citizenship in both the Constitutions of 1791 and 1793.

* The paper is the result of research within the project of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia entitled "Modernization of Western Balkan" (No: 177009).

They saw themselves as *citoyennes*, female citizens, who held or should have held all civic rights maintained for men.

Key words: *French Revolution, citizens rights, women, Olympe de Gouge, Marquise de Condorcet, gender equality.*

During the course of the French Revolution the lives of people of all strata of the French society were unquestionably altered, regardless of their social, political or gender group. The roles of women were equally transformed so that their role in both family and newly emerging state were challenged.

Women had no political rights in pre-Revolutionary France similarly to many other men. However, the outbreak of the revolution brought about change in the status of men—by its end they were all considered citizens, without any limits that could have been imposed on their income or rank. For women the situation was different. Since the beginning of the Revolution there were controversies about their status and the issue of granting them citizenship. Not even women had a single, clear opinion about the question, what could be noticed in their political affiliation, as well as in actions that they had undertaken in struggle for their aims: revolutionary or royalist, moderate or extreme.

The two main rights that citizenship comprised were the right of vote and that of carrying arms. Women were not granted these entitlements; in fact they were not legally recognized as citizens. However, women, especially those of Paris and the main cities expressed their resolution to become citizens and some undertook action in that direction.

This article will show which role women had adopted in the creation of the French Revolutionary state. Was it the one of the citizen without citizenship, or that of a subject? In order to investigate this question it is necessary to understand which parts of the female population demanded citizenship and in which way. Examination of men's ideas of female opinion on women's rights, and on their actions employed at acquirement of full citizenship will help to answer this question. In order to analyse if, and to what extent, women participated as citizens, it is important to know their personal opinions of possible claims to political power and equality. Therefore, various views of women depending on their social class or political affiliation will be evaluated. Furthermore, women's perceptions of their own status and citizenship, as well as actions directed to the fulfilment of their objective will be compared and contrasted with the perception of male part of the society, which could safely be regarded as the general opinion on the issue. For a better understating of both men's and women's perception of the role women had adopted in the course of

the Revolution a brief account of the view of women's abilities and their participation in the politics prior to the Revolution will be included.

A body of historiography was utilized that discussed the changing position of women during the French Revolution- most significantly D. Godineau's (1998) extensive work on the role of female sans-culottes movements in Paris, O. Hufton's (1992) book that directly addresses the limits of women's citizenship and J. Landes'(1988) work on the relationship of women to the public sphere from the perspective of politics. Furthermore, editions of essay on the topic were used, as well as the works that address family during the Revolution.

The paper is divided in two areas of exploration, which coincide with the two time periods at which women's movements were most active and their exploits and perceptions are the most noticeable: 1789–1791, 1791–1793. The paper will examine the role of women in the creation of the Revolutionary France by analyzing female and male perceptions and actions separately within these time frames. The post-Thermidorian period is omitted from this work, since it does not show significant difference in the nature of women's movements from the 'Reign of Terror', which indicated the pinnacle of the female sans-culottes movement. Even though they were present in the streets and asked for bread and voiced certain political requests, women in the post-Thermidorian phase stopped claiming political rights for themselves.

1789–1791

Popular attitude towards women's role as citizens and their political participation in the Revolutionary events were depending on gender, class and the phase of the Revolution. Women's political activity, or the lack of it and their perception of their own role in creation of the new Revolutionary state could be seen in the events in which they took part. In the period from the outbreak of the Revolution until the passing of the Constitution of 1791 one of the most important events that brought Parisian women into the public sphere and demonstrated their eagerness to claim denied political rights were the so-called October Days.

The October Days were seen by both contemporaries and historiography as women's days.¹ On Monday, 5th of October, 1789, a group of female merchants of la Halle and the inhabitants of the Faubourg Saint-Antoine forced entry to the Hotel de Ville, demanding bread and arms. Once armed they started their way to Versailles, where the king, Louis XVI resided with the Court and the National Assembly, in order to bring him back with them to Paris.

1 Hufton, 1992, 6.

While their participation in the food riots could still be explained in genderized society as the actions of mothers and wives taking care of their family, the violent nature of their action that included confiscation of the weaponry and interruption of the meeting in the Hotel de Ville illustrate women's awareness of the relation between food shortages and politics. They reproached men on the lack of their courage and strength, wishing to show that women are better.² These were the women of the lower class, where the majority was illiterate; yet they perceived themselves as being more competent in political matters than man, who legally represented them. Furthermore, their militant acts of seizure of the arms from Hotel de Ville, and the carrying of pikes on their march to Versailles could be understood as a symbolic obtaining of the one component that being a citizen incorporated-carrying of the arms. With the progress of the Revolution, the actual participation of women, especially those of the working class, in influencing politics was connected to this militant aspect of citizenship. In this way they assigned citizenship to themselves, as well as, demonstrating their aspiration to become citizens of the Revolutionary state in the full sense.

As D. Godineau states it is difficult to say whether the women who marched to Versailles and that broke into Hotel de Ville had clearly developed political consciousness.³ However, it seems that they were claiming new roles within the new state and society and understood Revolutionary prospects as educated participants.⁴ It would be a restricted analysis to say that women were only concerned with issues of food and thus involved themselves only in food riots, especially given the consequence of the October Days.⁵ Regardless of their awareness of acting in a politicized way, as citizens, they successfully expressed political will in their actions.

There were women who began through writing to convey their aspiration to contribute political activities on an equal footing with men, before working class Parisian women involved themselves in the revolutionary events. Most of these women belonged to the bourgeoisie and supported moderate Girondins. These writings, however, were only of theoretical significance. The most famous of these writers were the French Olympe de Gouge, Dutch Etta Palm d'Alelders, living in Paris, and Madame Roland. Most of their writings were written in response to the French constitution of 1791, which did not allow women to enjoy political rights.

2 Levy, Applewhite, 1992, 83.

3 Godineau, 1998, 99.

4 Roessler, 1996, 47.

5 Hufton, 1992, 6

One of the most radical pamphlets, written by a woman who reproached that women were excluded from the natural rights contained in the Declaration of the Rights of Man, which was included in the Constitution as the Preamble, was de Gouges' famous Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen, written in response to the Constitution. Etta Palm's speeches proclaimed that nature had created a woman to be man's companion in his work and in his glory.⁶ Such a statement clearly shows that at least some women of the bourgeoisie thought of themselves as capable participants in the politics of the Revolutionary France as the result of their presumption that women are men's companions and equals. They doubtlessly perceived themselves as *citoyennes*. Some months after de Gouges' Declaration, Etta Palm presented a petition to the Assembly where she expressed her concern for the state of degradation to which women were reduced regarding political rights. She furthermore requested right to a 'moral education' for women, as well as to be declared adults at the age of twenty-one. Political liberty, equality of rights and the divorce law were further demands.⁷ The Assembly indeed granted some of these requests later that year, but not equality in political rights.

It should be taken into account that these women accepted many of the paradoxical claims of the republican movement regarding women's involvement in running the new state. Their speeches contain ideology of rights and a commitment to nature in which women are to be assigned a subordinate place.⁸ The language used in speeches, appeals and pamphlets adopted phraseology used by the Enlightenment philosophers of the 18th century in regard to natural state of feminine passivity. Even though they fought for the rights of citizenship for women, they jeopardized their efforts by using ideas that connect the feminine duties to household, and simply expanded from there. Madame Roland was a woman who was perceived as anti-feminist, claiming that women should not appear active in the politics. Although she did not fight for the political rights for women, Mme. Roland, just as Etta Palm strived to change the status of women in primogeniture and divorce. In fact, she was very realistic, having understood that a cultural revolution would be needed, before women started participating with men in political affairs.⁹ As it is shown not all women who supported idea of female citizenship had the same concept of citizenship in mind, even though they came from similar culturo-political background.

The picture of women's perception of their citizenship, and participation in the Revolutionary state would not be complete without assessing those of

6 Roessler, 1996, 59.

7 Roessler, 1996, 61.

8 Landes, 1988, 123.

9 Kates, 1990, 171.

female members of the counter-revolution. Women who did not accept the ideology of the Revolution came from different background, and had diverse reasons for their view. According to D. Godineau and her research, women were more susceptible to counterrevolution than men.¹⁰

During the first years of the Revolution most of the women opposing the change in government naturally belonged to the upper class. However, during the Jacobin period women who were part of the ‘moderates’, and mostly belonged to the bourgeoisie expressed anti-revolutionary sentiment. They were most active in the years 1792 and 1793 until the fall of Girondins, among whose supporters they could be counted.¹¹ Working class women, who benefited from the rich and aristocracy, sided themselves with the opposition to the Revolution. Most of these women were domestic servants or worked in trade of luxurious goods, normally consumed by the upper class.¹² Their motive for supporting counterrevolution was their profession, their source of income and promise of life. By not accepting the postulates of the Revolution, they automatically rejected any possibility for the acquiring of the civil rights.

The majority of women who expressed their disagreement with the recent changes in government and society were the masses in the countryside. Their disregard of the new rules was usually due to their unchanged devotion to Catholicism. This defence of traditional belief slowly transformed into counter-revolution and with time acquired a distinctive role.¹³

These female peasants exerted profound influence on the course which the fight for active women’s political participation took after the post-Thermidorian period. Politicians, especially those of the nineteenth century, exploited their efforts to confirm them in their attempt to deny women the vote.¹⁴ Notwithstanding their commitment to the area that symbolized the Old Regime, and their wish to be kept to the traditional private sphere, these women did practice political action in connection to the emerging regime by going against its orders. In this regard they stepped out of the private sphere into the public, and acted as citizens, even though they rejected any possibility of obtaining it by siding with the institutions related to the Old Regime. However, these women did not do it consciously, most of them probably were not even aware of the movements in which women participated in major cities.

The way the contemporary men perceived women’s citizenship and their political actions undertaken as the part of women’s aspiration for equal partici-

10 Godineau, 1998, 249.

11 Godineau, 1998, 250.

12 Godineau, 1998, 255.

13 Hufton, 1992, 109.

14 Hufton, 1992, 96.

pation in the creation of the Revolutionary French state could be described as ambiguous at best. Their outlook on the events and their support were equally important as women's fierceness and persistence in obtaining active citizenship. During this first phase of the Revolution, the majority of men might agreed with women that their position should be improved and their participation increased, but only a small fraction of the most enlightened ex-nobles and bourgeoisie openly talked about granting women the political, active side of citizenship.

To understand the position of contemporaries on the role of women during the Revolution more accurately it is indispensable that the view on women's abilities and their participation in the politics prior to the Revolution is examined. On the eve of the Revolution two contrasting perceptions of women existed. On one hand, a small number thought of women as complete equals in their intellectual and moral strength if not physical. The second view presented a woman as incapable of exercising any kind of power as a result of her natural intellectual and physical weakness, but more importantly due to the contrast of such activity with requirements of the French society.¹⁵ While not holding any civic rights, political ones included, aristocratic women and those of high bourgeoisie were able to exercise political power in the Bourbon France. It was through their connections that both the new functionaries and ordinary men would find career, rather than in direct contact with the official. Therefore, if an aristocrat or a mistress of a salon proved successful in the public sphere, need for their suppression was justified by the conviction that women already had too much power.¹⁶ Such a situation angered men of all stratum of the French society. Montesquieu, member of parliamentary nobility, made the most famous protest against the influence of women in the Court, and expressed his fear that France was reduced to a situation in which women operate in consort to exercise authority and to allocate power.¹⁷ The more influential proponent of the idea that women should be secluded to the strictly private sphere was Rousseau, who was persuasive enough that even the salon women applauded his opinions. However, both male nobles and members of bourgeoisie who participated in salons regarded women as dangerous to the society, since a public role for them outside the institution of marriage was seen as corruptive.¹⁸ Traditional 18th century perceptions on the female sex were merged with the development of a strict code of morality during the Revolution. This, together with the idea that the untrammelled power of women under the Ancient Regime

15 Proctor, 1990, 30–31.

16 Proctor, 1990, 34.

17 Landes, 1988, 34.

18 Landes, 1988, 30.

allowed them to rule and ruin society and nation formed some of the most far-reaching reaffirmation of female subordination and sexual inequality.¹⁹

Marquise de Condorcet, a noble who supported moderate Girondins was the most prominent man to encourage and defend women's rights. In 1790 he wrote the essay 'On the Admission of Women to the Rights of Citizenship' in hope of enlightening the representatives of the National Assembly. In this famous essay he denounced the exclusion of women from the rights of citizenship. Furthermore, he scorned the idea of founding a liberal regime in which women's existing rights and liberties would be undermined, pointing out that "Several of our noble deputies owe to ladies the honour of sitting among the representatives of the nation."²⁰

Unfortunately, his most sincere advocacy did not yield much fruit. The Constitution of 1791, as the ultimate work of men, did not grant citizenship to women. It divided people into active and passive citizens on the basis of wealth, thereby excluding a large majority of male citizens from full political participation. Women fell into the category of passive citizens. Such a decision reduced the possibility for women to participate in politics, since under the Old Regime women were at least able to vote and act as regents, and left them excluded from the voting process as a group.²¹ On the other hand, the Constitution brought positive changes in regard to freedom and rights of women in the family sphere: marriage became a civil contract, divorce could be obtained on an equal basis, and the age of majority was set to 21 when both sexes could marry without their parents' permission. Moreover, the inheritance law of March 1790 abolished primogeniture, the privileges of masculinity and other rules and customs that tended to create unequal division of property among formerly noble families. Although these decisions did not offer women political rights and official citizenship, they gave way to firmer demands from the female activists and an elevated position in the family.²²

Women's role of citizens was stimulated through their participation in clubs and societies. Some of the famous societies were the 'Société Fraternelle des Deux Sexes' and the 'Société Fraternelle des Deux Sexes du Pantheon-Français', the latter being the first club to welcome women as members. It seems that notion was strong enough that even the journalist Prudhomme, a notorious anti-feminist accepted women as members in his 'Société des Indignés'.²³ The founding of clubs that accepted female members in order to provide them with

19 Proctor, 1990, xiii

20 Landes, 1988, 114.

21 Landes, 1988, 122.

22 Landes, 1988, 122.

23 Roessler, 1996, 51.

political education testifies that men were aware that political education would have positive influence on the development of the Revolutionary society.

1791-1793

With the French declaration of war on Austria in April 1792 and the storming of the Tuileries in August of the same year the Revolution radicalized, as did requests from the groups of sans-culottes women. This change could be observed in numerous actions that women undertook either in a form of petitioning for political rights or in participation in a political event. At the centre of this radical group, which claimed citizenship rights for women, stood a small faction of women that D. Godineau called militant. They supported Jacobins' radical goals aimed at the improvement of the position of the lowest classes, as they themselves belonged to the sans-culottes movement and originated from the periphery of the society. The most famous among them were Pauline Leone and Claire Lacombe.

In March 1792 Pauline Leon demanded that women were distributed weapons so that they would be able to defend themselves.²⁴ However, since carrying arms was a right of a citizen, this act signified more than an outcry for physical safety- it meant call to practicing civic virtue in a way that was reserved for male citizens.

Another significant event that occurred later that year, and which also indicates that women exercised the duties ascribed to citizens in the crucial events for the French Republic was the storming of the Tuileries, in which women were also involved. While this episode symbolized the end of the monarchy and the abolition of the distinction between active and passive citizenship, women did not benefit from it- they remained without citizenship.²⁵ These militant women, as Godineau calls them, wanted to be citizens and acted as such.

The year 1793 was decisive not only for the Revolution, but also for the movement of female sans-culottes. In May 1793 an all women club, named the Society of Revolutionary Republican Women was formed. The moment of its creation coincided with intensified power struggle between the Jacobins and the Girondins over the political influence in the Convention. Politically this group was dedicated to overthrow the Girondins, meddling directly in the political sphere. Despite these actions that illustrated a *de facto* exercise of political rights, women of the Society did not regard themselves as women's

24 Hufton, 1992, 23

25 Godineau, 1998, 111.

rights advocates²⁶ nor did they have feminist ideology.²⁷ Their goal was not only pursuing rich hoarders, but also political rights. Yet, they did not dismiss traditional female duties, but only asked for the modification of traditional sex roles.²⁸

Going further in their ambition to attribute all civic rights to female citizens, citizenesses, the Society of Revolutionary Republican women requested a decree that would order all women to wear the tricolored cockade, given that it was compulsory for men, but there were no rules regarding women in this area. It was the granting of this request that presented the gap that existed in political affiliation among Parisian women. Since the cockade was associated with the Jacobin regime and its political and economic policies which did not suit female merchants from la Halle, the same ones who led the march to Versailles, they roused against the members of the Society. To merchants the possibility to freely operate the market was more important than any political rights. It was this dispute that allowed the Convention to ban the existence of the Club in the autumn of the same year, and to outlaw all strictly female clubs and societies shortly afterwards. It seems that for the most part the broader masses of sans-culottes women were content with their traditional roles. They did not believe that they should take part in the political sphere.²⁹ This situation demonstrates that at a time when the female sans-culotte movement peaked, not all women, not even all Parisian women, had the same aims in mind. While some decided to act as citizens, the others were content with the role prescribed by the Revolutionary leaders.

Throughout the period from the storming of the Tuileries until the fall of the Jacobins the hitherto meagre support that existed for women's sexual and political equality was slowly vanishing in the whirlwind of the Terror. Perhaps the only ones that still had political equality in mind were members of the 'Enragés', who supported the Society. Both Jacques Roux and Leclerc believed women could and must play a vital role in the Revolution and were therefore more supportive of politically active women than relentless moralists like Robespierre.³⁰ Apart from Enragés, there were other political officials who supported women's embracement of *de facto* citizenship through appeal to carry weapons. That was the case when the Assembly stood undecided in regard to women's petition to bear arms in the spring of 1792, the mayor of Paris and General Council of the Paris Commune publicly honoured women's militan-

26 Proctor, 1990, 48.

27 Pope, 1980, 219.

28 Proctor, 1990, 156.

29 Johnson. 1980, 119.

30 Proctor, 1990, 156.

cy.³¹ However, this scant support was soon overridden by the traditional views of the majority of the sans-culottes leaders, who favoured traditional female behaviour.

The perception of women's status concerning their citizenship and both political and social rights at this period is best expressed in the speeches of influential republicans such as Prudhomme, Amar, or d'Englanter. Speaking on behalf of Committee of General Security André Amar talked against women's political meddling, concluding that it is not possible for a woman to exercise political rights.³² Despite the extensive use of the word 'citoyenne', Prudhomme reckoned that, under the French constitution, women were not citizens as they have no political character.³³ As it can be deduced from these standpoints, the role of the French women in the new nation was not imagined as that of the citizen with the full rights. The ideal citoyennes were described in the same style as the ideal female patriot of the constitutional monarchy: the obedient wife who supported republican leaders. Prostitutes, former aristocrats, and religious devotes symbolized the debauched manners and fanaticism of the Bourbon France.³⁴ The Jacobin republican concept of a woman's form of patriotism was in agreement with the generally accepted 18th century values for feminine manners as established by Rousseau. Consequently, any political freedom for women was seen as a remnant of the aristocracy, and therefore had to be crushed with it.³⁵

The Society of Revolutionary Republican Women did not fit the prescribed mode of female citizenship and subsequently frightened men. The violent and political character of the society's actions was perceived as a deviation from the acceptable pattern of female patriotic zeal, a judgment that would bring down the fury of the male revolutionary leaders on all politically active women.³⁶ Furthermore, they emphasized limitations in government policy, a practice that made them dangerous for the Jacobins.³⁷ It was not the political participation of just the Society targeted which motivated the decision of its abolishment, but the political participation of all politically active women.³⁸ The men of the First Republic held the same patriarchal values that had prevailed in the society of the Old Regime, picturing unconventional behaviour of

31 Applewhite, Levy, 1990, 90.

32 Landes, 1988, 143.

33 Proctor, 1990, 146.

34 Johnson, 1980, 125.

35 Proctor, 1990, 55

36 Proctor, 1990,64

37 McMillan, 2000, 24.

38 Godineau, 1998, 163

the Parisians as a threat to national security; to women belonged in the home performing their domestic chores.³⁹ Republicanism was from the start devoted to the idea of democracy from which women were excluded.⁴⁰

CONCLUSION

French revolutionary women adopted the role of citizens in the Revolutionary France, notwithstanding their formal exclusion from the definition of citizenship in both the Constitutions of 1791 and 1793. They saw themselves as *citoyennes*, female citizens, who held or should have held all civic rights maintained for men.

However, not even the majority of women were eclipsed by the women's struggle for obtaining political rights that would complete their citizenship. Women of the bourgeoisie were the first to start debating the issue through written work, while Parisian workers showed their sentiment through participation in the Revolutionary events. Later, the club movement helped to politicize women further and to give them political awareness of the events, and inspired some to participate in public life. Radicalization of the Revolution was accompanied by the more fundamental requests from groups of *sans-culottes* women. One of their major demands was that women should be granted the citizens' right to carry arms. Perception that women were citizens equal to men was intensified with the founding of the Society of Revolutionary Republican Women. The actions of the club showed that these women did not only talk about their rights, but that they acted upon them demanding sometimes radical measures in the even more radical time. However, majority of women did not have universal perception either of what citizenship should imply or how such view was expressed in action. A significant number resisted revolutionary ideas. Apart from aristocrats, countryside women were the centre of reactionary actions, focusing on the preservation of traditional sphere. Yet, even though they opposed the changes caused by the Revolution they acted out in a political way, shaping French society. Excluding the small number of men who sincerely supported women's citizenship, the majority did not accept women's assertion of their equal political rights, retaining traditional view of women's abilities.

Regardless of its final demise, for a short while the women's movement held significant influence in shaping of Republican French state.

39 Johnson., 1980, 122

40 McMillan, 2000, 31

References

- Applewhite H.B. and Levy D.G., 'Women of the Popular Classes in Revolutionary Paris 1789–1795', in C. R. Berkin and C.M. Lovett (ed.), *Women, War and Revolution*, (Ann Arbor, 1990), pp. 9–37.
- Applewhite, H.B., and Levy, D.G., 'Women, Radicalization and the Fall of French Monarchy', in H.B.
- Applewhite and D.G. Levy (ed.) *Women and Politics in the Age of Democratic Revolution*, (Ann Arbor, 1990), pp. 81–109.
- Applewhite, H. B and Levy, D. G., 'Women and Military Citizenship in Revolutionary Paris', in S. E Melzer and L. W. Rabine (ed.), *Rebel Daughters: Women and the French Revolution*, (New York, Oxford, 1992), pp. 79–102.
- Condorcet, J. A., *Oeuvres de Condorcet*, (Paris, 1847).
- Doyle, W., *The Oxford History of the French Revolution*, (Oxford, 1989).
- De Gouges, O., *Œuvres de la citoyenne de Gouges, en deux volumes, formant le recueil de ses ouvrages dramatiques et politiques, se trouvent chez le Jay, père, rue neuve des Petits-Champs, et chez les marchands de nouveautés*, (Paris, 1793).
- Godineau, D., 'Masculine and Feminine Political Practice during the French Revolution, 1793–Year III', 91' in, H. B. Applewhite and D. G. Levy (ed.), *Women and Politics in the Age of the Democratic Revolution*, (Ann Arbor, 1990), pp. 61–81.
- Godineau, D., *The Women of Paris and Their French Revolution*, (London, 1998).
- Heuer, J.N., *The Family and the Nation: Gender and Citizenship in Revolutionary France 1789–1830*, (London, 2005).
- Hufton, O., *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, (Toronto, London, 1992).
- Johnson, M. D., 'Old Wine in New Bottles: The Institutional Changes for Women of the People During the French Revolution', in C.R. Berkin, C.M. Lovett (ed.), *Women, war and revolution*, (New York, London, 1980), pp. 107–145.
- Kates, G., "'The Powers of Husband and Wife must be Equal but Separate": The Cercle Social and the Rights of Women 1790–91' in, H. B. Applewhite and D. G. Levy (ed.), *Women and Politics in the Age of the Democratic Revolution*, (Ann Arbor, 1990), pp. 163–181.
- Landes, J., *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, (Ithaca, 1988).
- McMillan, J.F., *France and Women 1789–1914: Gender, Society and Politics*, (London, 2000).
- Palm, E. nee d'Aelders, 'Discours de reception prononce B la societi: fraternelle, et justification sur la dtnonciation de Louise Robert', 21 June 1791, in: *Appel aux Francoises*.
- Pope, B.'Revolution and Retreat: Upper-Class French Women After 1789', in C.R. Berkin and C.M. Lovett (ed.), *Women, war and revolution*, (New York, London, 1980), pp. 215–237

- Proctor, C. E., *Women, Equality, and the French Revolution*, (London, 1990).
- Roessler, S. E., *Out of the Shadows: Women and Politics in the French Revolution 1789–95*, (New York, 1996).
- Schama, S., *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*, (London, 1989).
- Scott, J. W., 'French Feminists and the Rights of 'Man': Olympe de Gouges's Declarations', *History Workshop*, No. 28 (Autumn, 1989), pp. 1–21.

Мелина Рокаи

ПРЕИСПИТИВАЊЕ УЛОГЕ КОЈЕ СУ ЖЕНЕ УСВОЈИЛЕ ЗА ВРЕМЕ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У СТВАРАЊУ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИОНАРНЕ ДРЖАВЕ

Током Француске револуције животи људи свих слојева француског друштва су несумњиво измењени, без обзира на њихову социјалну, политичку или полну припадност. Улога жене се подједнако трансформисала тако да је њихова улога иу породици и у настајању држава је била доведена у питање. Овај чланак намерава да истражи коју је улогу имала жена француске револуције у стварању француске револуционарне државе. Да ли је то улога грађанина без грађанског права, или улога поданика? Да би се дао свеобухватни одговор на ово питање, потребно је да се разуме које су то жене и из којих друштвених слојева које су захтевале да добију грађанско право и на који начин су то чиниле. Такође је неопходно разумети став мушкараца о мишљењу жена виђене као групе која је захтевала да им се доделе сва грађанска права, као и личних мишљења самоих жена о могућим захтевима за добијање политичке моћи и једнакости. Осим тога, женско схватање сопственог статуса и држављанства, као и активности усмерене на остваривање овог циља биће упоређене са перцепцијом мушког дела друштва, које би се могло узети као опште мишљење о овом питању. Француске револуционарне жене узеле су улогу грађана у активностима у Француској током револуције, без обзира што су биле формално искључене из дефиниције грађанина у оба устава од 1791. и 1793. Оне су себе сматрале, грађанкама, које би требало да поседују сва грађанска права која су била обезбеђена за мушкарце.

Кључне речи: *Француска револуција, грађанско право, жене, Олимп де Гуж, Маркиз де Кондорсе, родна једнакост*

Прикази / Reviews

Милош Милојевић

АЛЕКСАНДАР УЗЕЛАЦ, ПОД СЕНКОМ ПСА. ТАТАРИ И ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIII ВЕКА, БЕОГРАД: УТОПИЈА 2015, 321 СТР.

У европској средњовековној историји – посебно у централним и источним деловима континента – монголска освајања и политичке, демографске и економске промене које су их пратиле заузимају веома важно место. У имагинацији европских народа, уклапање војно супериорних дошљака у апокалиптичне представе опстало је као део колективног сећања дуго након што је војни и политички утицај Монгола нестало. У потоњој националној свести Пољака, односно Мађара, отпор монголском нападу на Лигници 1241, односно обнова земље током краљевања Беле IV такође имају проминентан положај.

Међутим, донедавно у српској историјској науци овим збивањима није поклоњено много истраживачке пажње. Радови Александра Узелца, сарадника Историјског института у Београду, умногоме су изменили ову ситуацију. Према његовим речима у *двовековној епохи Немањиха није било џренујка који је осјавио њако дубокој ујиска на савременике као шјо је њо била џрејња монјолске инвазије*. Његова монографија *Под сенком пса. Татари и јужнословенске земље у другој половини XIII века* (Утопија, Београд 2015) представља стога право освежење у домаћој медијевистици и важан допринос разумевању српског средњовековља. У најкраћем, ову књигу одликују изузетна минуциозност аутора у баратању разноврсним изворима и брижљив однос према теми проучавања – од пажљиво одабраног наслова који сажима оновремену геополитичку ситуацију која се развијала под пресудним утицајем монголског кана Ногаја (Пас) до изванредно одабраних илустрација.

Тематски, књига обухвата политичке и војне прилике настале после великих монголских похода на Запад половином 13. века па све до краја Ногајевог живота и последица слома његова државе – новог политичког устројства и демографских кретања почетком 14. века. Материјал у књизи организован је тако да паралелно прати збивања у монголским државним

творевинама и последице на југоистоку Европе – у Византији, Угарској, Бугарској и Србији. *Поход младих йринчева* 1241–1242. одредио је политичке прилике у централној и југоисточној Европи наредних неколико деценија. Сложености политичких прилика допринела су збивања која су само делимично и посредно зависила од монголског продора – обнова РOMEЈСКОГ царства на Балкану и у Малој Азији, последично опадање *ла-йинских* политичких творевина на овом подручју, унутрашња превирања у бугарским земљама, буран развој државе Немањића, политика египатских Мамелука и интереси италијанских трговачких држава. Овај комплексан политички мозаик Узелац је мајсторски реконструисао, готово без преседана у српској литератури посвећеној средњем веку.

Поред реконструкције политичких прилика, која је у средишту књиге, аутор је на многим местима полемисао са широком историографском литературом успевајући да коригује, или барем преиспита, нека устаљена гледишта. Читаоцима заинтересованим за српску или балканску средњовековну историју ови одељци ће бити посебно интересантни. На пример, разматрајући хипотезе о доласку саских рудара у Србију – једну која њихов долазак везује за избеглиштво пред монголским продором и другу по којој је он уследио тек касније на позив краља Стефана Уроша II – Узелац груписањем до сада слабо повезаних (а познатих) изворних података већу тежину даје првој могућности. Слична истраживачка акрибија присутна је и у разматрању околности око доласка на престо Стефана Уроша I, улоге *куманској елементи* у слабљењу и дезинтеграцији Другог бугарског царства, српско бугарских односа, дипломатије краља Милутина и природе његових односа са каном Ногајем.

Иако описује епоху окончану пре седам векова увиди о миграцијама и (не)уклапању дошљака у староседелачко окружење, дипломатској вештини и комплексној међуповезаности широког геополитичког подручја делују изненађујуће актуелно. Поред тога што ће читаоци ове књиге несумњиво много сазнати, они ће добити и прилику да темељније промисле о неким темама из српске средњовековне прошлости.

Јелена Пауновић Штерменски

**РАДОШ ЉУШИЋ, АНГАЖОВАНА ИСТОРИОГРАФИЈА 3,
ЦЕНТАР ЗА СРПСКЕ СТУДИЈЕ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ,
БЕОГРАД 2016.**

Радос Љушић, редовни професор Филозофског факултета и шеф Катедре за историју српског народа у новом веку до сада има преко 600 објављених библиографских јединица. Историја 19. века у Србији не може се изучавати, разумети или писати без детаљног увида у историјски и историографски опус Радоса Љушића.

Најновија књига из пера овог угледног историчара и професора под насловом *Анђажована историографија. Кријике. Полемике. Новински чланци*, са поднасловом *Кад ћеш да њресћанеш да се свађаш?* објављена је октобра 2016. године у издању Центра за српске студије Филозофског факултета у Београду и појавила се непосредно пред београдски Сајам књига. Управо због тога што је ово прва публикација Центра за српске студије Одељења за историју значајно је приказати ову књигу.

Прва књига из серијала *Анђажована историографија* објављена је 2004. године са поднасловом *Зашто мораш да се свађаш*, друга, *Анђажована историографија 2* је изашла 2014. са под насловом *Зашто настављаш да се свађаш*. Комплетан серијал све до књиге *Анђажована историографија. Кријике. Полемике. Новински чланци*, са поднасловом *Кад ћеш да њресћанеш да се свађаш?* представља критичку историографију која није уобичајена у друштвено-хуманистичким наукама а посебно у историји и историографији.

Постојање овог историјског серијала сведочи о борби Радоса Љушића да историјску науку у Србији врати на место које заслужује. Још од првих страница најновије књиге види се ауторово незадовољство стањем у Српској академији наука и уметности као и у српском издаваштву.

Научни чланци својим садржајем показују како се одвијао процес од стварања до нестајања Српске државе у 19. и почетком 20. века. Изједначавање Српства и Југословенства било је погубно за српску нацију закључује аутор.

Тумачећи историјски методолошки процес Љушић читаоцу показује како се као метод примењује научна критика. Разматрајући даља истраживања Душана Батаковића о настанку Начертанија Илије Гарашанина аутор можда отвара савремену историјску полемику.

Ова књига је веома вредна за сваког изучаваоца историје и историјску науку јер објашњава начин проучавања прошлости на начин на који то чине историчари. Аутор објашњава историјску науку својим верним читаоцима и њен развојни пут од Увода у историјске студије, обавезног предмета на основним студијама историје на Одељењу за историју Филозофског факултета, преко методолошког начина рада историчара који је најважнији за историјску науку па до већ поменуте научне критике и полемике коју можда могу да примене само најталентованији историци. Због тога је такав метод у историјској науци и врло ретко коришћен.

Гарашаниново Начертаније Љушић оцењује као план развоја српске државе и истиче да то није мит него историјска чињеница. Аутор износи претпоставку да је тек југословенство довело до потпуне интеграције српске нације тиме што су Срби морали сами себе да дефинишу унутар југословенске државе – Србин једнако је православац, презиме на ић. Име на и презимена, важна за породицу, појединца и народ по мишљењу Љушића била су битан део стварања српске нације.

У Уводу своје књиге *Миран и безбрижан* и у новинским чланцима Љушић објашњава дубоку кризу у којој се налази српско друштво данас. Српски народ аутор је окарактерисао као архаичан, недисциплинован, и нерадан. Указује на постојање псеудо историографије, говори о људима који не само да не умеју да читају или пишу већ не умеју ни да мисле.

Аутор истиче грешке у образовању деце у данашњој Србији у основном, средњем и високом школству. Закључује да реформе у српској држави морају да започну преображајем школског система и његовом прилагођавњу потребама деце. Историчар указује на значај Интернета као основног начина едукације данашње српске деце.

На основу проучавања других европских нација аутор закључује да би и српска нација требала прво да се дефинише а онда настави даље ка европским интеграцијама. Због Brexit – а који аутор дефинише као бекство Велике Британије из европске заједнице, не подржава тренутну спољну политику Србије усмерену ка европским интеграцијама. У закључку Љушић веома мудро у односу на све претходно наведене проблеме у унутрашњој и пре свега спољашњој политици Србије и Европе указује на уништавање еколошких система на читавој планети и потребу обнављања еколошких ресурса.

Библиографија / Bibliography

Мирослав Поповић
Библиотека Одељења за историју
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
miroslav.popovic@f.bg.ac.rs

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФИЈЕ СРБИЈЕ ЗА 2015. ГОДИНУ¹

СКРАЋЕНИЦЕ

Архив	Архив – часопис Архива Југославије
БИГ	Београдски историјски гласник
Весник ВМ	Весник Војног музеја
ВИГ	Војноисторијски гласник
Годишњак ДИ	Годишњак за друштвену историју
Зборник МС за друштвене науке	Зборник Матице српске за друштвене науке
Зборник МС за историју	Зборник Матице српске за историју
Зборник МС за класичне студије	Зборник Матице српске за класичне студије
Зборник ФФ у Приштини	Зборник Филозофског факултета у Приштини
ЗРВИ	Зборник радова Византолошког института
ИЧ	Историјски часопис
ССА	Стари српски архив
ТИ	Токови историје
ЦС	Црквене студије

1 Библиографија садржи историографске радове и преводе објављене у Србији 2015, према испису из каталогизације Народне библиотеке Србије. Бројеви неких часописа и неке публикације из 2015. још се нису појавили и ти ће се радови унети као допуна Библиографије у наредном броју, као и бројеви и публикације који нису били доступни.

АНТИКА И РАНОВИЗАНТИЈСКИ ПЕРИОД

- Avramović, Sima, Legal Standing and Civic Identity of Athenian Mercenaries – A Case Study, *Анали Правног факултета у Београду* 3 (2015), 40–55.
- Boškov, Svetozar – Stojkovski, Boris, *Koptski jezik i dešifrovanje hijeroglifa*, u: *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* [Elektronski izvor]. 4. 1 / [urednice Snežana Gudurčić, Marija Stefanović], Novi Sad : Filozofski fakultet, 2015, 163–176.
- Boškov, Svetozar, *History of the Pre-Roman Lower Danube River Basin In the Studies of Rastislav Marić*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 41–58.
- Васиљевић, Љубиша, *Прилоі проучавању античке прошлости у ірагу Сїталаћу*, *Браничевски гласник* 10 (2015), 25–32.
- Vlahos, Constantinos, *Communis Patria et Pater Patriae ou l'appropriation politique de l'espace à Rome*, *Анали Правног факултета у Београду* 3 (2015), 201–211.
- Vujčić, Nemanja, *A Letter of Hadrian to Naryka and The Perception of Greek Polis Under Roman Rule*, *БИГ* 6 (2015), 23–48.
- Вујчић, Немања, *Каракалин едикт и ірагови Јоније*, *Зборник МС за класичне студије* 17 (2015), 99–108.
- Дамјановић, Срђан – Ковачевић, Данијела, *Филемонов фрајменит и либертиаријански аргументи*, *Зборник МС за класичне студије* 17 (2015), 111–124.
- Димитријевић, Милан С., *Асїролоїија у антици*, *Зборник МС за класичне студије* 17 (2015), 197–210.
- Димитријевић, Милијан, *Прилог познавању хеленистичке фортификације на југоисточном Јадрану*, *ВИГ* 1 (2015), 185–206.
- Ђурић, Жељко Р., *Кратак прилог за изучавање живота и дела Светог Атанасија Александријског*, *Богословље* 2 (2015), 3–25.
- Иванишевић, Вујадин, *Касноантички ірад у Илирику и њеова ітрансформација*, у: *Константин Велики у византијској и српској традицији*, приређивач Љубомир Максимовић, Београд: Завод за уджбенике, 2015, 49–62.
- Кунчер, Драгана, *Религијска пракса становника космајских рудника у доба Царства*, *ИЧ* 64 (2015), 13–32.
- Јањић, Драгана, *Епископ и град у светлу црквено–канонских правила помесних и васељенских сабора*, *ИЧ* 64 (2015), 33–42.
- Јањић, Драгана, *Халкидонски дрос и јерменски ейискоийи*, *ЦС* 12 (2015), 321–330.
- Јордовић, Иван, *Платон и демократски корени тиранског човека : студије о кнежевском огледалу, антидемократској теорији и тиранској типологији у класичној Грчкој*, одговорни уредник Душан Т. Батаковић, Београд : Балканолошки институт САНУ, 2015, 216 стр.

- Jordović, Ivan, *Socrates and Solon in Plato's Gorgias*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 17–24.
- Ljubomirović, Irena, *Latin Panegyrics Issued for Imperial Propaganda as Exemplified by Constantine the Great*, *Теме* 4 (2015), 1419–1434.
- Крсмановић, Бојана, *Константин Велики у византијској традицији*, у: *Константин Велики у византијској и српској традицији*, приређивач Љубомир Максимовић, Београд: Завод за уџбенике, 2015, 15–28.
- Маниманис, Василије М. – Теодосију, Евстратије – Димитријевић, Милан С., *Козмолошки њоїледи Св. Григорија из Нисе*, *Зборник МС за класичне студије* 17 (2015), 145–156.
- Marjanović, Dragoljub, *Seventh Ecumenical Council and Historical Representations of Patriarchal Successions in Literature of the Late 8th and Early 9th Century Byzantium*, *БИГ* 6 (2015), 49–68.
- Mirković, Miroslava, *Acca Larentia: Myth and Model*, *БИГ* 6 (2015), 7–22.
- Mirković, Miroslava, *Rimljani na Đerdapu : istorija i natpisi*, Zaječar : Narodni muzej ; Negotin : Muzej Krajine, 2015, 135 str.
- Mirković, Miroslava, *Patria Potestas or Murder in the Family*, *Анали Правног факултета у Београду* 3 (2015), 5–17.
- Obradović, Mirko, *Contributions to the Study of Neleid Anthroponomy IV: The Heroic Name Nestor as a Personal Name Among the Hellenes*, *Istraživanja* 26 (2015), 18–36.
- Петровић, Владимир П., *Римска насеља и комуникације од Јаграна до Дунава : (I–IV век)*, Ниш : Филозофски факултет ; Београд : Балканолошки институт САНУ, 2015, 388 стр.
- Petrović, Vladimir P. – Filipović, Vojislav, *The First Cohort of Cretans, a Roman Military Unit at Timacum Maius*, *Balkanica* 46 (2015), 33–40.
- Pilipović, Sanja, *Agriculture and Worship: A Contribution to the Study of Daily Life in Roman Singidunum and its Environs*, *БИГ* 6 (2015), 41–59.
- Poloјас, Milena, *Liberum corpus aestimationem non recipit. Istorijat i aktuelnost једне правне регеле*, *Зборник МС за класичне студије* 17 (2015), 124–144.
- Поповић, Радомир, *Васељенски сабори у контексту Константиновог наслеђа*, у: *Константин Велики у византијској и српској традицији*, приређивач Љубомир Максимовић, Београд: Завод за уџбенике, 2015, 29–48.
- Поповић, Радомир В., *Ептеријин сѝис Поклоњење Свѝтим местѝима — Peregrinatio ad loca sancta о монашѝву на Истѝоку*, *Богословље* 1 (2015), 240–249.
- Поповић, Радомир, *За и против Халкидона – Севир Антиохијски (+538)*, *Богословље* 2 (2015), 56–65.
- Radulović, Ifigenija – Vukadinović, Snežana, *Loca Pannonica in Greek Source Texts*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical*

- and Medieval Studies, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 25–40.
- Самарџић, Глигор М., *Биљешке о комуникацији Мокри До – Дилунџум са усџуџ–ним насељима*, Зборник радова ФФ у Приштини 4 (2015), 155–164.
- Самарџић, Глигор М., Биљешке о путној станици и насељу Vindenis на комуникацији Naisus–Lisus, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 69–77.
- Самарџић, Глигор, *Исџочна Херџеџовина у римско доба*, Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2015, 439 стр.
- Самарџић, Глигор М., *О џтрадицији виноџрадарсџива (неколико џримџера са џуџа Далмаџије)*, Зборник радова ФФ у Приштини 3 (2015), 83–92.
- Sancho Gomez, Miguel P., *Constantine, Constans and the Comes Rei Militaris* (306–350), Ниш и Византија 13 (2015), 477–488.
- Сич, Магдолна, *Јавноџравна џравила реџулисања водовода и снадбевања водом у сџтаром Риму*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 3 (2015), 1081–1096.
- Сич, Магдолна, *Тумачење џрава у складу са џравичношћу у Римском џраву*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 2 (2015), 617–634.
- Smirnov–Brkić, Aleksandra, *New Insight into the Latin and Greek Recensions of the Passion of St. Irenaeus of Sirmium*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 59–74.
- Стаменковић, Александар, Учешће лаика у избору клирика у Византијском царству од IV–VIII века, Ниш и Византија 13 (2015), 523–534.
- Stojkovski, Boris, *Dva istočnjačka sinaksara kao izvor za rano hrišćanstvo Sirmijuma i Panonije*, у: *Communication, culture, creation*, editors Virginia Popović ... [et al.], Arad : “Vasile Goldiș” University Press ; Novi Sad : Fondacija Europa, 2015, 784–791.
- Ferjančić, Snežana, *Regrutacija podunavskih legija: XIV Gemina*, Зборник МС за класичне студије 17 (2015), 85–98.
- Ferjančić, Snežana, *The Ala Pannoniorum in the Army of Illyricum*, *Istraživanja* 26 (2015), 37–45.
- Фотић, Ана, *Свешџеничка џеоџрафија хришћана џоком џрва чеџири века*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 228–246.
- Hurbanič, Martin, *The Nomads at the Gates: Some Notes on the use of Siege Artillery by the Avars. (From the Fisrt Attack on Sirmium o the Siege of Constantinople)*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 75–90.
- Чавошки, Коста, *Полибијево разумевање улоге Тихе у историјским збивањима*, Глас САНУ 17 (2015), 73–84.

Шукунда, Марко, *Верска йолийиика Констйантйина Великој изражена кроз царске констйийиуције Codex Theodosianus-a*, у: Српска теологија данас 2014, књи-га 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 152–167.

СРЕДЊИ ВЕК

Алексић, Владимир, *Градски кнежеви у „јрчким“ областима Срјској царсјтва*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уред-ник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 123–138.

Алексић, Владимир, *Краљица Јелена и срјски владарски йоменици*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 31–37.

Алексић, Владимир, *Повеља краља Стефана Душана охридској Цркви Богороди-це Перивлепте*, ССА 14 (2015), 23–39.

Алексић, Владимир, *Српски деспот, монах Доротеј – великосхимник Јован Кали-вит, Натписи и записи 1* (2015), 131–139.

Алексић, Владимир – Стаменовић, Игор, *Црква Св. Николе у Станичењу и срп-ско–бугарско разграничење у Понишављу у XIII–XIV веку*, БИГ 6 (2015), 99–118.

Алексић, Марко, *Наоружање и војна ойрема йешике коњице у време Сјтефана Ду-шана*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 79–90.

Алексић, Марко, *Реформа српске војске у време Стефана Душана*, ВИГ 2 (2015), 9–32.

Ανδρούδης, Πασχάλης, *Ο πύργος του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου Αγίου Όρους*, ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебдић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 149–166.

Almási, Tibor, *The Main Institutions of Literacy of the Places of Authentication during the Middle Ages in the Area of Modern-day Vojvodina*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 91–104.

Антић, Дејан, *Митрополија у Серу под окриљем српске државе од 1345. до 1371. године*, Баштина 39 (2015), 111–128.

- Атанасов, Димитър В., Един развоен епизод от биографията на косовската легенда: „Българската анонимна хроника и расказът на битката на Косово поле“, Браничевски гласник 10 (2015), 53–70.
- Бабић, Борис, *Пад Босне под османлијску власт у свјетлости византиских и њосивизантиских извора*, у: Пад Босанског краљевства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 175–194.
- Благојевић, Милош, *Човек и њуриродна средина*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Сениша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 27–40.
- Божанић, Снежана – Кисић Божић, Милица, *Оледи из историје земљорадње у Верилијевић Георгијкама и српским средњовековним изворима*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Сениша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 151–168.
- Božanić, Snežana – Kisić-Božić, Milica, *Two Sides of the Same Coin: a Portrait of Matthias Corvinus in the Historiographical Work of an Italian Humanist*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 173–190.
- Božanić, Snežana, *The Political and Cultural Life of Despot Đorđe Branković in Syrmia*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 191–204.
- Божанић, Снежана – Харди, Ђура, *Религиозно–морални контекст заштитне средњовековној историја*, Зборник МС за друштвене науке 150 (2015), 79–99.
- Бојанин, Станоје, *Две изубљене њовеље Бранковића и њихова копијација (Хиландар Но. 58 и Но. 59)*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 359–384.
- Бојанин, Станоје, *Ђурилометодијевска традиција у њокајничким књигама српске редакције (XIV–XVII век)*, у: Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе 863–2013, уредници Јованка Радић, Виктор Савић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 125–147.
- Бојић, Славољуб, Храбри ратници деспота Стефана у Бици код Ангоре 1402. године, Расински анали 13 (2015), 7–18.
- Бојковић, Гордан, *Један рани њомен хусара*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 91–108.

- Бојковић, Гордан, *Најтйису у Тришкој цркви*, Натписи и записи 1 (2015), 35–40.
- Бојковић, Гордан – Ђокић, Небојша, *Трећа ѓранслација шела еванђелисте Луке*, Браничевски гласник 10 (2015), 41–52.
- Бојковић, Гордан, *Померање йолийичкој, верској и духовној средийшја са Косова и Мейхохије у Моравску Србију*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 43–54.
- Бојовић, Драгиша, *Теолоија љубави у „Жишцију краљице Јелене“*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 139–146.
- Bubalo, Ђорђе, *Istorija i istoriografija rukopisa*, у: *Zakonik cara Stefana Dušana*. Knj. 4, Tom 1, Patrijaršijski, Bordoških, Popinački, Tekelijin, Sandićev, Koviljski, Beogradski, Reževići, Karlovački, Vršачki, Grbaljski, Bogišićev i Jagićev rukopis, urednici Kosta Čavoški, Ђорђе Bubalo, Beograd : SANU, 2015, 1–72.
- Бубало, Ђорђе, Један незапажен извор о Косовској бици, ВИГ 2 (2015), 33–53.
- Бубало, Ђорђе, *Логос формула у хрисовуљи цара Сшефана Уроша Манасштуру Лаври (1361)*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебцић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 323–338.
- Bubalo, Ђорђе, *Studije o zakonskim spomenicima srednjeg veka*, у: Mihaljčić, Rade, *O starom srpskom pravu*, Beograd : Srpska književna zadruga, 2015, VII–XII.
- Булић, Дејан, *Црква у Рагошићима*, ИЧ 64 (2015), 85–134.
- Васиљевић, Марија, *Настанак српских родослова и летописа као последица политичких и друштвених промена*, Иницијал 3 (2015), 95–118.
- Vilimonović, Larisa, *Deconstructing the Narrative, Constructing a Meaning: Why Was the Alexiad Written?* ЗРВИ 52 (2015), 207–235.
- Vilimonović, Larisa, *Gendering Politics – The Female Authorial Voice of Anna Komnene*, Годишњак ДИ 1 (2015), 7–36.
- Војводић, Драган, *О времену издавања повеља којима краљ Душан потврђује Хиландару даривање Манастира Светог Ђорђа и села Уложишта, а Хрусијском пиргу поклања цркву у Липљану*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебцић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 251–258.
- Војновић, Милан, *Црквене йрилике у „земљи“ Дрини*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 221–227.
- Вујовић, Огњен Б., *О коренима и карактеру нормативног уређења кривичног дела крађе у традицији Душановог законодавства*, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 79–96.
- Вукашиновић, Милан, *Напрсло огледало? – Формирање идеалног владара у Епипру и Никеји у првој половини 13. века*, ЗРВИ 52 (2015), 313–329.

- Глушац, Јелена, *Задушбине духовних лица у српској Десџоџовини*, Богословље 2 (2015), 233–239.
- Глушац, Јелена, Кнез и деспот Стефан Лазаревић и манастир Велика Лавра Светог Атанасија на Светој Гори, *Зборник МС за друштвене науке* 153 (2015), 739–746.
- Gomez, Raul Estangüi, *Actes autographes de l'empereur Manuel II Palaiologos conservés dans les archives du Mont Athos*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, *Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић*, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 409–426.
- Delouis, Olivier, *Un acte de vente inédit de 1321: le monastère de Karakala et la famille des*
- Kabasilas*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, *Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић*, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 227–250.
- Деминцев, Михаил, *Древнерусский памфлет на Михаила VIII Палолога в свете герменевтического анализа*, ЗРВИ 52 (2015), 381–391.
- Дојчиновић, Данијел, *Хаџиоџрафичносѝ Житија краљице Јелене*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 151–166.
- Драгичевић, Павле, *Правци ѿурских најада на Босну 1463. ѿодине*, у: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 129–174.
- Ђекић, Ђорђе, *О ѿореклу иконе Боѿородице Косенице*, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем*, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: *Историја*, Лепосавић 2016, 33–42.
- Živeti u Srednjem veku : (hrestomatija srednjovekovnih tekstova)*. 1, Vojislav Jelić, Radi-voј Radić, Beograd : Evoluta, 2015, 224 str.
- Živković, Valentina, *Sentio me grauatum de malo ablato: Compensation for the Sin if Ill-gotten gain in the Wills of Kotor (Cattaro) Citizens 1326–1337*, *Balkanica* 46 (2015), 61–78
- Живојиновић, Драгић М., *О цару Пеѿру из ѿовеља Светѿом Ђорђу Скојском*, ИЧ 64 (2015), 43–54.
- Живојиновић, Драгић М., *Хрисовуља бугарског цара Јована Александра манастиру Зографу (март 1342, индикт X)*, *Иницијал* 3 (2015), 185–196.
- Загарчанин, Младен, *Манасѿиѿ Раѿиѿц и краљица Јелена*, у: *Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени*, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 85–115.

- Zakonik cara Stefana Dušana. Knj. 4, Tom 1, Patrijaršijski, Bordoških, Popinački, Tekelijin, Sandićev, Koviljski, Beogradski, Reževići, Karlovački, Vršачki, Grbaljski, Bogišićev i Jagićev rukopis, urednici Kosta Čavoški, Đorđe Bubalo, Beograd : SANU, 2015, XVIII, 652 str. Зарковић, Божидар, Структура хиландарског поседа на Косову и Метохији у средњем веку, ЦС 12 (2015), 357–372.
- Zečević, Nada, The Endowment License of Pope Sixtus IV to Leonardo III Tocco (10 September 1476): The Church of St. Demetrios on Lefkada and Its Place in the Plans of the Roman Curia, Иницијал 3 (2015), 225–240.
- Ивановић, Милош, „Добри људи“ Новобрдског законика деспота Стефана Лазаревића, ИЧ 64 (2015), 159–188.
- Ивановић, Милош, Лажна хрисовуља цара Стефана Душана о међама хиландарских поседа на Светој Гори, ССА 14 (2015), 41–64.
- Ивановић, Милош, *Уређење манастирској живоји у српским властѐоским задужбинама средњеј века*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 197–203.
- Исаиловић, Невен, *Дипломатичке особености владарских и великашких исјерава уочи и након пада средњовековне босанске државе*, у: Пад Босанског краљевства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 29–86.
- Исаиловић, Невен, Један непознати извор о предаји градова Хрвоја Вукчића Хрватинића угарском краљу Жигмунду 1410. године, ИЧ 64 (2015), 135–158.
- Исаиловић, Невен, Четири писма из 1450. и 1451. године о промету дубровачке робе према Босни, Мешовита грађа 36 (2015), 21–36.
- Јаковљевић, Александар, *Између османској и ујарској крајиштини – османско зајоседање Подриња и ујарска ојсада Зворника 1464. године*, у: Пад Босанског краљевства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 227–258.
- Јањић, Драгана – Ђокић, Небојша, *Повеља манастира Дренче*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 9–32.
- Јањић, Драгана – Ђокић, Небојша, *Рафаило I: једини Србин васељенски патријарх*, Баштина 39 (2015), 87–110.
- Јечменица, Дејан, *Око наводној усјујања дела српској шрибути Цркви Свејој Николе у Барију*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Бе-

- ограду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 95–108.
- Јечменица, Дејан, *О српско–немачким везама у средњем веку*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 55–68.
- Јечменица, Дејан, Писмо жупана Милтена и Ружица којим позивају Дубровчане на станак, ССА 14 (2015), 9–21.
- Јечменица, Дејан, *Повеља краља Стефана Тврђака I Дубровнику*, ССА 14 (2015), 115–142.
- Јовановић, Гордана, *О повељи десјоџа Ђорђа, Јована и десјоџице Анјелине Манастиру Свејоја Павла на Свејој Гори 1495, 3. Новембра, у Куйинику*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебцић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 443–456.
- Јовић, Растко, *Краљица Јелена: светијиљество Исиока и Зайага*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 171–182.
- Катанчевић, Андреја, Да ли су Саси имали привилегије у мешовитим споровима у средњовековној Србији? Анали Правног факултета у Београду 2 (2015), 107–118.
- Кнежевић, Бранка, Историјске, друштвене и црквене прилике у источној Србији (XIV–XVI век), Глас САНУ 17 (2015), 85–107.
- Коматина, Ивана, *Срби на њују крстиаша*, ИЧ 64 (2015), 55–84.
- Коматина, Ивана, Српски владари у Алексијади – хронолошки оквири деловања, ЗРВИ 52 (2015), 173–194.
- Коматина, Предраг, *О српско–бујарској іраници у IX и X веку*, ЗРВИ 52 (2015), 31–42.
- Коматина, Предраг, *О ірвом іомену монашїва на Аїџону*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Целебцић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 27–34.
- Коматина, Предраг, *Полиїички іоложај Конавала у IX и X веку*, Иницијал 3 (2015), 11–22.
- Konstantin Veliki u vizantijskoj i srpskoj tradiciji*, priređivač Ljubomir Maksimović, Beograd : Zavod za udžbenike, 2015, 170 str.
- Копривица, Марија, *„Држава“ краљице Јелене*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 13–26.
- Копривица, Марија, *Полоі іод српском влашїу у средњем веку (исїоријско–іеоірафски іреіег)*, Споменика академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Сениша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Бе-

- ограду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 65–94.
- Крсмановић, Бојана, *Акџи њроша Герасима о усџујању Хиландара Србима*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 101–112.
- Крсмановић, Бојана – Тодоровић, Дарко, *О Теофилакџивој Одбрани Евнуштва* (I), ЗРВИ 52 (2015), 91–172.
- Крстић, Александар, Два необјављена латинска писма деспота Стефана Лазаревића, Иницијал 3 (2015), 197–210.
- Крстић, Александар, Деспот Ђурађ Вуковић и закуп коморе у Нађбањи, ИЧ 64 (2015), 237–252.
- Крстић, Александар, *Десџоџи Стефан Лазаревић и Баџочина*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Сениша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 109–122.
- Крстић, Александар, Писмо деспота Ђурђа Вуковића угарском краљу Ладиславу V (Смедерево, 14. август 1445), Мешовита грађа 36 (2015), 7–20.
- Крстић, Александар, Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића, ЗРВИ 52 (2015), 359–379.
- Крстић, Дарко, Апокалиптички елементи у опису Битке код Дористолона (971), ЦС 12 (2015), 347–356.
- Kurtović, Esad, *Sudbina Pavlovića и odnosima Bosne и Osmanlija*, у: Пад Босанског краљевства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 9–28.
- Lauritzen, Frederick, *An Athonite Assembly Described in the Typikon of Monomachos*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 73–82.
- Lemajić, Nenad, The Serbian Population of the Banat and the Western Mureş Basin in the 15th and 16th Centuries (and its Local and Military Leaders), in: The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies, editor Ђура Харди, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 205–222.
- Лоис, Георгиос Нектариос, Допринос грчко–српској средњовековној писмености: хришћанка султанија Мара Бранковић (1418–1487), Теолошки погледи 3 (2015), 635–644.
- Максимовић, Љубомир, *Владар и манастир*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 93–100.

- Marjanović, Dragoljub, *Modes of Narrativity in the Short History of Nikephoros of Constantinople*, ЗРВИ 52 (2015), 9–29.
- Марјановић-Душанић, Смиља, *Нови Констџаниџин у српској џисаној џтрадицији средњеџ века*, у: Константин Велики у византијској и српској традицији, приређивач Љубомир Максимовић, Београд: Завод за удџбенике, 2015, 81–98.
- Марјановић-Душанић, Смиља, *Повеље за лимски Манастџир Св. Аџосџола и српски владар као ретник апостолима*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 167–176.
- Марјановић-Душанић, Смиља, *Харизма и ауторитет: скица за хагиографски портрет Светог Саве*, ЗРВИ 52 (2015), 277–289.
- Матовић, Тамара, *Μετὰ θάνατον δώρον у свейџојорским акџиима*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 427–442.
- Μερτζιμέκџς, Νικόλαος Αρυ., *Περί της Ξενοφωντινης ἀμπελικџς του Αγίου Φιλίππου και τџν σχέσεων των μονџν Ξενοφџντος και Χελανδαρίου. Ιστορικџ έρευνα των αθωνικџν πηγџν*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 589–598.
- Миљивојевић, Владан, *Надгробни споменик браће Живчић из Врбице код Аранђеловца, Натписи и записи 1* (2015), 9–19.
- Миљковић, Бојан, *Сава, Сџефан Радослав и Димиџџрије Хомџџин*, ЗРВИ 52 (2015), 259–275.
- Миљковић, Бојан, *Усџав и дрџање џсалџџира и Хиландарски џџиџик*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 139–148.
- Митровић, Катарина, *Краљица Јелена и бенедикџџинске џтрадиције у Приморју*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 65–81.
- Митровић, Катарина, *Млеџачка реџублика и Зеџска миџроџолија у XV веку*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 37–54.
- Митровић, Катарина, *Оџаџ Трифун Амџров Болица и ливелисџџи на џоседима Манастџира Св. Ђорџа џред Перасџџом (1457–1458)*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 191–202.
- Мишић, Синиша, *Друшџџвена сџџрукџџура Призрена у 14. веку*, у: Зборник радова у част академику Десанки Ковачевић Којић, уредници Рајко Кузмановић,

- Драгољуб Мирјанић, Ђуро Тошић, (Зборник радова, Одјељење друштвених наука, књ. 10, књ. 38), Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске, 2015, 319–325.
- Мишић, Синиша, *Инокосне њородице и задруге у средњовековној Србији*, Гласник Завичајног музеја 10/11 (2015), 9–28.
- Мишић, Синиша, *Историјска географија средњовековних српских земаља у делу Јована Цвијића*, Браничевски гласник 10 (2015), 33–40.
- Мишић, Синиша, Коњуси – прилог социјалној структури српског средњовековног друштва, БИГ 6 (2015), 91–98.
- Мишић, Синиша – Копривица, Марија, *Оишија хрисовуља цара Сјефана Душана Хиландару*, ССА 14 (2015), 65–106.
- Мишић, Синиша, *Сеоске међе у средњовековној Србији*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 41–56.
- Мишић, Синиша, *Српска њородица у њозном Средњем веку*, Etnoantropološki problemi 2 (2015), 357–381.
- Pavlikianov, Kyrrill, *Il culto di San Costantino imperatore nei monasteri del Monte Athos*, ПЕРИВОЛОС, књ. 2, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 541–548.
- Pavlović, Војана, *Mount Athos in the Historical Work of Nikephoros Gregoras*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 309–322.
- Paidas, Constantine, *Secular Life's Behaviour and Debauchery Among Nuns. An Unedited Homily by the Patriarch of Constantinople Kallistos I*, ЗРВИ 52 (2015), 343–357.
- Panou, Eirini, *Apocryphal Genealogy in Fourteenth-Century Serbia*, Ниш и Византија 13 (2015), 261–270.
- Parageorgiou, Angeliki, *The Earliest Mention of Stefan Nemanja in Byzantine Sources*, Ниш и Византија 13 (2015), 39–48.
- Пејић, Светлана, *Краљица и монахиња Јелена и Црква Благовештења Градац – црквице о даривањима*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 187–196.
- Пекић, Радмило Б., *Дубровачки анђуинин Галеацо Бруњоли из Манџове*, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 45–68.
- Пентковский, Алексей М., *Славянское боџслужение в архиепископской святейшей Мелфодия*, у: Свети Ђирило и Методије и словенско писано наслеђе 863–

- 2013, уредници Јованка Радић, Виктор Савић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 25–104.
- (Перовић), Давид, Владар по образу и по подобију Свети Стефан Владислав I, *Богословље 1* (2015), 5–18.
- Петровић, Владета, *Градски мейош*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 139–150.
- Петровић, Владета, *Инојлемени и иноверни у Даниловом зборнику*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 29–36.
- Петровић, Владета, Повеља цара Стефана Душана Хиландару о селу Карбинцима, *ССА 14* (2015), 107–114.
- Пириватрић, Срђан, *Хронолоија њрвих владарских акаџиа краља Милуџина из даџиџ љосле освајања Скоџља*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 205–214.
- Пириватрић, Срђан, *Ђириломейоџијевске џтрадиџије и срџске обласџи џре љосџанка ауџокефалне цркве у краљевсџиву Немањџића 1219. љодине*, у: Свети Ђирило и Методије и словенско писано наслеђе 863–2013, уредници Јованка Радић, Виктор Савић, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 103–124.
- Поповић, Даница – Поповић, Марко, *Келије Манасџира Св. Николе у Дабру*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 177–188.
- Поповић, Даница – Поповић, Марко, *Мироџочиви џроб Свеџоџ Симеона у Сџугениџи – нови љоџлед*, ЗРВИ 52 (2015), 237–257.
- Поповић, Даница, *Реликвије Часноџ крсџа у средњовековној Србији*, у: Константин Велики у византијској и српској традиџији, приређивач Љубомир Максимовић, Београд: Завод за уџдебенике, 2015, 99–121.
- Popović, Mihailo St., *Das Kloster Hilandar und seine Weidewirtschaft in der historischen Landschaft Mazedonien im 14. Jahrhundert*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 215–226.
- Popović, Mihailo St., *Die Topographie der mittelalterlichen Stadt Skopje zwischen byzantinischem und serbischem Reich (13.–14. Jh)*, Иницијал 3 (2015), 35–56.
- Поповић, Мирослав М., *Нови осврџи на даџтовање љисма – заклейџве краљџице Јелене дубровачком архиеџискоју, кнезу и оџиџиџини*, у: Јелена: краљџица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљџици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 53–60.

- Поповић, Мирослав М., *Почеци кармелићанскої рега*, Теолошки погледи 3 (2015), 627–634.
- Поповић, Мирослав М., *Свѣѣи Норберѣи и ред ѣремонсѣраѣа*, Теолошки погледи 1 (2015), 71–80.
- Поповић, Радомир, Однос ктитора и игумана према Хиландарском и Студеничком типпику Светог Саве, Зборник МС за друштвене науке 151 (2015), 239–248.
- Porčić, Nebojša, *The Menelogem in Serbian Medieval Document–Making*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебѣић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 285–298.
- Price, Brian R., A Proposed Methodology for the Validation of Historical European Martial Arts, Иницијал 3 (2015), 57–69.
- Radić, Radivoj, Srbi pre Adama i posle njega : istorija jedne zloupotrebe : slovo protiv “novoromantičara”, Београд : Evoluta, 2015, 238 str.
- Radić, Radivoj, *Carigrad : priče sa Bosfora*, Београд : Evoluta, 2015, 296 str.
- Радић, Радивој – Шуица, Марко, *Зашићо нема Срба у „вавилонској кули“ Јохана Шилѣберѣера?* Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 221–236.
- Радичевић, Дејан – Шпехар, Перица, Порфирогенитови међаши на Истру и старомађарски археолошки налази у Војводини, ЗРВИ 52 (2015), 43–55.
- Репацић, Милена, Жанр у функцији ироније: литерарна освѣта Михаила Псѣла, ЗРВИ 52 (2015), 57–89.
- Rigo, Antonio, Le Mont Athos entre le patriarche Jean XIV Calécas et Grégoire Palamas (1344–1346), ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебѣић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 259–284.
- Rhoby, Andreas, Lexikographisch–sprachliche Bemerkungen zu den byzantinisch–griechischen
- Urkunden des Heiligen Berges Athos*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебѣић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 35–60.
- Рокаи, Петар, *Гувернер, банови, краљѣви и херѣѣи Босне љосле њеної љага 1463. љодине*, у: Пад Босанског краљѣвства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајѣво – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајѣву – Филозофски факултет у Бања Луци, 259–272.
- Rokai Petar – Rokai, Melina, *Jedno pismo kao izvor za istoriju Novog Sada u srednjem веку*, Godišnjak FF u Novom Sadu 40, 2 (2015), 237–244.

- Rokai, Petar, *The warriors of despot Stefan Lazarević in Spiš/Szepes/Zips according to the Chronicon de Georgenberg*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies*, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 169–172.
- Рудић, Срђан, Властела Павловића на повељама босанских краљева, ИЧ 64 (2015), 223–236.
- Рудић, Срђан, *Прилози познавању босанске властеле након пројасићи краљевства*, у: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 273–290.
- Raptis, Konstantinos T., *Seeking the marketplaces of Byzantine Thessalonike*, Ниш и Византија 13 (2015), 237–250.
- Рудић, Срђан – Тодоровић, Јелена, Повеља угарског краља Жигмунда Рестоју Милохни (18. јануар 1436. године), Иницијал 3 (2015), 211–224.
- Савић, Александар З., „Извишљање“ Вавилона – географија и хагиографија у блискоисточном итинерару Светог Саве Српског, ЗРВИ 52 (2015), 291–312.
- Савић, Виктор, *Устави за држање италијана и Хиландарски титлици*, у: ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 139–148.
- Савић, Марија, *Римске виле русиике на Косову и Мейохији*, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем*, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: *Историја*, Лепосавић 2016, 55–64.
- Смиљанић, Аранђел, *Дипломатија и дипломатијски уочи, за вријеме и након пројасићи средњовековне босанске државе*, у: *Пад Босанског краљевства 1463. године*, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 87–28.
- Станковић, Владан, Положај Будванске епископије у средњем веку и будвански епископи у XV веку, ЦС 12 (2015), 331–346.
- Станковић, Владан, Стварање феудалне државе у време Стефана Немање, Баштина 38 (2015), 45–56.
- Stanković, Vladan, *The Location of Toponym „Fontana“ in Budva*, БИГ 6 (2015), 129–140.
- Стојковски, Борис, *Архијаконији и жује на тилу средњовековној Срема*, Споменница академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Срниша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 203–220.
- Stojkovski, Boris, *Augustinians and Dominicans in Medieval Syrmia*, in: *The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval*

- Хайдаров, Тимур Ф., Епидемија „Черной смерти“ в русских княжествах и в Золотой орде (1345/46–1430): предпосылки и последствия, ИЧ 64 (2015), 189–222.
- Halász Éva B., The Chancellery and the Diplomats of the Hungarian Dukes in the 14th Century, Иницијал 3 (2015), 71–94.
- Chalkou, Maria, Number Theory in Byzantium According to Codex Vindobonensis Phil. Gr. 65: The Numbers and the Positional Numeral System, Иницијал 3 (2015), 119–138.
- Hardi, Đura, *Petrovaradin – the „Seat“ of Charles Robert of Anjou*, in: The Cultural and Historical Heritage of Vojvodina in the Context of Classical and Medieval Studies, editor Đura Hardi, Novi Sad: Faculty of Philosophy, Department of History, 2015, 139–168.
- Цветковић, Бранислав – Гаврић, Гордана, *Краљица Јелена и фрањевци*, у: Јелена: краљица, монахиња, светитељка: тематски зборник радова посвећених краљици Јелени, уредник Катарина Митровић, Манастир Градац, 2015, 119–135.
- Цвијановић, Ирена, *Норманска Сицилија у делима Идрисија и Ибн Ђубајира, арајских њуџојисаца из 12. века*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 9–28.
- Цвијановић, Ирена Р., Опис средњовековних градова и комуникација на Балкану у делу арапског путописца Идрисија, Расински анали 13 (2015), 47–52.
- Чаировић, Ивица, *Ојис Карла Великој у Ајнхардовом делу* Живот Карла Великог, Богословље 2 (2015), 195–210.
- Чаировић, Ивица, *Ушницаји ирских монаха на словенска њлемена (VII и VIII век)*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 22–31.
- Jones, Graham, Seas, Saints, and Politics: the Role of the Supernatural in State–Building and Culture–Forging in the World of Stefan Nemanja, Ниш и Византија 13 (2015), 75–92.
- Шаркић, Срђан, *Сшницање својине ѓѓ аџорѓс у ирчким њовељама српских владара*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебѓић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 299–308.
- Шаркић, Срђан, Уговор о размени (permutatio) у римском, византијском и српском средњовековном праву, ЗРВИ 52 (2015), 313–329.
- Cheynet, Jean–Claude, *Les Tzintziloukai*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебѓић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 61–72.
- Шпадијер, Ирена, *Алејорија раја код Светјој Саве и Сшефана Првовенчаној*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић, уредници Бојан

- Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 113–126.
- Штетић, Марина, Виногради на поседима манастира Свети Арханђели код Призрена, БИГ 6 (2015), 119–137.

16–18. ВЕК

- Амедоски, Драгана, *Вакуфнама Мехмед-беја Обреновића из 1516. године*, у: Пад Босанског краљевства 1463. године, уредници Срђан Рудић, Дубравко Ловреновић, Павле Радичевић, Београд – Сарајево – Бања Лука: Историјски институт Београд – Филозофски факултет у Сарајеву – Филозофски факултет у Бања Луци, 291–310.
- Гавриловић, Владан – Нинковић, Ненад, *Зайисник Синода Карловачке митрополије из 1760. године*, Мешовита грађа 36 (2015), 95–112.
- Васин, Горан – Нинковић, Ненад, *Смрт између санитарних јройиса и народних обичаја: куја у Срему 1795–1796*, Зборник МС за друштвене науке 151 (2015), 277–287.
- Gavrilović, Vladan S. – Ninković, Nenad Đ., *Srbi u Habzburškoj monarhiji tokom 18. veka – između Večkog dvora i ugarskih vlasti*, Годишњак ФФ у Новом Саду 1 (2014), 69–110.
- Гаврић, Горан, Ратне машине војног инжењера Леонарда да Винчија, Весник ВМ 42 (2015), 29–48.
- Дабић, Војин С., Војводство, властелинство и трговиште Пакрац од краја XVII до половине XVIII века, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 31–56.
- Ђокић, Небојша – Думић, Оливера, *Зайиси из Манасџира Фенек*, Натписи и записи 1 (2015), 141–147.
- Ђukić, Dalibor, *The Legal Status and Monastic Organization of Mount Athos in the 18th Century*, Анали Правног факултета у Београду 3 (2015), 234–250.
- Ђурић, Ђорђе, Један модел креирања историјске свести: Руска академија и варјашко питање, Зборник МС за друштвене науке 152 (2015), 471–486.
- Златић Ивковић, Зорица, *Манасџир Враћевиница и српски усџаници*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 139–152.
- Илић, Јелена, *Славонско–сремска војна јраница јоловином XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 57–98.
- Илић Мандић, Јелена, *Последице рајџа и кује у Панчевачком дисџриктију (1737–1739)*, Зборник МС за историју 92 (2015), 9–18.
- Илић Мандић, Јелена, Попис православних свештеника Петроварадинске регименте из 1760. године, Мешовита грађа 36 (2015), 73–94.

- Катић, Срђан, *Рударство Чертерна и Троїлава (16–17. век)*, Наша прошлост 16 (2015), 9–24.
- Катић, Срђан, *Тврђава Авала (Гјузелце) 15–18. век*, ИЧ 64 (2015), 253–272.
- Катић, Срђан – Урошевић, Урош, *Вакуфи у сумарном ѱојису Смедеревскої санѱака из 1530. године*, Мешовита грађа 36 (2015), 37–72.
- Косић, Марија, *Britansko–mletački odnosi pred Drugi morejski rat: diplomatija u službi trgovine*, Годишњак ФФ у Новом Саду 1 (2014), 59–68.
- Косић, Марија – Даж, Харис, *The Loss of Niš in 1689. and Ottoman Diplomacy*, Теме 3 (2015), 981–994.
- Коцић, Марија, *Државна лутрија у Венеѱији (Lotto) од 1713. до 1715. године: сведочење британских извора*, ИЧ 64 (2015), 273–286.
- Коцић, Марија, *Јакобити у Урбину 1718. године у светлости британско–млетачких односа*, ВИГ 1 (2015), 9–22.
- Косић, Марија, *Trgovina Engleske sa Levantom u doba Velikog turskog rata (1683–1699)*, БИГ 6 (2015), 141–154.
- Косић, Марија, *The Problem of „Albanian Nationalism“ During the Reign of Koca Mehmed Ragib Pasha (1757–1763) in the Light of the Venetian Report*, Истраживања 26 (2015), 82–90.
- Краљ, Марија, *Демографија Земунске православне парохије од 1783. до 1795. године*, Српске студије 6 (2015), 125–144.
- Кулунѱија, Јована, *Слика Манастира Милешева и околине у белешкама путописаца 17. и 18. века*, Наша прошлост 16 (2015), 53–60.
- Legkikh, Victoria, *An Unknown Creation of the 16th Century Hymnographer. Michael the Monk: A New Version of the Service to SS. Boris and Gleb*, Иницијал 3 (2015), 161–182.
- Лукић, Никола, *Монашка ѱравила миѱрополија Викенѱија Јовановића и њихов ѱишцај на боїслужбени живої Карловачке миѱрополије*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 209–220.
- Magina, Adrian, *Peter Petrović and Protestantism. Aspects Concerning the Patronage of the Reformation during Its Early Period*, Иницијал 3 (2015), 139–160.
- Мићић, Небојша, *Надїробни натїис у Борини из 1697. године*, Натписи и записи 1 (2015), 91–96.
- Mrgić, Jelena, *A Polyphony of Stories from 17th and 18th-century Southeastern Europe*, Годишњак ДИ 2 (2015), 7–24.
- Nedeljković, Slaviša – Đorđević, Miloš, *Political Circumstances in the Pashaluk of Belgrade on the Eve of Serbian Revolution (1787–1804)*, Теме 3 (2015), 965–979.
- Nektarios Lois, Georgios, *Η σημασία της ανασυστάσεως του Πατριαρχείου Πεκίου (1557) στην διατήρηση της πίστεως και της εθνικής ταυτότητας των Σέρβων την περίοδο της Οθωμανοκρατίας*, ЦС 12 (2015), 373–382.

- Петровић, Владета, *Нашииис на фасади Цркве Светиој Мине у Штјави*, Натписи и записи 1 (2015), 41–46.
- Пузовић, Владислав, Суђење Дамаскину Хиландарцу на Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века, *Анали Правног факултета у Београду* 2 (2015), 135–153.
- Радосављевић, Недељко В., *Данило, мийройолийи ужичко ваљеовски и ирновски*, Српске студије 6 (2015), 145–162.
- Стојадиновић, Милош, *Насеља у крушевачком и левачком крају 1530. године*, *Расински анали* 13 (2015), 31–46.
- Точанац Радовић, Исидора, Захтеви и жалбе Горњокарловачке епархије на народно–црквеном сабору 1781. године, *Зборник о Србима у Хрватској* 9 (2015), 99–134.
- Точанац Радовић, Исидора, *Српски календар верских иразника и иерезијанска реформа*, *Зборник МС за историју* 91 (2015), 7–38.
- Фајфрић, Борис Ж., Марко Антун де Доминис (Досподентић) – римокатолички теолог, научник и екумениста, *Зборник радова ФФ у Приштини* 2 (2015), 219–234.
- Фин, Моника, *Центри српске културе XVIII века : Кијев–Будим–Венеција*, превела с италијанског Кристина Копрившек, Нови Сад : Академска књига, 2015, 223 стр.
- Škergo, Ana, *One Franciscan and His Epitaph*, *Ниш и Византија* 13 (2015), 489–506.
- Шулетић, Небојша С., *Стиановниийиво санцака Пакрац ирема иойису из 1565. године*, *Зборник о Србима у Хрватској* 9 (2015), 7–30.

19. И ПОЧЕТАК 20. ВЕКА

- Алексић-Пејковић, Љиљана, Покретање велешко–дебарског митрополитског питања. Дипломатска активност српске владе 1906–1907. године, *Вардарски зборник* 10 (2015), 1–44.
- Алексић-Пејковић, Љиљана, *Преилед српско–бујарских односа 1904–1909. године*, *Вардарски зборник* 10 (2015), 61–84.
- Алексић-Пејковић, Љиљана, Српско питање и политика Италије после њеног уједињења (1870–1880), *Глас САНУ* 17 (2015), 185–212.
- Алексић-Пејковић, Љиљана, *Српско ииийање у иолийичким илановима Иијалије у 20. веку*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 151–160.
- Андрејић, Живојин, *Порекло, иородичне и рогбинске везе кнеза Милоша и њејових ирвака у Друјом српском усјанку – Лија Обреновића*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке ступ-

- дије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 39–60.
- Андрејић, Живојин, Родбинске везе Вожда Карађорђа са његовим војводама и јунацима, као пресудан фактор у подизању Првог српског устанка, Шумадијски анали 8 (2015), 34–73.
- Антић, Дејан, Узроци слабљења демографске позиције Срба у Старој Србији на прагу 20. века, Теме 4 (2015), 1447–1460.
- Арсић, Милољуб, *Антионије Ристић Пљакић, војвода карановачки*, Наша прошлост 16 (2015), 25–42.
- Атлагић, Марко – Мацура, Миленко, *Хералдика од њочейка Друиој српској устјанка до 1835. јодине*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 69–80.
- Бабац, Душан М., Српска војска у рату са Бугарском 1885–1886. : са приповеткама Бранислава Нушића из тог периода *The Serbian Army in the war with Bulgaria 1885–1886. : with short stories by Branislav Nusic from that period*, Београд : Медија центар Одбрана, 2015, 206 стр.
- Бабић, Николина – Стевић, Миломир, *Митрополић нишки Мелетије и Друиој српски устјанак*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 277–288.
- Батаковић, Душан Т., *Србија, арбанашки њокрећи и зашћићта Срба на Косову и Метјохуји (1878–1912)*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 45–74.
- Батножић, Владо – Микић, Јелена – Маринковић, Тања, *Лечење рањених и њовређених у Друиој српском устјанку*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 301–310.
- Белов, Михаил Валерьевич, В. А. Панов: *њисъмо К. С. Аксакову*, Зборник МС за историју 91 (2015), 85–94.
- Белов, Михаил, М. П. Појодин. (*Пућешестјивие в Сербию. 1846. њ.*), Мешовита грађа 36 (2015), 183–194.
- Becherelli, Alberto, *Serbia and the Balcan Wars in the Reports of the Italian Military Attaché in Belgrade, Carlo Papa di Costigliole*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vućetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 65–100.
- Блажић Пејић, Јована, Предлог о оснивању Словенског друштва узајамне помоћи у Москви из 1889. године, Мешовита грађа 36 (2015), 279–288.

- Блажић Пејић, Јована, Руска словенска добротворна друштва и Српско подворје у Москви (1874–1917), ИЧ 64 (2015), 337–362.
- Bled, Jean Paul, *L'Autriche-Hongrie et les guerres Balkaniques*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 101–106.
- Божих, Софија, Бугарска академија наука, Српска краљевска академија и македонско питање 1913. године, Вардарски зборник 10 (2015), 251–262.
- Боловић, Ана – Челиковић, Борисав, *Црква Свештој Николе у Љубовници – устанничка задужбина*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 235–264.
- Borožan Igor, Monument to king Aleksandar Karađorđević in Ljubljana, ИЧ 64 (2015), 375–402.
- Борозан, Игор, *Уобличавање сећања и култура приложничтва у Србији 19. века: случај Драгиње Санојле Пејровић*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 180–196.
- Vagnini, Alessandro, *Italy and Serbia: From Assassination of Aleksandar Obrenović to the Pig War*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 53–64.
- Васин, Горан, Поповима да кројимо капу – антиклерикализам српске политичке елите у Хабзбуршкој монархији у другој половини 19. и почетком 20. века, БИГ 6 (2015), 193–213.
- Васин, Горан, Сабори раскола : српски црквено–народни сабори у Хабзбуршкој монархији 1861–1914., Београд : Службени гласник, 2015, 814 стр.
- Velinova, Zorica, How Sofia became a Capital or the Story of a Fatal Attraction, Годишњак ДИ 1 (2015), 37–56.
- Видосављевић, Слађана – Стакић, Мирјана, Прва призренска и нишка учитељица Анастасија – Наста Димитријевић (1816–1886), Баштина 39 (2015), 161–170.
- Виријевић, Владан – Делетић, Здравко, *Разграничење Србије и Црне Горе у Метохији 1912–1914. године*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 171–185.
- Војводић, Михаило, *Економски чиниоци националне стратегије Србије уочи Првој балканској рата*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 15–24.
- Војводић, Михаило, *О улози Анексионе кризе у заостравању односа између Србије и Аустро–Угарске*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник

- Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 468–474.
- Vojvodić, Mihailo, *Samo svojim putem : Stojan Novaković u skupštinskom i javnom životu Srbije 1905–1915.*, Beograd : “Filip Višnjić”, 2015, 338 str.
- Војводић, Михаило, Србија и Турска уочи Првог балканског рата (очекивања српских политичара), Глас САНУ 17 (2015), 255–262.
- Војиновић, Станиша, *Два ђесника из времена Вучићеве буне*, Мешовита грађа 36 (2015), 141–182.
- Војиновић, Станиша, *Иван Иванић*, Вардарски зборник 10 (2015), 189–206.
- Војиновић, Станиша, *Скојски лисци „Вардар“ (1908–1912, 1914)*, Вардарски зборник 10 (2015), 207–226.
- Vrandečić, Josip, *Branding a Province: The Restorationist Dalmatia*, Limes plus 3 (2015), 65–74.
- Вукотић-Лазар, Марта М. – Даниловић-Христић, Наташа М., *Раси и развој Београда од 1815. го 1910. године*, Зборник радова ФФ у Приштини 3 (2015), 51–80.
- Вулетић, Александра, *Развојни циклус породичног домаћинства средином 19. века. Пример села Гостиља*, ИЧ 64 (2015), 287–312.
- Гавриловић, Владан С., *Попис Бачке епархије 1811. године*, Зборник МС за историју 91 (2015), 73–83.
- Гусев, Никита, *Руски „фронт“ борбе за македонију: Срби и Бугари у Петербургу 1912–1913. године*, ВИГ 2 (2015), 77–95.
- Dajč, Haris – Todorović, Jelena, *The Ionian Islands after Napoleon*, Limes plus 3 (2015), 85–99.
- Делић, Нино, *Инструкција за полицијске службенике војних комуитета из 1833. године*, Мешовита грађа 36 (2015), 119–140.
- Дипломатско њредсџавнишиџво Србије у Цариграду. Т. 1, 1830–1858*, приредили Мирослав Перишић, Александар Марковић, Светозар Рајак ; [превод на енглески Мирјана Миленковски] = *Diplomatic Representation of Serbia in Constantinople. Vol. 1, 1830–1858 / prepared by Miroslav Perišić, Aleksandar Marković, Svetozar Rajak ; [translation into english Mirjana Milenkovski]*, Београд : Архив Србије = Belgrade : Archives of Serbia, 2015, 671 стр.
- Дипломатско њредсџавнишиџво Србије у Цариграду. Т. 2, 1859–1868*, приредили Мирослав Перишић, Александар Марковић, Светозар Рајак ; [превод на енглески Мирјана Миленковски] = *Diplomatic Representation of Serbia in Constantinople. Vol. 2, 1859–1868 / prepared by Miroslav Perišić, Aleksandar Marković, Svetozar Rajak ; [translation into English Mirjana Milenkovski]*, Београд : Архив Србије = Belgrade : Archives of Serbia, 2015, 593 стр.
- Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije : 1903–1914. Knj. 4, sv. 2/1, 1/14. juli – 30. septembar / 13. oktobar 1910. godine : iz fondova Arhiva Srbije i Jugoslavije*,

- priređili Ljiljana Aleksić–Pejković, Kliment Džambazovski ; urednik Vasilije Đ. Krestić, Beograd : SANU, Odeljenje istorijskih nauka, 2015, 661 str.
- Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije : 1903–1914. Knj. 4, sv. 2/2, 1/14. oktobar – 31. decembar 1910 / 13. januar 1911. godine : iz fondova Arhiva Srbije i Jugoslavije, priredili Ljiljana Aleksić–Pejković, Kliment Džambazovski ; urednik Vasilije Đ. Krestić, Beograd : SANU, Odeljenje istorijskih nauka, 2015, Str. 663–1297.
- Дракић, Гордана, *Улога и значај Огсека за унутрашње њослове Нарогне ујраве за Банат, Бачку и Барану*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 4 (2015), 1681–1694.
- Думић, Оливера – Ђокић, Небојша, *Бишка на Чејру – ог мииа до истиине*, Весник ВМ 42 (2015), 49–68.
- Думић, Оливера – Ђокић, Небојша, *Стрељачко оружје оријенталног порекла у српској војсци у првој половини 19. века*, Расински анали 13 (2015), 65–84.
- Думић, Оливера, *Османска оргија у време Другој српској устанка*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 81–114.
- Ђере, Золтан К., *Мађарски либерали и народносно иишање 1848–1868*, Годишњак ФФ у Новом Саду 1 (2014), 11–24.
- Ђокић, Небојша – Башић, Јулија, *Цркве у Смедеревској нахији у време прве владе књаза Милоша, први део (цркве у Осипаоници, Лозовику, Лапову и Селевцу)*, Браничевски гласник 10 (2015), 105–160.
- Ђокић, Небојша, *Друи српски устанак – сираијеијска размаирања*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 27–38.
- Ђурић, Ђорђе, *Руски њосланик у Србији Николај Харшви и балкански рашови*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 203–212.
- Женарју Рајовић, Ивана, *Прилој њознавању делайности велешких зоирафа у Рашко–јризренској епархији*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 95–106.
- Живогић, Александар, *Предлог реорганизације Српске војне обавештајне службе из 1909*, ВИГ 2 (2015), 179–194.
- Зарковић, Весна, *Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице*, Баштина 38 (2015), 79–92.
- Зарковић, Весна, *Огнос аиа и бегова љрема чифчијама хришићанима у Косовском вилајету љред крај љурске владавине*, у: Косово и Метохија у контексту

- балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 107–119.
- Зарковић, Весна, Ситуација у Старој Србији за време Руско–јапанског рата, Баштина 39 (2015), 129–142.
- Иветић, Велимир, Др Тодор Павловић (1876–1915). Заборављени научник и официр, ВИГ 1 (2015), 207–223.
- Ivetić, Jovana, *Diplomatic Mission of Dimitrije Matić in Rome during 1878*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 37–52.
- Ичйер, Абдурахман, Сербия и Турция в годы Младотурецкой революции и Россия, Српске студије 6 (2015), 283–297.
- Јагодић, Милош, Извештај Василија Ђорђевића о догађајима у Старој Србији из јула 1854, Мешовита грађа 36 (2015), 195–206.
- Jagodić, Miloš, Library of the Ministry of Foreign Affairs of the Principality of Serbia in 1846, Istraživanja 26 (2015), 106–132.
- Jagodić, Miloš, Failed Conspiracy: Organization and Preparation of the Serbian Uprising against Ottoman Rule in 1840–1841, Limes plus 3 (2015), 39–62.
- Јанковић, Иван, *Ајсеници Суда окружија београдској 1837–1841*, Српске студије 6 (2015), 196–221.
- Јанковић, Иван, Опште блуднице: проституција у Београду у првој половини 19. века, Годишњак ДИ 2 (2015), 25–52.
- Јањић, Јован, Улога свештенства у стварању и раду државе Првог српског устанка (Други део), Зборник МС за друштвене науке 150 (2015), 53–64.
- Јевђовић, Јевђа, *Кућа кнеза Милоша у Горњој Црнући*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 265–276.
- Јерић, Кристијан, Српски посланици на Угарском сабору од 1884. до 1905. године, Српске студије 6 (2015), 250–282.
- Jorgensen, Christer, *A Norwegian Among the Serbs: Colonel Henrik Angell's Military Mission to Serbia during the First Balkan war (1912–1913)*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 243–257.
- Југовић, Снежана – Вељковић, Младен, *Србија у Анексионој кризи*, Расински анали 13 (2015), 119–130.
- Карамидалковић, Ненад, Доктор Херман Август Мајнерт, први крагујевачки окружни физикус, Шумадијски анали 8 (2015), 85–103.
- Карамидалковић, Ненад, *Херман Август Мајнерт, доктор без ираница*, Зборник МС за историју 92 (2015), 19–37.

- Ковачевић, Душко М., *Русија, радикали и краљ Милан (1881–1899)*, Споменица ИАС 14 (2015), 13–25.
- Krestić, Vasilije Đ., *Austrougarska građa o Ujedinjenoj omladini srpskoj*, Novi Sad : Matica srpska, Odeljenje za društvene nauke, 2015, 343 str.
- Krestić, Vasilije Đ., О памфлету Франје Кућача “Vuk i Vukovci, njihov rad i njihovo nastojanje”, u: Vuk Stefanović Karadžić, urednik Nada Milošević–Đorđević, Beograd : SANU, 2015, 7–64.
- Крестић, Василије Ђ., *Срби из Угарске и балкански ратнови*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 25–30.
- Крестић, Петар В., *Пречани – знамениити Бачвани*, Глас САНУ 17 (2015), 213–230.
- Крсмановић, Драган, Протокол рада Комисије за утврђивање ужичког војишта у 1910. години, Историјска баштина 24 (2015), 99–134.
- Кулаузов, Маша, Неозакоњени пројект измена и допуна Законика о грађанском судском поступку сачињен 1872. године, Анали Правног факултета у Београду 2 (2015), 119–134.
- Кулаузов, Маша, *Предлози измена законске одрбе о истраживању ванбрачној очиниства из 1855. године*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 4 (2015), 1751–1760.
- Кутлешић, Милан, Вицеадмирал Кодрингтон и Битка код Наварина 1827. године, Мешовита грађа 36 (2015), 113–118.
- Лемајић, Ненад, Цензура и заплена новина „Hrvatski branik“ између 1897. и 1890. године, Споменица ИАС 14 (2015), 116–122.
- Леовац, Данко, Два писма Миливоја П. Блазнавца руском министру војном Д. А. Миљутину 1867, Српске студије 6 (2015), 381–389.
- Леовац, Данко, *Србија и Русија за време грује владавине кнеза Михаила : (1860–1868)*, (Библиотека Саборник), Београд: Службени гласник, 2015, 338 стр.
- Leovac, Danko, *The Serbian Question, Russia and Italian Unification (1859–1866)*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 19–36.
- Луковић, Милош Д., *Дрући српски устанак као међаш Српске револуције*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 11–26.
- Љушић, Нада, Правилник за теренску службу при катастарском премеру у 1892. години, Наша прошлост 16 (2015), 143–158.
- Љушић, Радош, Хроника подгорског села Исток. Део 2, Време суровости, Београд : Фреска, 2015, 353 стр.

- Макуљевић, Ненад, *Анијажовање уметника у служби Краљевине Србије током Првој балканској рати*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 305–316.
- Макуљевић, Ненад, *Османско–српски Београд : визуелност и креирање градског идентитета : (1815–1878)*, Београд : Тору, 2015, 255 стр
- Манојловић, Миroljub, *Knez Miloš i Požarevac*, Požarevac : Eparhija braničevska, Odbor za prosvetu i kulturu, 2015, 224 str.
- Marković, Života, *Miloš Obrenović : od Dobrinje i Takova do kneževskog prestola*, 2. dopunjeno i prošireno izd. (1. izd. u izdanju Narodne biblioteke Požega), Požega : Narodna biblioteka, 2015, 135 str.
- Марковић, Томислав, *Српско–турски уговор о миру 1914. јодине*, Српске студије 6 (2015), 66–94.
- Марушић, Александар, *Обреновићи као задужбинари рудничко–таковској краја*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 189–316.
- Мастиловић, Драга, *Српска јолиитичка елија у Босни и Хереџовини и Први балкански рат*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 129–150.
- Микавица, Дејан, *Политички и правни положај Срба у Хабзбуршкој монархији до почетка Првог светског рата*, Српске студије 6 (2015), 298–321.
- Микић, Ђорђе, *Први балкански рат 1912. и унутрашња питања Аустро–Угарске*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 107–127.
- Миладиновић, Јово, *Српска војска у османлијским штампаним и рукописним изворима (1881–1915)*, ВИГ 2 (2015), 54–76.
- Милићевић, Милан Ђ., *Дневник. 2, (23. септембар 1872 – 6. април 1877)*, приредио и предговор написао Петар В. Крстић, Београд : Архив Србије, 2015, 498 стр.
- Милосављевић, Борис, *Двобој у Србији: историјски, правни, политички и морални аспект*, Годишњак ДИ 1 (2014), 7–36.
- Милосављевић, Борис, *Слободан Јовановић у Министарству иностраних дела (1892–1897) (Први део)*, Зборник МС за историју 92 (2015), 39–59.
- Миљковић Катић, Бојана, *Сјруктурне промене у јољојривреди Кнежевине Србије*, Глас САНУ 17 (2015), 141–164.
- Мирковић, Зоран, *Грк Георгије Захаријадис – несуђени српски законотисац*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 3 (2015), 1069–1080.

- Мићић, Небојша, Прилог за биографију рујанског капетана Неша Стојановића, *Историјска баштина* 24 (2015), 7–12.
- Nedeljković, Slaviša, *Between the Imperial Government and Rebels (Old Serbia During the Rebellion of the Shkodra Pasha Mustafa Bushati and the Bosnian Aristocracy)*, *Istraživanja* 26 (2015), 91–105.
- Недељковић, Славиша, Од манастирских и приватних до првих српских световних школа на Косову и Метохији, *Српске студије* 6 (2015), 181–195.
- Недељковић, Славиша, Призренска богословија и национални рад у српским областима у Македонији од 1871. до 1887. године, *Вардарски зборник* 10 (2015), 171–188.
- Недељковић, Славиша, Политичко организовање Срба у Турској у првим месецима после победе Младотурске револуције, *Вардарски зборник* 10 (2015), 85–102.
- Недељковић, Славиша, Српска црква на Косову и Метохији у националним плановима уставобранитеља, *ЦС* 12 (2015), 397–410.
- Недић, Владислав, Београдско становништво и власт осамдесетих година 19. века, *Српске студије* 6 (2015), 222–249.
- Николић, Драган, *Неколико највише из Доње Ресаве*, *Натписи и записи* 1 (2015), 109–124.
- Новаков, Александра, *Друштвени значај српске гимназије „Дом науке“ у Солуну (1894–1910)*, *Зборник МС за друштвене науке* 153 (2015), 677–697.
- Pavlović, Ivan S., *Nikola Milićević Lunjevica : (biografija); priredio i predgovor napisao Boriša Radovanović, 2. izd., [Beograd] : Udruženje bratstva Milićevića ; Kragujevac : Istorijski arhiv Šumadije*, 2015, 89 str.
- Raunović, Jelena, *Prince Milan's Visit to Constantinople in 1874 in the Eyes of Vladan Djordjevic and Philip Hristic*, *БИГ* 6 (2015), 155–168.
- Пауновић, Јелена, Филип Христић : државник, дипломата и први српски англофил 1819–1905., Београд : Еволута, 2015, 272 стр.
- Пауновић –Штерменски, Јелена, *Уркварџово виђење међународног положаја Србије*, Београд : Еволута, 2015, 187 стр.
- Перишић, Мирослав, Историјска упоришта и савремене могућности употребе традиције и културног наслеђа. Европска вертикала српске историје у 19. веку, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, *Зборник радова*, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 17–26.
- Петковић, Ђорђе, *Кнез Милош Обреновић и Темнићани*, у: *Два века Другог српског устанка*, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 153–170.
- Петровић, Милић Ф., *Јован Јовановић Пижон о Македонском питању*, *Вардарски зборник* 10 (2015), 227–238.

- Петровић, Милић Ф., Писма Јована М. Ђирковића – Ђифе из Македоније (1904–1916) – из заоставштине Јована Јовановића Пиждона, Вардарски зборник 10 (2015), 129–130.
- Pešić, Miroslav – Mladenović, Božica, Establishment and Organization of Serbian political Parties in the 19th Century, Теме 3 (2015), 945–964.
- Поповић, Мирослав М., Кључна сведочанства развоја судства у Кнежевини Србији (1815–1869), Расински анали 13 (2015), 53–64.
- Поповић, Мирослав, Основе нормативног регулисања кривичног судског поступка у Кнежевини Србији (1846–1865), Зборник радова Правног факултета у Нишу 71 (2015), 81–95.
- Поповић, Мирослав М., Основе нормирања грађанског судског поступка у Кнежевини Србији (1846–1853), Зборник радова ФФ у Приштини 2 (2015), 191–205.
- Поповић, Мирослав, Судство у Кнежевини Србији 1838–1869. Проблеми и резултати истраживања, Баштина 38 (2015), 57–78.
- Popović, Radomir J., *Italians in Serbia in the First Half of the 19th Century*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 5–18.
- Поповић, Радомир Ј., *Симо Кајић Прекодринцац*, Глас САНУ 17 (2015), 165–178.
- Protić, Milan St., Between democracy and populism : political ideas of the People's Radical Party in Serbia : (The Formative Period: 1860's to 1903), Editor-in-Chief Dušan T. Bataković, Belgrade : Institute for Balkan Studies, Serbian Academy of Sciences and Arts, 2015, 190 str.
- Пузовић, Предраг, *Српска православна црква и балкански рајови*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 297–303.
- Радовановић, Бориша, *Ванредна скујшћина у Крајујевцу 1874*, Шумадијски анали 8 (2015), 74–84.
- Радовановић, Бориша, *Ослобођење Крајујевца 1815. године*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 125–132.
- Радовановић, Радован – Ђокић, Небојша, Попечитељи и министри унутрашњих дела Кнежевине и Краљевине Србије од јануара 1859. до Мајског преврата 1903. године, Расински анали 13 (2015), 93–118.
- Радосављевић, Јелена Н., Богослужбена књига, даривање и откуп српским земљама под османском влашћу, Српске студије 6 (2015), 163–180.

- Радосављевић, Недељко – Маринковић, Мирјана, *Попис муслиманској сџановишћива из Ужица у Рогајници 1863. године*, Мешовита грађа 36 (2015), 207–238.
- Радосављевић, Недељко, *Ниже дужности у обновљеној црквеношколској општини у Мостару (1888–1891)*, ЦС 12 (2015), 411–426.
- Радусиновић, Милорад, *Однос Николе Васојевића и кнеза Милоша*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 171–188.
- Рајић, Сузана, *О сјољној ђолијици Србије ђосле балканских рајџова*, Српске студије 6 (2015), 390–419.
- Рајић, Сузана, *Сјољна ђолијица Србије : између очекивања и реалности : 1868–1878*, (Посебна издања). Београд: Српска књижевна задруга, 2015, 582 стр.
- Рајић, Сузана, Ростислав Фадејев о руско–српској савезничкој акцији ратне 1877. године, Мешовита грађа 36 (2015), 239–250.
- Ракић, Игор, *Српска ђешика артиљерија 1883–1914*, Расински анали 13 (2015), 131–146.
- Распоповић, Радослав, *Русија и ђређовори о савезу Србије и Црне Горе*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 75–97.
- Растовић, Александар, *Велика Бријанија и Косовски вилајет : 1877–1912. године*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике, 2015, 254 стр.
- Растовић, Александар, *Енџези и Балкан : 1837–1914.*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике, 2015, 269 стр.
- Растовић, Александар, *Одјек Првој балканској рајџа у бријанском ђарламенју*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 213–224.
- Растовић, Александар, *Ситуација у Македонији 1907. године на сјраницама „Times“–а*, Вардарски зборник 10 (2015), 239–250.
- Ристић, Радомир, *Попис арачких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)*, Наша прошлост 16 (2015), 79–142.
- Rokai, Melina, *Through Feminine Lens: Victorian and Edwardian Women Constructing the Image of Serbian Women in Their Travel Accounts*, БИГ 6 (2015), 169–192.
- Rossetto, Luca, *Habsburg Venetia from Status Quo to State of Exception (1815–1854)*, Limes plus 3 (2015), 75–84.
- Самарџић, Момир – Самарџић, Сара, *Елаборати барона Швеела, марџ 1878*, Мешовита грађа 36 (2015), 251–274.

- Samardžić, Nikola, *European Legitimism and Serbian Revolution*, Limes plus 3 (2015), 11–22.
- Samardžić, Nikola, Several Ideas on Holocaust and Restitution in Historical Overview: Serbian Ethical and Property Dilemma and the Legacy of Anti-Semitism, Limes plus 2 (2015), 7–20.
- Стаматовић, Александар, *Ослобођење Метихије у Првом балканском рату и успостављање црногорских органа власти у првим месецима ослобођења*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 133–153.
- Срби 1903–1914 : историја идеја, приредио Милош Ковић, Београд : Clío, 2015, 861 стр.
- Станић, Миле, *Извештај Арсенија Шијаковића из 1879. године*, Вардарски зборник 10 (2015), 131–142.
- Станић, Миле, Програм рада Михаила Г. Ристића у Битољском вилајету 1899, Глас САНУ 17 (2015), 231–245.
- Станковић, Бранислав, *Мачва у Другом српском устанку*, Шабац : Народни музеј, 2015, 95 стр
- Станковић, Урош, *Српски превод француског Законика о грађанском уставу (1806) из 1837*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 4 (2015), 1941–1960.
- Станојловић, Нинослав, *Бојеви на Таборишту код Јагодине 1815. године – цртице и проучавању Другог српског устанка*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 133–138.
- Станојловић, Нинослав, *Генерал Вукоман Арачић (1850–1915), цртице за биографију*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 201–208.
- Стевић, Миломир – Бабић, Николина, *Вилајетски кнез Стојан Јовановић – Лешјанин*, Браничевски гласник 10 (2015), 261–265.
- Стевић, Миломир – Бабић, Николина, *Конфискација имовине беџова Френчевића*, Расински анали 13 (2015), 85–92.
- Стевовић, Љубомир С., Медаља у спомен ступања на престо књаза Милана Обреновића IV, 1872, Весник МС 42 (2015), 231–240.
- Стевовић, Љубомир С., *Сјоменица 60. годишњице Краљеве јарге*, Весник МС 42 (2015), 241–247.
- Станојевић, Саша Д., Културно–политичко ангажовање омладине према Старој Србији уочи балканских ратова, Зборник радова ФФ у Приштини 2 (2015), 207–217.

- Степановић, Славко, Велики рат 1914–1918, кроз протоколе умрлих цркава крајевачких, Шумадијски анали 8 (2015), 372–403.
- Стијовић, Милун, *Менџалиџије Срба на Косову и Метохији уочи ослобођења од турске владавине*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 121–131.
- Стијовић, Милун – Шаљић, Јована, *Одбор за ширење јеропајанге народности српске (1899. године)*, Мешовита грађа 36 (2015), 289–302.
- Стојановић, Миодраг, *Кнежеве симболије времена јрчким усјаницима*, у: Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко–таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 61–68.
- Стојановић, Миодраг, *Њеџиш – чийаалац анџичких јисаца*, Глас САНУ 17 (2015), 133–140.
- Стојанчевић, Владимир, *Из српске историјске прошлости : (1804–1918)*. 21, Пирот : Пи прес, 2015, 213 стр.
- Стојанчевић, Владимир, *Из српске историјске прошлости : (1804–1918)*. 22, Пирот : Пи прес, 2015, 216 стр.
- Стојанчевић, Владимир, *Из српске историјске прошлости : (1804–1918)*. 23, Пирот : Пи прес, 2015, 215 стр.
- Стојанчевић, Владимир, *Из српске историјске прошлости : (1804–1918)*. 24, Пирот : Пи прес, 2015, 181 стр.
- Стојанчевић, Владимир, *Један конзулски извештај из Биџоља 1901. године*, Вардарски зборник 10 (2015), 345–359.
- Стојанчевић, Владимир, *Срби на Јегрену у рају са Турцима 1912–1913. Сјор око заробљавања Шукри јаше*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 31–36.
- Стојанчевић, Владимир, *Српске школе у Солунском вилајету од краја 19. века до Младотурске револуције 1908. године – прилог познавању национално–просветног рада Краљевине Србије у Маџедонији*, Вардарски зборник 10 (2015), 45–60.
- Стојић, Биљана, Скопље од Кумановске битке до успостављања српске власти, Мешовита грађа 36 (2015), 303–320.
- Стојић, Биљана, *Француска и сјварање албанске државе (1912–1914)*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 187–202.
- Суботић, Миле, Српско–руски црквени односи у Сједињеним Америчким Државама у дргој половини деветнаестог века, Српска теологија у двадесетом веку 18 (2015), 87–96.

- Sfetas, Spyridon, *Greek Perceptions of the First Balkan War and Venizelos's Efforts to Preserve the Balkan Alliance*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 173–186.
- Терзић, Славенко, *Прилике у Сџарој Србији уочи ослобођења 1912. године*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 37–44.
- Томић, Снежана, Гајење, обрада и употреба конопље у златиборском крају, Српске студије 6 (2015), 345–363.
- Топаловић, Душко, *Мисија шведској Црвеној крсти у Србији у Првом балканском рату*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 114–242.
- Charitos, Panayotis G., *The First Balkan War and the Question of the Dodecanese*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 161–172.
- Шаркић, Срђан, *Руски пројекти државној уређења устаничке Србије*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 2 (2015), 417–430.
- Шемјакин, Андреј Л., *Русский человек на Балканах: сербская одиссея поручика Мамулова (1893–1915)*, ИЧ 64 (2015), 313–336.
- Шемякин, Андрей, *Сербия и сербы накануне балканских войн глазами русских (к дискуссии о „современном“ государстве)*, ТИ 1 (2015), 11–44.
- Шешум, Урош, *О броју Срба у Јужној Сџарој Србији 1903–1908. године*, Вардарски зборник 10 (2015), 143–170.

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И МЕЂУРАТНИ ПЕРИОД (1914–1939/41)

- Akhund–Lange, Nadine, *The Work of the Carnegie Endowment in Europe after World War One: The Libraries of Belgrade, Leuven, and Reims (1919–1928). A Comparative Approach*, ВИГ 2 (2015), 114–131.
- Akhund, Nadine, *The Carnegie Endowment for International Peace in the Great War: Perceptions and Impact of the Balkans*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 181–196.
- Андријашевић, Живко М., *О неким особеностима црногорској друштва 1914. године*, Годишњак ДИ 1 (2014), 51–74.
- Антић, Дејан Д., *Сећања Лесковачког гласника на страдање Срба под бугарском окупацијом (1915–1918)*, Зборник радова ФФ у Приштини 4 (2015), 165–180.

- Антонић, Горан, Београдска управа и развој простора леве обале Саве 1934–1941, Годишњак ДИ 3 (2015), 47–76.
- Аранитовић, Добрило, *Злочини аустро–угарској окупираној у Мачви август 1914. према записима учесника Милана М. Дачића*, у: Велики прасак: сто година агентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 319–332.
- Afflerbach, Holger, *Italy's Decision Not to Go to War in 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 175–186.
- Ahammer, Barbara, *Propaganda in the First World War*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 331–342.
- Ашковић, Драган, *Бојомољачки покрет и његова улога у време стварања Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 202–216.
- Bakić, Dragan, *Apis's Men: the Black Hand Conspirators after the Great War*, *Balkanica* 46 (2015), 219–240.
- Баковић, Никола, Источно од модернистичког раја. Српски „увезени“ антимо-дернизам у делима Чујте Срби! Арчибалда Рајса и Црногорски човјек Герхарда Геземана, *ТИ* 2 (2015), 73–99.
- Бакрач, Саша Т. – Радојчић, Стеван – Ђорђевић, Дејан, *Географско одељење у Првом светском рату*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 255–268.
- Батаковић, Душан Т., *Србија у Првом светском рату: изазови, стварања, исходи*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 17–53.
- Bataković, Dušan T., *The Young Bosnia and the „Black Hand“*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 139–152.
- Бецић, Иван, *Вучићанска кредитна банка*, *Баштина* 38 (2015), 93–112.
- Бецић, Иван, *Јужносрпска банка из Косовске Мишировице*, *Баштина* 39 (2015), 143–160.
- Бецић, Иван, *Краљевски шривачки кредитни завод*, *Наша прошлост* 16 (2015), 43–52.
- Бецић, Иван, *Општина Бриџанској посланица у Београду на југословенско–албанске односе 1921–1929*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа

- и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 187–201.
- Бецић, Иван, Приватни новчани заводи у Алексинцу између два светска рата, Архив 1–2 (2015), 118–133.
- Becić, Ivan M., Statistika i karakter spoljne trgovine Kraljevine SHS 1919–1929, Istorija 20. veka 2 (2015), 57–72.
- Бецић, Иван, Страдање манастира на Косову и Метохији у Великом рату, ЦС 12 (2015), 397–410.
- Biegański, Zdzisław, *Poljska štampa u vreme pruske okupacije o atentatu u Sarajevu i pretnji evropskog rata (jun–avgust 1914. godine)*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 25–40.
- Бишевац, Славиша, Косовска Митровица новембра 1915. године у записима са-временика, Српске студије 6 (2015), 95–109.
- Бјелица, Слободан, *Српско–румунски сѝор око Баната у Првом свейском раѝу*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 475–488.
- Bled, Jean–Paul, *La Revue de Deux Mondes et la Serbie en 1915*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 105–108.
- Богданович, Бранко Ж., Русские военные мисии – русские моряки на р. Саве и Дунай – Минно–торпедний отряд, Весник ВМ 42 (2015), 69–81.
- Божић, Софија, *Први свейски раѝ у сећањима др Милана Пецића и др Милуѝина Велимировића (1914–1915) – осврѝ на две необјављене ауѝобиоѝрафије*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 455–470.
- Божић, Софија, *Хрваѝско ѝѝињање – ѝрема ѝисању часоѝиса* Јавност, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 293–308.
- Bojković, Dušan, The Communist Party of Yugoslavia During the Autocratic Rule of King Aleksandar Karađorđević, ТИ 3 (2015), 65–88.
- Bokor, Zsuzsa, *Women and Eugenics in Interwar Transylvania*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 29–37.
- Бонѝић, Драгомир, *Избеѝлице из Русије ѝрофесори Православноѝ боѝословскоѝ факултетѝа у Беоѝраду ѝосле Првоѝ свейскоѝ раѝа*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 356–373.

- Боровњак, Ђурђија, Француска спомен-црква Солунском фронту у Београду : катедрална жупа Узнесења Блажене Дјевице Марије, Београд : Историјски архив, 2015, 41 стр.
- Борозан, Игор, *Кулић ђалих војника и уметности сећања: Храм славе на војничком тробљу у Скопљу*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 444–467.
- Бранковић, Данијела, Сремска жупанија у Првом светском рату – цензура и заплена антимонархистички оријентисане штампе, Споменица ИАС 14 (2015), 26–39.
- Bucarelli, Massimo, *Allies or Rivals? Italy and Serbia during the First World War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 247–262.
- Бурега, Владимир Викторович, *Православное движение в Закарпатской Украине в контексте международных отношений в канун Первой мировой войны*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 260–273.
- Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914–1918.. Књ. 33, Одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1920., приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд : Медија центар “Одбрана”, 2015, 651 стр.
- Велојић, Далибор, Хигијенски услови у гарнизонима Треће армијске области Војске Краљевине СХС/Југославије 1920–1934, ВИГ 2 (2015), 132–144.
- Вельковић, Младен М., *Споменници ђалим рајницима у рајовима 1912–1918. Јодине у Рибарској реци*, у: Велики прасак: сто година агента у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 345–350.
- Viagini, Antonello, *Italian Penetration in the Balkans and the Importance of Montenegro in the Relations Between Italy and Serbia during World War I (1914–1918)*, in: *Serbian–Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 161–182.
- Видановић, Предраг М., Пиротски крај у европском вртлогу 1912–1918. : (историјски приказ посвећен становништву пиротског краја, Пирот : Историјски архив, 2015, 245 стр.
- Vidovdanski atentat u Sarajevu 1914. godine : sećanja*, glavni i odgovorni urednik Momčilo Pavlović, 1. izd., Beograd : Institut za savremenu istoriju : Vojni arhiv : Društvo istoričara Srbije “Stojan Novaković” ; Indija : VAF group, 2015, 191 str.
- Видосављевић, Слађана, Делатност женске занатске школе у Ђаковици (1922–1941), Баштина 38 (2015), 131–142.

- Виријевић, Владан Р. – Делетић, Здравко М., *Парламентарни избори у Беранском округу 1920. и 1923. године*, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 3–23.
- Виријевић, Владан Р. – Делетић, Здравко М., *Парламентарни избори у Беранском срезу 1925. и 1927. године*, Зборник радова ФФ у Приштини 2 (2015), 155–172.
- Вишњаков, Јарослав В., *Српско–хрватски односи у Српском добровољачком корпусу у Русији 1916. године*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 315–327.
- Vojvodić, Mihailo, *The Serbian Parliament on Austro–Hungarian Policy Towards Serbia Prior to 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 115–128.
- Вучетић, Биљана, *Америчко јавно мњење о Србији у Првом светском рату*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 387–400.
- Guelton, Frédéric, *Les „papiers Fournier“, or Fournier’s Documents Dealing with the Serbian Army’s Campaign of 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 309–314.
- Голубовић, Видоје – Павловић, Предраг – Пешић, Новица, *Милунка Савић : вишез Карађорђевог звезде и Леије частии*, Београд : Удружење ратних добровољаца 1912–1918, њихових потомака и поштовалаца : Радио–телевизија Србије ; Нови Сад : Прометеј, 2015, 265 стр.
- Гроздић, Борислав, *Косовски завеш и српска војска у Првом светском рату*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 489–515.
- Гулић, Милан, *Далмација у освић Великој рату*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 427–452.
- Gulić, Milan, *Odnosi između Kraljevine SHS/Jugoslavije i Republike Poljske (1919–1939). Pogled iz Beograda*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić*, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 55–74.
- Дашић, Дејан Р., *Морал српске војске у Великом рату*, у: Велики прасак: сто година агентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 333–344.
- Denda, Dalibor, *Activities of Yugoslav Military Intelligence Service towards Italy 1918–1941*, in: *Serbian–Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief

- Srdan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 215–230.
- Денда, Далибор, *Геополитичке прилике у Европи и српски рајни план 1914. године*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 111–138.
- Денда, Далибор, *Српски рајни заробљеници у Великом рају*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 269–290.
- Дерок, Јован В., *Тојлички усџанак и оружани ошћор у окупираној ошћбини 1916–1918 године*, Репринт изд., Београд : Удружење топличана, 2015, 137 стр.
- Dimić, Ljubodrag, *Serbian Historiography on the Great War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 383–408.
- Димић, Љубодраг, *Србија и Први светски рај – њошњивречности ејохе и узроци сукоба*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 11–38.
- Динчић, Александар – Симовић, Бојана, *Ниш у рајном дневнику министра војној деветстој њејнаесте*, Ниш : Нишки културни центар, 2015, 197 стр.
- Dragosavljević, Vasilije, *Influences of Italian Fascism on Ideology and Political Practice of the Organization of Yugoslav Nationalists (ORJUNA)*, in: *Serbian–Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief Srdan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 231–242.
- Ђокић, Небојша Д., *Аероплани Бреге 19 у наоружању Ваздухопловства војске Краљевине Југославије*, Весник МС 42 (2015), 127–161.
- Ђокић, Небојша – Думић, Оливера, *В Maximal Fall: Рајни планови и сџрајне-ијски развој аАустроујарске војске у лејо 1914. године*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 111–130.
- Ђокић, Небојша, *Набавке наоружања за њошребе Српске војске од јула 1914. до новембра 1915. године*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 165–192.
- Ђрдани, Paolo, *Za srpsku vojsku : jedna zaboravljena priča*, priredila Mila Mihajlović ; [prevod sa italijanskog Mila Mihajlović], Beograd : Medija centar “Odbrana”, 2015, 187 str.

- Ђукић, Светомир, *Мемоари. Књ. 2, Први светски рат*, Београд : Медија центар “Одбрана”, 2015, 341 стр.
- Ђукић, Слободан, *Ушлицај њеосџрашеијској њоложаја Србије на развој орџанизације, формације и војне доктџрине срџске војске њочейком 20. века*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 79–110.
- Ђукић, Слободан, *Ушлицај руске војне шеорије на развој срџске војске 1878–1917. њодине*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 534–543.
- Ђурић, Ђорђе, Мемоар кнеза Лихновског као извор за утврђивање одговорности за отпочињање Првог светског рата, *Зборник МС за друштвене науке* 150 (2015), 43–51.
- Ђурић, Живојин – Траиловић, Драган, *Први светски рат и њеоеполиитичке асиџирације Аустроујарске на њочейку 20. века – оџшџи њолиџиџиколошко–исџџорџски асиџекџи*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 39–54.
- Екмеџић, Милорад, *Sarajevo 1914: Reassessment*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 21–42.
- Јестин, Mathieu, *Le secret dans la „question d’Orient“ à la fin du XIXe siècle, vu par Sainte Marie, consul de France en Macédoine*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 233–240.
- Живановић, Милан Ж., Пуковник Апис : Солунски процес хиљаду деветсто седамнаесте : прилог за проучавање политичке историје Србије од 1903. до 1918. год., Фототипско изд. – Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио–телевизија Србије, 2015, XXV, 809 стр.
- Живојиновић, Драголјуб R., *Woodrow Wilson on the Austro–Hungarian Responsibility for the Outbreak of the War 1914–1918*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 109–114.
- Живојиновић, Драголјуб, Рат у Европи се шири: Сједињене Америчке Државе и рат са Аустроугарском 1917–1918, *Глас САНУ* 17 (2015), 263–275.
- Живојиновић, Драголјуб, *Срџска Православна Црква у избеџишиџву 1916–1918*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 103–111.
- Животић, Александар, *Генерал Драџуџин Милуџиновић о оџераџијама уџичке војске 1914. њодине*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд:

- Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 139–155.
- Животић, Александар, Извештај генерала Драгутина Милутиновића о стању на граничном фронту према Бугарској 1926, ТИ 3 (2015), 169–188.
- Životić, Aleksandar, *The Austro–Hungarian War Crimes in Serbia in 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 315–328.
- Животић, Александар, *Хрватско домобранство у Србији 1914*, Зборник МС за историју 91 (2015), 39–56.
- Žutić, Nikola, *Mađari o odgovornosti za Veliki rat 1919–1929*, *Istorija 20. veka 2* (2015), 45–46.
- Из ратног дневника Љубомира Јовановића Љубе, Шумадијски анали 8 (2015), 442–465.
- Zec, Dejan, *Jugoslovensko–poljski fudbalski kontakti u međuratnom periodu*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 107–122.
- Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије. Књ. 10, за 1939. годину, приредила Јелена Ђуришић, Београд : Архив Југославије, 2015, XXII, 625 стр.
- Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије. Књ. 11, за 1940–1941. годину, приредио Драган Теодосић, Београд : Архив Југославије, 2015, XXVIII, 653 стр.
- Из стенографских бележака Српске народне скупштине 1918. године у Београду: Свечано прокламовање стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Шумадијски анали 8 (2015), 404–420.
- Илијин, Душан М., Одштетна политика Краљевине СХС на Конференцији мира (јануар–јун 1919), Зборник МС за историју 92 (2015), 61–76.
- Исић, Момчило, *Југословенска делатност Милоша Московљевића у Русији 1917/18*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 273–292.
- Исић, Момчило, *Милош Московљевић о почетку војних операција српске војске на Солунском фронту*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 471–484.
- Исић, Момчило, *Основне школе у Голубачком срезу између два светска рата*, Брањичевски гласник 10 (2015), 169–188.
- Исић, Момчило, *Основне школе у крушевачком крају у време аустро–угарске окупације 1916–1918*, Расински анали 13 (2015), 241–260.

- Исић, Момчило, *Политичко ојредељивање сељаштва између два светска рата*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 237–252.
- Исић, Момчило, *Сељаштво у Србији : 1918–1941. Књ. 3, Политички животи на селу*, Београд : Институт за новију историју Србије : “Филип Вишњић”, 2015, 528 стр.
- Jagodić, Miloš – Radonjić, Ognjen, *Pyrrhic victory : the Great War and its immediate consequences for Serbia's economy*, u: The Economic Causes and Consequences of the First World War, editors Ivan Vujačić, Mihail Arandarenko, Belgrade: Ekonomski fakultet, Centar za izdavačku delatnost, 2015, 219–235.
- Јаковљевић, Слободан, Српска Православна Црква у Конкордатској борби 1937. године — покушај нове синтезе (II део), Богословље 1 (2015), 269–293.
- Јаћимовић, Мирослав, *Ириџ и добровољци из Ириџа у Првом светском рату*, Споменница ИАС 14 (2015), 157–164.
- Јашовић, Предраг – Петковић, Ђорђе, *Велика Морава као административна граница у окупираној Краљевини Србији (1916–1918), прилози с Кайије Поморавља*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 131–150.
- Јеротијевић, Зоран, Проблем Конкордата између Ватикана и Краљевине Југославије 1937. године, ЦС 12 (2015), 427–434.
- Јовановић, Владан, Кривична дела на подручју Апелационог суда у Скопљу и њихово процесурање 1929–1941, ТИ 1 (2015), 71–84.
- Јовић Кривокапић, Гордана, *Европски корени француској југословенској иокејта на иочетку 20. века*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 155–166.
- Ionitã, Cosmin, *The Diplomacy of Neutralization: Russo–Romanian Relations in July Crisis 1914*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 109–124.
- Kazimirović, Miloš – Hautman, Hans, *Krvavi trag Velikog rata : zločini Austrougarske i njenih saveznika 1914–1918 u svetlu austrijskih dokumenata*, [tekstove Hansa Hautmana preveo s nemačkog Miloš Kazimirović], Novi Sad : Prometej ; Beograd : Radio–televizija Srbije, 2015, 234 str.
- Karl, Lars, „Tsars and Monsters“: Reflections on Soviet Cinema during Perestroika, Годишњак ДИ 3 (2015), 7–22.
- Каровић, Гордана П., *Страдање бродова Српској бродарској друштву на иочетку Великој рату*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 293–302.

- Carteny, Andrea, *Italy, End of the Great War and the Union of Montenegro with Serbia: Details from Italian Documentation*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 183–198.
- Катона, Чаба, Први светски рат у сећању мађарских учесника Првог светског рата. Прилог вредновању ратних дневника и мемоара, ВИГ 1 (2015), 224–237.
- Каширин, Василиј Б., *Борбена вредност српске војске на почетку Првој светској рату према оценама руских војних стручњака*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 237–254.
- Кнежевић, Милош, *Разумевање у јановијуму Великој рату – осврт на јумачење ратне прошлости Србије у историјском и политичком искуству*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 303–356.
- Ковачевић, Јелена, Фракцијске борбе међу члановима КПЈ у Сремскомитровачкој казниони, 1937–1939, Архив 1–2 (2015), 105–117.
- Ковић, Милош, *Бриџанско јавно мњење о Николају Велимировићу (1915–1919)*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 402–415.
- Ković, Miloš, *The Peace Initiative of Sir Edward Grey and his Proposal for Austro–Hungarian occupation of Belgrade (29–31 July 1914)*, in: The Serbs and the First World War 1914–1918, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 299–308.
- Ковић, Обрад – Ковић, Милош, *Срби у Првом светском рату : енциклопедија у сликама*, Београд : Орландо, 2015, 64 стр.
- Колаковић, Александра, *Француски интелектуалци и Србија у предвечерје Великој рату*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 279–302.
- Koljanin, Dragica, *Methodological and Motivational Basis of History Textbooks for Primary Schools in the Kingdom of Yugoslavia (1918–1941)*, Istraživanja 26 (2015), 133–146.
- Koljanin, Milan, *Poljske izbeglice u Jugoslaviji 1939–1941. godine*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 141–154.
- Косановић, Богдан, *Мошви Православља у руској књижевности Првој светској рату на српске и црногорске теме*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски фа-

- култет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 374–384.
- Косик, Виктор, *Русские имена на балетных сценах в Белграде*, Српске студије 6 (2015), 322–344.
- Косик, Виктор, *Сербская Православная Церковь и прием русскою духовенства после 1917 года*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 317–334.
- Kostrikova, Elena G., *Russian Support to Serbia in July 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 205–218.
- Kocić, Milena – Stamenković, Stefan, *U. S. Financial Aid to Serbia during World War I*, Теме 4 (2015), 1435–1446.
- Krestić, Vasilije Đ., *The Serbs in Hungary during the First World War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 43–56.
- Лајбеншпергер, Ненад Л., *Сјоменик и косијурница на Гучеву – гео историјаија*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 507–514.
- Latinović, Goran, *Yugoslav–Italian Economic Relations (1918–1929): Main Aspects*, *Balkanica* 46 (2015), 171–194.
- Лексикон Првој светској раија у Србији*, [уредници Станислав Сретеновић, Данило Шаренац], 1. изд., Београд : Институт за савремену историју : Друштво историчара Србије “Стојан Новаковић”, 2015, 423 стр.
- Le Moal, Frédéric, *Le sauvetage de l’armée serbe en 1915: histoire et mémoire*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 329–338.
- Љубљанац, Светлана, *Прилої о оснивању и развоју Пољопривредне школе у Илоку*, Споменица ИАС 14 (2015), 133–150.
- Максимовић, Небојша, *Вишеградска индустрија инж. Сијанковића А. Д. – Висшаг*, Српске студије 6 (2015), 364–377.
- Maksimović, Nebojša, *The Importance of Agricultural Production in the Valjevo Area in the Drina Banovina 1929–1941*, *Istraživanja* 26 (2015), 147–166.
- Marković, Slobodan G., *Serbia’s War Losses during the Great War Reconsidered*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 369–382.
- Mastilović, Draga, *The Young Bosnians of Muslim Faith*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 153–168.

- Merlicco, Giordano, *Italy and the Austro-Serbian Crisis of July 1914*, in: Serbian-Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 121–136.
- Микетић, Урош, *Долазак краља Александра I и краљице Марије на Косово и Метохију*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 219–226.
- Milanović, Jasmina – Vacić, Zoran, *Sećanja Ludvika Hiršfelda na Veliki rat*, u: Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 41–54.
- Милетић, Александар Р., *Бакиши и државна интервенција: чиновничка корупција у Краљевини СХС*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 219–236.
- Miletić, Aleksandar R., Non-Tariff Protectionist Schemes 1918–1928. Southeast and East-central European Perspectives, ТИ 3 (2015), 51–64.
- Милићевић, Милић Ј., *Сјарешински кагар Војске Србије у Бици на Чеврњици (Лејтеју) септембра 1914. године*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 291–302.
- Milojković-Đurić, Jelena, *Great War Legacies in Serbian Culture*, Balcanica 46 (2015), 241–254.
- Милошевић, Боривоје, Аустроугарска ратна пропаганда у хрватској и босанскохерцеговачкој штампи 1914–1915. године, Зборник МС за историју 91 (2015), 57–72.
- Милошевић, Срђан, Комунистичка партија Југославије о сељачком и аграрном питању у периоду између два светска рата, ТИ 2 (2015), 101–128.
- Милутиновић, Драгутин, *Шумадијска дивизија II позива (1914–1915): мемоарски записи*, приредио Александар Животић, Београд: Медија центар “Одбрана”, 2015, 170 стр.
- Митричевић, Филип, *Ирић и Ирижани у Првом светском рату*, Споменица ИАС 14 (2015), 40–54.
- Митровић, Андреј, *Србија у Првом светском рату*, 2. изд., Београд: Службени гласник, 2015, 557 стр.
- Mićić, Srđan, Mission of Konstantin Todorov in North America 1927–1928: Yugoslav Foreign Service vs. Macedonian-Bulgarian Organisations in North America, ТИ 1 (2015), 85–122.
- Mićić, Srđan, *Poljska u jugoslovenskoj spoljnoj politici tokom 30-tih godina XX veka*, u: Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo

- Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 75–92.
- Мићић, Срђан, Проблеми и злоупотребе у југословенској дипломатској курирској служби, 1918–1941, Архив 1–2 (2015), 92–104.
- Мицић, Милан, *Историјско ѓамћење ѓошмака српских добровољаца из САД на дођађаје Првој свејској рађа, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 485–506.*
- Младеновић, Божица, *Привредне ѓриликe у Војно-ђенералном ѓвернману Србија (1916–1918), у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 363–374.*
- Motta, Giuseppe, *The Birth of Yugoslavia. A Vision from Italy (1918–1920)*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vućetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 137–160.
- Несторовић, Маријана, *Женска учииљска школа у Крађујевцу 1919–1929*, Шумадијски анали 8 (2015), 104–131.
- Ninković, Momir, Sećanje Milutina Velimirovića na epidemiju pegavog tifusa u Pirotu za vreme Prvog svetskog rata, *Istorija 20. veka 2* (2015), 189–205.
- Новаковић, Драган, *Српска ѓравославна црква у законодавстђу Краљевине Срба, Хрвађа и Словенаца и Краљевине Јуђославије*, Београд : Православни богословски факултет Универзитета, Институт за теолошка истраживања, 2015, 307 стр
- Обавештђајна служба Краљевине Србије у Великом рађу (1914–1918), аутори Милан Мијалковски ... [и др.]. – Београд : Медија центар “Одбрана”, 2015, 367 стр.
- Одбрана Беођрага : 1914–1915*, [приредили] Милорад Антонијевић, Александар Ѓурђевић ; [превод на енглески Весна Никчевић, на руски Анастасија Фирсова, на француски Наташа Милосавић], Београд : Центар за изучавање Традиције Укронија, 2015, 96 стр.
- Overlack, Peter, „World Policy“, *Colonialism and the Navy in Wilhelmine Germany*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 241–272.
- Pavlović, Vojislav G., *La France, la Serbie et la naissance de la Yugoslavie après la percée du front de Salonique en septembre 1918*, in: The Serbs and the First World War 1914–1918, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 355–368.
- Pashalidou, Efpraxia S., *Greece’s Prolonging Neutrality Perception during WWI. Stance towards Serbia*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 125–136.

- Пауновић-Штерменски, Јелена, *Улога жене и мајке у романима о Првом светском рату*, Српске студије 6 (2015), 110–124.
- Перић, Порфирије – Каран, Драган К., *Пасијирско њрисусиџво Цркве у српском народу њоком Првој светској рату*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 112–140.
- Петковић, Властимир С., *Од Рама до Крфа 1915, До њоследњеј човека--- : њрилој за исџорију IX њешадијској њука њрвој њозива*, Београд : Просвета ; Пожаревац : Град Пожаревац ; Велико Градиште : Општина Велико Градиште, 2015, 242 стр.
- Петковић, Ђорђе – Јашовић, Предраг, *Руковет патриотских/родољубивих потеза/ порука из Првог светског рата (1914–1918), примери са Капије Поморавља, Расински анали 13 (2015), 225–240.*
- Петковић, Љубица М., *Летџојис Цркве Лазарице од 1914. до 1918. њодине*, Расински анали 13 (2015), 195–224.
- Петров, Тодор, *Буџарска одбрана Дојрана (1916–1918)*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 225–233.
- Петровић, Далибор, *Православље у џроуџлу Русија, Аустро–Уџарска и Турска у свејџлу доџађаја око Првој свејџској рату*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 219–246.
- Petrović, Nenad Ž., *Ideologija varvarstva : fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*, 1. izd., Beograd : Zadruga Res publica : Mostart, 201, 147 str
- Петровић, Огњан М., *Аероплани Морис Фарман у Србији и на Солунском фронту*, Весник МС 42 (2015), 83–125.
- Петровић, Огњан М., *Пуџнички авион Аеро А–35*, Расински анали 13 (2015), 285–302.
- Пилиповић, Радован, *О архивском наслеђу Српске Православне Цркве из времена Првог светског рата (1914–1918) – фондови и збирке Архива СПЦ у Београду*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 180–188.
- Писари, Милован, *Раг Међусавезничке комисије за исџиџивање буџарских злочина у Србији у Првом светском рату*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 517–530.

- Подовац, Живомир Р., *Дејствија крушевачких ђукова у райиној 1915*, Расински анали 13 (2015), 155–176.
- Подовац, Живомир Р., *Српска авијација задивила савезнике и њројивнике*, Расински анали 13 (2015), 177–194.
- Попара, Есад, *Учитељи и свештеници долине Рибарске реке – жртве у Великом европском рату*, Расински анали 13 (2015), 261–270.
- Попов, Чедомир, *Ог Версаја до Данција*, Београд : Завод за уџбенике, 2015, XXXVI, 495 стр.
- Роповић, Никола В., *The Triple Entente and the Idea of „Great Serbia“ during the First World War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 129–138.
- Први светски рат : њовод, узроци, њоуке, њоследице и садашњост : међународна научна конференција : зборник радова*, [главни и одговорни уредник Бошко Антић ; превод са руског Бранка Димитров ; превод са енглеског Ксенија Трајковић], Београд : Клуб генерала и адмирала, 2015, 138 стр.
- Први светски рат : у документима Архива Србије. Том 1, 1914*, приредили Мирослав Перишић ... [и др.] ; [регистар имена Александар Марковић], Београд : Архив Србије, 2015, 675 стр.
- Пузовић, Владислав, *Последице Првој светској рату на српско–руске црквене одnose*, у: *Православни свет и Први светски рат*, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 335–355.
- Пузовић, Владислав, *Формирање Руске заграничне цркве у светлости канона о правима избеглих архијереја*, Богословље 1 (2015), 250–260.
- Пузовић, Предраг, *Пострадали свештеници током Првог светског рата са простора Тимочке епархије*, Богословље 1 (2015), 261–268.
- Пузовић, Предраг, *Страдање свештеника Српске Православне Цркве у Босни и Херцеговини током Првој светској рату*, у: *Православни свет и Први светски рат*, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 141–160.
- Пузовић, Предраг, *Страдање свештеника током Првог светског рата на подручију Цетињске, Пећске и Никшићке епархије*, Богословље 2 (2015), 211–220.
- Пузовић, Предраг, *Страдање свештеника током Првог светског рата на подручију Шабачко–Ваљевске епархије*, Богословље 2 (2015), 221–232.
- Радић, Радмила, *Односи Српске и Бујарске њравославне цркве између два светска рата*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 131–160.
- Радовановић, Милан, *Французи и Срби у Северној Африци (1916–1918) : неми сведоци*, Београд : М. Радовановић, 2015, 154 str.

- Радовановић, Радован – Узелац, Вања М., *Лично и вайрено наоружање официра Српске и Аустријарске војске*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 303–318.
- Радоева, Снежана А., *Бујарско–српски односи у фокусу европске дипломатије (1913–1915)*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 71–86.
- Радојевић, Мира, *Драиша Васић и совјетска Русија*, Зборник МС за историју 92 (2015), 77–91.
- Радојевић, Мира, *Јован Цвијић у друштвено–политичком животију српске и југо–словенске државе*, у: Јован Цвијић : живот, дело, време : поводом 150 година од рођења, уредници Видојко Јовић, Александар Костић, Београд: САНУ: Географски институт “Јован Цвијић”, 2015, 79–95.
- Radojević, Mira, *Jovan M. Jovanović on the Outbreak of the First World War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 187–204.
- Радојевић, Мира, *Прејиска српских интелектуалаца као извор за историју Првој светској рати – из ратних писама Јована М. Жујовића 1915–1918*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 211–246.
- Радојевић, Мира, *Србија 1914.*, у: *Први светски рат*, приредили Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић, Нови Сад : Матица српска, 2015, 201–210.
- Радојевић, Мира, *Сирана мемоаристика о Србији у Великом рату (1914–1918)*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 303–316.
- Ракић, Игор, *Генерал Војин Максимовић и његова „Кришка у ратној историјској науци“*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 193–200.
- Раковић, Александар, *Сведочења о рушењу Саборне цркве Светих апостола Петра и Павла у Шајци и сиратању у њој зајоченој српској народа (1914)*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 161–168.
- Ранковић, Зоран, *Колико је Први светски рат променио парохијски живот – виђење једног свештеника*, Српска теологија у двадесетом веку 17 (2015), 161–169.
- Ранковић, Зоран, *Светијенослужење Саве Петковића у годинама Првој светској рати*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузо-

- вић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 169–179.
- Rasporović, Radoslav, *Russian Military Aid to Montenegro on the Eve of the First World War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 235–246.
- Растовић, Александар, *Бриџанска јавност о Србији у Првом балканском рају*, Глас САНУ 17 (2015), 277–284.
- Растовић, Александар, *Енглеске болнице у Србији 1914–1918*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 416–428.
- Рафаиловић, Јелена, *Обим и сѐрукџура кайиџала у џексџилној индустрији Краљевине СХС*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 197–218.
- Рафаиловић, Јелена, Примена западног законодавства на Балкану: упоредна анализа увођења радничког законодавства у Краљевини СХС и Бугарској, *Годишњак ДИ 1* (2014), 75–98.
- Röhl, John C. G., „Jetzt oder nie!“ *The Resurgence of Serbia and Germany’s first „blank cheque“ of November 1912*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 57–78.
- Ристановић, Раде, Београдска периодична штампа о почетку Другог светског рата, *ГИ 2* (2015), 57–72.
- Ristanović, Rade, *Invazija na Poljsku 1939. iz perspektive beogradske štampe*, u: *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 123–140.
- Ристић, Љубодраг П., *Срџски народ у белешкама сџранаца џоком Првој свеџској раџа*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 247–278.
- Ристић, Гордана Г., *Сџолна џолиџика краљевине Јуџославије у џериоду од 1934. до 1939. џодине*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике, 2015, 247 стр.
- Савић, Александар В., *Телеџрами са Дринској раџиџиџа 1914. џодине*, *Историјска баштина 24* (2015), 135–152.
- Sahara, Tetsuya, *The Macedonian Origin of „Black Hand“*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 401–426.
- Секуловић, Милорад – Мраовић, Маријана, *Срџска војна архива у Првом свеџском раџу*, *ВИГ 2* (2015), 96–113.

- Селимовић, Салих, *Основне школе у сјеничком крају између два светска рата*, Историјска баштина 24 (2015), 13–24.
- Simić, Bojan, *Organizacija državne propagande u Evropi tokom tridesetih godina 20. Veka. Upporedna analiza Poljske i Jugoslavije*, u: *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 93–106.
- Симић, Бојан, *Југословенско–бујарска лија у Београду*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 161–178.
- Симић, Бојан, *Торински дневник Ла stampa о Милану Стјојадиновићу*, ТИ 2 (2015), 41–56.
- Simoens, Tom, *Brave Little Belgium. A Neutral Country among Great Powers*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 137–151.
- Славковић, Божица, *Ширење великоалбанске њројатанге на Косову и Метихији 1929–1941*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 227–242.
- Срдић, Радован, *Бишка на Лејету 1914*, 3. допуњено изд., Сремска Митровица : Историјски архив “Срем” ; Шашинци : Месна заједница : СУБНОР, 2015, 172 стр.
- Средојевић, Александар, *Српски њајријарх Димитрије Павловић : (1920–1930)*, Београд : Хришћанска мисао : Хиландарски фонд ; [Фоча] : Универзитетски образовани православни богослови ; [Ваљево] : Задужбина “Николај Велимировић и Јустин Поповић”, 2015, 617
- Sretenović, Stanislav, *Memory of the Break of the Salonika Front: An Aspect of Franco-Italian Rivarly in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, 1918–1929*, in: *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief Srdan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vućetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 199–214.
- Стевановић, Зоран, Спомен обележја ратницима палим у народноослободилачким борбама од 1912. до 1918. године подигнута у насељима данашње Општине Алексинац, Браничевски гласник 10 (2015), 77–86.
- Стевић, Миломир – Бабић, Николина, *Српски митраљеви Максим 7 мм М.09*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 151–164.
- Степић, Миломир, *Позиција Србије њред њочетак Великој рату са стјановишињ ѡрвој и друој закона теојолијшике*, у: Србија и геополитичке прилике у

- Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 55–78.
- Стефанов, Ненад – Иванов, Цветко, *Стање Моравске војноинспекцијске области – ошће стање у окрузима*, Годишњак ДИ 1 (2014), 99–110.
- Stojančević, Vladimir, *Lajos–Ludwig von Thallóczy as Head of Pedagogical Course in the Occupied Belgrade in 1916*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 337–340.
- Стојић, Биљана, *Балкан у савезној полицији Француске у предвечерје Великој рати*, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 87–108.
- Столић, Ана, „Са родољубљем српских жена имаће свет још да рачуна“. Патриотизам Српкиња и неки аспекти креирања нормативног патриотског оквира пред почетак Великог рата, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 375–386.
- Subaev, Rashid, *Some Issues of Turkey’s Entry into the First World War*, *Balkanica* 46 (2015), 135–150.
- Суботин–Голубовић, Татјана, *Судбина рукојиса Народне библиотеке у Првом светском рату и њихово место у српској културној баштини*, у: *Православни свет и Први светски рат*, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 431–443.
- Soutou, Georges–Henri, *La place de la Serbie dans les buts de guerre français, 1914–1918*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 95–104.
- Sfetas, Spiridon, *Aspects of the Greek–Serbian Relations in 1914 and the Image of the Serbs in the Greek Press*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 287–298.
- Sfetas, Spyridon, *The Legacy of the Treaty of Lausanne in the Light of Greek–Turkish Relations in the Twentieth Century: Greek Perceptions of the Treaty of Lausanne*, *Balkanica* 46 (2015), 195–218.
- Shacilo, Vjaceslav, *The Geopolitical Plans of the Great Powers in the Balkans on the Eve of the First World War in Russian Historiography*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 409–414.
- Тимофејев, Алексеј, *Руска и српска традиција у новим околностима: СССР и Југославија 1918–1945*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 79–102.
- Тимофејев, Алексеј, *Руско–српска војна сарадња почетком Првој светској рати*, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредници Срђан Рудић,

- Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 167–180.
- Тимофејев, Алексеј, *Српски добровољци у царској Русији за време Првој светској ратџа*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 516–533.
- Тинховен, Аријус ван, *Са Србима у Србији и Албанији : 1914–1916 : ратџни дневник једној хирурџа : са 84 фотоџрафије и једном карџом*, [превела с француског Кристина Копрившек], Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио–телевизија Србије, 2015, 180 стр.
- Trifunović, Bogdan, Occupation, Repression and Resistance: Čačak District, Serbia, in 1915–1918, *Balkanica* 46 (2015), 151–170.
- Ђоровић, Владимир, *Црна књига : џаџиње Срба Босне и Херцеговине за време Светској ратџа 1914–1918*, Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио–телевизија Србије, 2015, 211 стр.
- Уљановскиј, Василиј Иринарховић, „Военный юбилей“ Киевской духовной академии и научные џроекџиы Феодора Титџова, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 274–299.
- Höbelt, Lothar, *Why did Austria–Hungary Decided for War in 1913–1914?* in: The Serbs and the First World War 1914–1918, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 169–174.
- Holcer, Anton, *Dželatov smešak : nepoznati rat protiv civilnog stanovništva 1914–1918 : са бројним до данас необјављеним фотоџрафџама*, [preveo s nemačkog Miloš Kazimirović], Novi Sad : Prometej ; Beograd : Radio–televizija Srbije, 2015, 368 str.
- Hornyak, Arpad, Efforts of the Hungarian Government to Establish Intependence and Preserve Integrity of Hungary in the Last Months of 1918 – the Belgrade Military Convention, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 531–549.
- Hornyák, Árpád – Szarka, László, *The Views of István Tisza on the Position of Serbia in the Balkans Dominated by Austria–Hungary*, in: The Serbs and the First World War 1914–1918, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 341–354.
- Цвијановић, Ирена, *Француска, нова домовина Срба у џодинама избеџишџтва од 1916–1918. џодине*, у: Велики прасак: сто година атентата у Сарајеву, уредник за средњи век Владета Петровић, уредник за нови век Момчило Исић, Пожаревац: Центар за културу, 2015, 209–216.
- Chapman, Mark D., *The Church of England, Serbia and the Serbian Orthodox Church in the First World War*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет

- Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 385–401.
- Часопис Руски архив (1928–1937) и култура руске емиграције у Краљевини СХС/Југославији : зборник радова*, уреднице Весна Матовић, Станислава Бараћ, Београд : Институт за књижевност и уметност, 2015, 647 стр.
- Шаренац, Данило, *Војно судство и српски официри на Солунском фронту*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 303–314.
- Шаренац, Данило – Томић, Владимир, *Зачењени траг : Београд у Великом рату 1914–1915. године*, Београд : Музеј града Београда : Институт за савремену историју, 2015, 243 стр.
- Sheldon–Duplaix, Alexandre, *The French Navy and the Balkan Theatre (1914–1918)*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 207–224.
- Шемјакин, Андреј Л., *Са Крфа у Русију: Никола Пашић у Петрограду и Москви 1916. године*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 197–206.
- Шер, Тамара, *Опште и посебне карактеристике хабсбуршких окупационих режима током Првој светској рату (са посебним освртом на Србију)*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 343–362.
- Шијаковић, Богољуб, *Велики рат, Видовданска епика, Памћење: О историји идеја и Сјомену Жртва*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 54–100.
- Шкаровский, Михаил Витальевич, *Военное духовенство русской Балканской корпуса и русское монашество Афона в годы Первой мировой войны*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 247–259.
- Шовљаков, Мара, *Аустроугарски ратни зајмови – удар на фондове Карловачке митрополије у време Првог светског рата*, Споменница ИАС 14 (2015), 165–171.
- Шовљаков, Мара, *Удар Аустроугарске на фрушкогорске манастире, монахе и свештенике током 1914–1916*, Споменница ИАС 14 (2015), 193–205.
- Štěpánek, Václav, *Failed Attempts to Improve Relations between Serbia and Austria–Hungary on the Eve of the the First World War as Reflected in Czech Archival*

- Records, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 219–234.
- Šterić, Slavoljub, *Borbe od Dunava do Vrbovca 1915*, Vrbovac : Crkvena opština ; Smederevo : Newpress, 2015, 237 str., [6] str. s
- Strandmann, Hartmut Pogge von, *Developing Early War Aims in 1914*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 79–94.
- Шћепански, Војтех С., *Србија 1914, Пољска 1939. – једно њоређење*, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 97–122.

ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ И САВРЕМЕНО ДОБА

- Albu, Alin, *The Case of the Refugee Romanians Orthodox Clerics in World War II – A Lesson of Philantropy and National Solidarity*, ЦС 12 (2015), 435–444.
- Aleksić, Dragan, *The Sale of Confiscated Jewish Immovable Property in Serbia during World War II for Financing War Damages to Germans*, Limes plus 2 (2015), 21–38.
- Алексић, Јован, *Косовскомийировачки срез у Ајрилском рају*, Баштина 38 (2015), 143–160.
- Антић, Чедомир – Кецмановић, Ненад, *Историја Републике Српске*, Београд : SAS Intelligence тржишна истраживања : Српска књижевна задруга, 2015, 407 стр.
- Антонијевић, Саша, *Православне бојословске школе у чешким земљама и Словачкој*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 100–106.
- Антонијевић, Саша, *Промена јурисдикције Чешке епархије после Другој светској рату*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 73–99.
- Barmprouti, Alexandra, *Eugenics and Induced Abortions in Post-War Greece*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 38–50.
- Biegański, Przemyslaw, *Saradnja gradova pobratima Poljske i bivše Jugoslavije. Programске pretpostavke i stvarnost*, u: *Jugoslovensko-poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 429–444.
- Бјелица, Слободан, *Војводина и Устав из 1974. године: од аутономије унутар Републике Србије до конституенса југословенске федерације*, Зборник МС за друштвене науке 153 (2015), 725–738.

- Bjelica, Slobodan, Nesuglasice oko ekonomskog razvoja Vojvodine (1964–1968. godine), *Годишњак ФФ у Новом Саду* 1 (2014), 25–40.
- Bjelica, Slobodan, *The Rise and Fall of Vojvodinian Liberals*, *Istraživanja* 26 (2015), 178–189.
- Bogetić, Dragan, Discord Between Yugoslav Foreign Policy Priorities and the Basic Determinants of the Bipolar Detente Process 1971–1975, *ТИ* 3 (2015), 11–40.
- Bogetić, Dragan, *Jugoslovensko–američki odnosi u vreme bipolarnog detanta : 1972–1975*, Beograd : Institut za savremenu istoriju : Zavod za udžbenike, 2015, 286 str.
- Богетић, Драган, Југословенско–совјетске несугласице 1974–1976. и њихов утицај на међународни положај Југославије, *ВИГ* 1 (2015), 157–182.
- Bogetić, Dragan, Razgovori Tita i Gomulke u Varšavi 1964. i u Beogradu 1965. godine. Sličnosti i razlike u jugoslovenskim i poljskim stavovima o međunarodnim odnosima i donosima između socijalističkih zemalja, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić*, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 323–342.
- Bogetić, Dragan, Tršćanska kriza 1974. i pogoršanje jugoslovensko–američkih odnosa, *Istorija 20. veka* 1 (2015), 95–110.
- Božanić, Snežana, Prošlost Bačkog Brestovca u diskursu crkvene delatnosti Borivoj Č. Đorđevića (1954–1965), *Годишњак ФФ у Новом Саду* 1 (2014), 41–58.
- Божић Маројевић, Милица, Чување дисонантног наслеђа. Случај Брчко Дис-трикта Босне и Херцеговине, *Годишњак ДИ* 3 (2015), 23–46.
- Божовић, Ивана, Покушај прикупљања војске: Југословени у Јужној Африци 1941–1945, *ВИГ* 1 (2015), 279–298.
- Бојанић, Милош, Евакуација савезничких авијатичара од стране ЈВУО. Мисија Халјард по америчким и немачким изворима, *Браничевски гласник* 10 (2015), 189–214.
- Бојковић, Душан, Жртве рата на простору Косова и Метохије 1941–1945. према Попису Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић* 30. новембар 2015, књ. 2: *Историја, Лепосавић* 2016, 243–259.
- Бонџић, Драгомир, Критике комуниста на рад министра пољопривреде ДФЈ Васа Чубриловића августа 1945, *ТИ* 1 (2015), 187–202.
- Bondžić, Dragomir, Rad Pavla Savića u Moskvi 1944. i 1945/1946. i projekat za izgradnju Jugoslovenskog instituta za fiziku, *Istorija 20. veka* 2 (2015), 91–104.
- Bondžić, Dragomir, *Saradnja Jugoslavije i Poljske u oblasti nuklearne energije krajem 50-tih godina*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić*, Beograd: Institut

- za savremenu istoriju – Institut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 285–302.
- Bujwid–Kurek, Ewa, *Poljsko–jugoslovenski odnosi u svetlu diplomatske saradnje 1950–1980*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Institut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 357–379.
- Wawryszuk, Pawel, *Jugoslovenske partijsko–vladine posete Poljskoj i Poljske Jugoslaviji u periodu 1956–1970*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Institut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 303–322.
- Wolsza, Tadeusz, *Sistem logora prinudnog rada i NKVD u pribaltiĉkim zemljama, srednjoistoĉnoj Evropi i na Balkanu posle II svetskog rata*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Institut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 229–254.
- Вуклиш, Владан, Дрво, угаљ и зној: једна синдикална анализа из Бањалуке у љето 1967. године, Годишњак ДИ 2 (2015), 103–114.
- Вучетић, Радина, Новосадска неовангарда и „Отворено писмо југословенској јавности“, Годишњак ДИ 1 (2015), 107–110.
- Gatalović, Miomir, Prerastanje Autonomne Kosovsko–metohijske oblasti u Autonomnu pokrajinu Kosovo i Metohiju, Istorija 20. veka 1 (2015), 77–94.
- Grandhomme, Jean–Noël, Des lieux de mémoire au cœur de la ville: les monuments aux morts dans l'est de la France (Alsace et Moselle), Istorija 20. veka 1 (2015), 173–190.
- Grđić, Gojko, *Uspomina i pad Titove Jugoslavije : politekonomski bilans*, priredio Ćaslav Osić. – Beograd : Albatros plus, 2015, 421 str.
- Гудац Додић, Вера, Преплитање патријархалности и модерности: утицај политичких и друштвених промена на живот жене у Србији током друге половине 20. века, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 299–316.
- Гулић, Милан, Од Батине до Галца : Дунав у југословенској политици према Со­вјетском Савезу : 1944–1953, 1. изд., Београд : Институт за савремену историју, 2015, 332 стр.
- Гускова, Јелена, Нова спирала кризе на Косову и позиција Русије (1997–1998), Глас САНУ 17 (2015), 285–301.
- Dević, Nemanja, „Neka narod sam upravlja sobom“: smederevski kraj u kampanji izbora za Ustavotvornu skupštinu 1945, Istorija 20. veka 2 (2015), 73–90.
- Девић, Немања, *Смедеревски крај у Друјом свејтском рајћу : људи и догађаји*, Београд : Институт за савремену историју, 2015, 508 стр.

- Delibašić, Predrag, *Gotovo zaboravljena istorija : sećanja na rane dane jugoslovenskog filma*, Beograd : Filmski centar Srbije, 2015, 186 str.
- Dimitrijević, Bojan B., *Ustaška vojska Nezavisne države Hrvatske 1941–1945*, 1. izd., Beograd : Institut za savremenu istoriju, 2015, 502 str.
- Dimić, Natalija, *Slika Jugoslavije u istočnonemačkoj štampi 1957. godine*, Istorija 20. veka 2 (2015), 131–150.
- Dobrijević, Ivana, (In)voluntary Builders of Socialism: Young Workers in the Early Socialist Yugoslavia, Istorija 20. veka 1 (2015), 61–76.
- Драгишић, Оливера, *Идеолошко–политичке интерпретације средњовековних тема у уџбеницима историје у Бугарској и Југославији 1945–1953*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 339–364.
- Драгишић, Оливера, Перцепција Истока, Запада и саморепеција у југословенској штампи 1948–1949. године, ТИ 2 (2015), 155–174.
- Драгишић, Петар, Гастарбајтер као филмски лик. Феномен југословенске економске миграције у играним серијама и филмовима 70–тих и 80–тих година, ТИ 2 (2015), 175–190.
- Драгишић, Петар, „È morto il compagno Tito“. Извештавање органа Комунистичке партије Италије (L'Unità) о смрти Јосипа Броза Тита, Архив 1–2 (2015), 205–218.
- Драгишић, Петар, *СФРЈ – Италија: последњи Титов допринос билатералној сарадњи*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 179–194.
- Dragišić, Petar, *Članci časopisa Foreign Affairs o jugoslovenskim ratovima 1991–1999*, Istorija 20. veka 1 (2015), 157–171.
- Ђокић, Бојан, Нумеричка анализа списка отетих и несталих Срба и припадника других мањинских заједница на Косову и Метохији, ТИ 1 (2015), 123–144.
- Ђокић, Бојан, Страдање Српске православне цркве 1999–2015. године: духовно–културни геноцид на Косову и Метохији, ЦС 12 (2015), 445–456.
- Ђокић, Небојша, *Авиони конструкторске групе Бешлина*, Шумадијски анали 8 (2015), 146–179.
- Ђокић, Небојша, Први југословенски серијски израђивани двомоторни авион ИКАРУС тип 214, Браничевски гласник 10 (2015), 231–250.
- Ђурић Мишина, Вељко, *Случај Душана Тошића из Брзана код Крајевуца*, Шумадијски анали 8 (2015), 132–145.
- Ераковић, Видосава, Титова „америчка турнеја“ 1963. године – посета Бразлу, Чилеу, Боливији, Перуу и Сједињеним Америчким Државама, Архив 1–2 (2015), 168–180.

- Живковић, Милутин, Борбе за ослобођење Нове Вароши 3–5. септембра 1941, ВИГ 1 (2015), 263–278.
- Живковић, Милутин, Штавички срез током прве године окупације (април–децембар 1941. године), Баштина 39 (2015), 189–208.
- Животић, Александар, *Вашингтонска конференција 1951. : југословенско приближавање САД*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике : Институт за новију историју Србије, 2015, 417 стр.
- Животић, Александар, Вашингтонски преговори (мај – јун 1951) преломна тачка југословенско–америчких односа? у: Животић, Александар, Вашингтонска конференција 1951. : југословенско приближавање САД, (Два столећа, књ. 63), 1. изд., Београд: Завод за уџбенике: Институт за новију историју Србије, 2015, 9–49.
- Животић, Александар, *Југославија, Ирак и арапски свети : 1955–1979*, у: *Југословенско–ирачки односи : 1955–1979*, приредили Нада Пантелић, Милан Медковић, предговор Александар Животић; превод на арапски Фатхи Салман, 1. изд., Београд : Архив Југославије : Амбасада Републике Ирака у Србији, 2015, XI–XXXVI.
- Животић, Александар, *Југословенско–совјетске војне сујројности (1947–1957) : искушења савезништва*, Београд : Архипелаг : Институт за новију историју Србије, 2015, 266 стр.
- Жикић, Милош, Јединице V армије Војске Краљевине Југославије у Априлском рату (9–18. априла 1941), ВИГ 2 (2015), 145–163.
- Začmiński, Andrzej, *Josip Broz Tito u vizuelnoj propagandi u poljskoj štampi u periodu 1949–1953*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Začmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 205–228.
- Zacharias, Michal Jerzy, „*Nova klasa“ i raspad komunističkog sistema u delima Milovana Dilasa*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Začmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 255–266.
- Zwierzchowski, Piotr, *Rat na Balkanu u „Demonima rata prema Goji“ Vladislava Pašikovskog*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Začmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 445–454.
- Зец, Дејан, *Почетак изградње социјалистичког сјорђа 1944–1945*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 317–338.

- Информбиро и Јуџословенска (народна) армија : зборник докумената, приређивачи Милан Терзић, Михајло Басара, Дмитар Тасић, Београд : Службени гласник, 2015, 783 стр.*
- Исић, Момчило, *Савез земљорадника у Народном фронту*, ТИ 2 (2015), 11–40.
- Исић, Момчило, *Улазак Савеза земљорадника у јединствени Народноослободилачки фронт*, ТИ 1 (2015), 45–70.
- Yanqing, He, *The Implementation of the Sino-U. S. Ambassadorial Talks Against the Background of the Geneva Summit 1955: PRC's Diplomatic Achievements With the Help of the Soviet Union*, ТИ 3 (2015), 135–161.
- Јанковић, Стефан, *Политизација културних разлика: распад Југославије у постсоцијалистичкој емигрантској кризи, Годишњак ДИ 1 (2015), 57–82.*
- Јуџословенско–ирачки односи : 1955–1979, приредили Нада Пантелић, Милан Медаковић ; [предговор Александар Животић ; превод на арапски Фатхи Салман], 1. изд., Београд : Архив Југославије : Амбасада Републике Ирака у Србији, 2015, XXXVI, 298, 402 стр. Јуџословенско–амерички односи 1918–1945. : зборник докумената, приредили Предраг Крејић, Митар Тодоровић, Београд : Архив Југославије, 2015, XII, 481 стр.*
- Yugoslavia–Indonesia 1945–1967 : research and documentation, ed. Ljubodrag Dimić, Aleksandar Raković, Miladin Milošević, English translation Sanja Nikolić, Belgrade : Archives of Yugoslavia ; Jakarta : National Archives of The Republic of Indonesia, 2015, 545 стр.*
- Каровић, Гордана П., *Априлски рат 1941. године у Београдском акваторијуму: бродови потопљени од сопствене посаде, Весник МС 42 (2015), 163–176.*
- Katsanos, Konstantinos, *U novoj domovini: izbeglice iz Grčke u NR Makedoniji, Istorija 20. veka 2 (2015), 105–129.*
- Kovač, Svetko – Dimitrijević, Bojan B., *Slučaj Aleksandra Rankovića prema dokumentima KOS-a: da li je bilo prisluškivanja? Istorija 20. veka 1 (2015), 9–22.*
- Koljanin, Milan, *Escape from the Holocaust. Yugoslav Jews in Switzerland (1941–1945), Istraživanja 26 (2015), 167–177.*
- Koljanin, Milan, *The Role of Concentration Camps in the Policies of the Independent State of Croatia (NDH) in 1941, Balcanica 46 (2015), 315–340.*
- Кохановски, Жежи, *Сасвим материјални трансфери – странци у Народној Републици Пољској на тајним путевима трговине између Истока и Запада, Годишњак ДИ 1 (2014), 37–50.*
- Latinović, Goran, *Jugoslovensko–švedski odnosi 1941–1945, Istorija 20. veka 1 (2015), 45–60.*
- Манојловић Пинтар, Олга, *Parage њобеge, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 365–378.*

- Maresz, Teresa, *Istorija balkanskih zemalja u poljskim školskim udžbenicima za predavanje istorije*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 455–482.
- Mijatov, Nikola, *Milovan Đilas i britanski laburisti*, Istorija 20. veka 2 (2015), 27–44.
- Миладиновић, Предраг В., *Губици осовинске авијације у Априлском рату*, Весник МС 42 (2015), 177–217.
- Miletić, Aleksandar V., „Unrealized Bordic Dream“. Milovan Đilas and the Scandinavian Socialists, ТИ 3 (2015), 89–106.
- Милетић, Марко Б., Покушај одбране источне Македоније у Априлском рату 1941, ВИГ 1 (2015), 238–262.
- Milkić, Miljan, *Diplomacy through the Culture: Yugoslav Cultural Influence in Italy 1947–1954*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 243–260.
- Милошевић, Бранислава, 3. 4. б. и 16. српска бригада, Расински анали 13 (2015), 303–314.
- Милошевић, Срђан, *Промене у авијарној сирруктури изазване расељавањем савановништва на простору Југославије током Другој светској рату*, у: Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 253–280.
- Мирковић, Ена, Активности Благоја Нешковића у револуционарном покрету на почетку Другог светског рата, Баштина 39 (2015), 209–228.
- Mitrović, Momčilo, *Crnka : prilog za izučavanje biografije*, Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2015, 238 str.
- Micevski, Milan – Dimitrijević, Bojan, 117. lovački avijacijski puk : 352. izviđačka avijacijska eskadrila : 200. vazduhoplovna baza : 1944–1992., Niš : Galaksija, 2015, 200 str.
- Mišić, Saša, *Normalisation of Political Relations between Yugoslavia and Italy after the Memorandum of Understanding of 1954*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 261–284.
- Nikad im bolje nije bilo? : modernizacija svakodnevnog života u socijalističkoj Jugoslaviji*, autori tekstova Ivana Dobrovojević ... [et al.] ; autorka projekta i urednica publikacije Ana Panić ; prevod na engleski Jelena Bajić ... [et al.], 2. izd., Beograd : Muzej istorije Jugoslavije, 2015, 127 str.
- Николић, Коста, *Мили у партизанском југословенству*, 1. изд., Београд : Завод за уџбенике, 2015, XVII, 502 стр.

- Нинковић, Момир, Неуспешни преговори о организацији југословенско–совјетских мешовитих друштава (1945–1947), ТИ 2 (2015), 129–154.
- Новаковић, Драган, Решавање верског питања у Краљевини СХС/Југославији и доношење закона о признатим вероисповестима, Српска теологија у двадесетом веку 19 (2015), 115–135.
- Новоселцев, Борис, Кризис политики неприсоједињенија во второй половине 1960–х гг. и преговори в Дели руководителџ Индиџ, ОАР и Југославиџ (1966 г.), Архив 1–2 (2015), 181–204.
- Pavlović, Momčilo, *Oblici saradnje zemalja narodne demokratije 1945–1948. godine. Primer Jugoslavija–Poljska*, u: *Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova*, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 167–184.
- Пантић, Драган Д., Обнова рада Правног факултета у Београду непосредно после завршетка Другог светског рата, *Анали Правног факултета у Београду* 2 (2015), 154–173.
- Петровић Тодосијевић, Сања, *Произвођење хероја: школовање југословенских дечака у суворовским војним школама у СССР–у 1944–1954*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 103–130.
- Пилчевић, Ђорђе, Запис о српском начелнику и четничком команданту Антонију Миличићу (Прилог историји равногорског покрета и злочинима у рачанском крају 1942–1944. године), *Историјска баштина* 24 (2015), 25–48.
- Пиљак, Милан, *Главни механизми контроле њивреде у социјалистичкој Југославији. Од централног џланирања до кредитне џолитике 1947–1964*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 281–296.
- Поповић, Андрија, Развој инфраструктуре у Сремској Митровици у првим годинама после Другог светског рата, *Споменица ИАС* 14 (2015), 123–132.
- Petrović, Vladimir, *Raspad SFRJ: kriza, erozija, rat*, *Istorija 20. veka* 1 (2015), 111–132.
- Prebilić, Vladimir – Guštin, Damijan, *Interoperability in Practice: Case Study of the Slovenian Independence War of 1991*, *Istorija 20. veka* 2 (2015), 167–182.
- Raguž, Jakša, *Ratna bolnica „Petrova gora“ 1991/1993. godine*, *Istorija 20. veka* 1 (2015), 133–156.
- Радивојевић, Дарко, Пропаганда на прелазу векова: слика Арапа и Руса у америчким видео–играма, *Годишњак ДИ* 1 (2015), 83–106.
- Радвановић, Милан, Из избеглиштва у емиграцију – Политичке избеглице из земаља Информбироа у организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел 1948–1952, Архив 1–2 (2015), 152–167.

- Радовановић, Милан, Поједини статистички аспекти организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952), Годишњак ДИ 2 (2015), 53–82.
- Радовановић, Милан, Ционизам и прагматизам – зашто су се југословенски Јевреји иселили у Израел? (1948–1952), БИГ 6 (2015), 215–250.
- Радовић, Сања, Гостовање изложбе археолошких ископина Народне Републике Кине у Југославији 1974. године, Годишњак ДИ 3 (2015), 77–92.
- Ракић, Игор, Ослобођење пиротског краја у Другом светском рату септембра 1944. године, Браничевски гласник 10 (2015), 215–230.
- Raković, Aleksandar, Bijelo dugme in Concert ad Hajdučka česma in Belgrade (1977): Social Event of the Utmost Importance and Recognition of a Unique Phenomenon, ТИ 3 (2015), 107–134.
- Raković, Aleksandar, Dodatak knjizi Srbi i religijski intervencionizam 1991–2015: o događajima u drugom, trećem i četvrtom tromesečju 2015. rodine, Теолошки погледи 3 (2015), 645–668.
- Raković, Aleksandar, Zdravstvene tegobe i smrt kiparskog Arhiepiskopa i predsednika Makariosa u jugoslovenskoj štampi (1977) s posebnim pogledom na njegov lik i delo, Теолошки погледи 2 (2015), 339–350.
- Раковић, Александар, *Кроз минско њоље : сећања једној шенкисџије*, Београд : Catena mundi, 2015, 150 стр.
- Raković, Aleksandar, O nesuglasicama na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu (1934–1941), Теолошки погледи 1 (2015), 81–90.
- Raković, Aleksandar, Srbi i religijski intervencionizam : 1991–2015 : politički aspekti verskih izazova srpskoj državi i crkvi posle raspada Jugoslavije, Београд : Хришћански културни центар др Радован Биговић, 2015, 366 стр.
- Ристановић, Петар, *Случај Марџинових – ујџицај и ујџиреба*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 283–303.
- Ристовић, Милан, „Егејци“ на северу Бачке: четири документа о тешкоћама избегличког прилагођавања (1948–1951), Годишњак ДИ 3 (2015), 93–104.
- Selinić, Slobodan, Josip Broz Tito u „Politici“ i „Borbi“ februara 1969: o Kosovu i Metohiji, међународним односима и štampi, Историја 20. века 2 (2015), 151–165.
- Селинић, Слободан, Реакције комуниста Београда на „Предлог за размишљање“ књижевника Србије 1967: документа, ТИ 1 (2015), 163–186.
- Selinić, Slobodan, *Školovanje jugoslovenskih učenika u privredi u Poljskoj 1947/48*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Београд: Институт за савремену историју – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 185–204.
- Сикимић, Биљана, *Живети у Краљеву 1939–1941*, Наша прошлост 16 (2015), 245–262.

- Симијановић Јован, *Здравство у Краљеву 1944–1955*, Баштина 39 (2015), 229–245.
- Симијановић, Јован, *Индустиријализација у Краљеву и Косовској Миџровици након Другој светској рати 1944–1955*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 261–282.
- Simić, Ivan, Soviet Model for Yugoslav Post-War Legal Transformation: Divorce Panic and Specialist Debate, *Годишњак ДИ 2* (2015), 83–102.
- Sokulski, Mateusz, Jugoslovenska politika prema zemljama Trećeg sveta 1956–1961. godine iz perspektive Ambasade Narodne Republike Poljske u Beogradu, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 379–396.
- Stambolija, Nebojša, *Jugoslovensko–poljski odnosi u 1983. godini*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 415–428.
- Stambolija, Nebojša, *Oficirski kor Srpske državne straže*, *Istorija 20. veka 1* (2015), 35–44.
- Станишић, Михаило, Грађански политичари о геноциду над Србима за време II светског рата 1941–1945, *Зборник о Србима у Хрватској 9* (2015), 309–334.
- Стојановић, Александар, Антимасонска изложба у Београду 1941. у контексту нацистичке антимасонске активности у окупираној Европи 1939–1941, *ВИГ 1* (2015), 93–122.
- Стојановић, Александар, *Идеје, политички пројекти и пракса Владе Милана Негућа*, Београд : Институт за новију историју Србије, 2015, 491 стр.
- Tebinka, Jacek, Politika Vladislava Gomulke prema Jugoslaviji u kontekstu odnosa Poljske i socijalističkih država na Balkanu u periodu 1956–1970, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 343–356.
- Терзић, Милан, Јосип Броз Тито и Немци – ратни заробљеници, *ВИГ 2* (2015), 164–175.
- Терзић, Милан, Координациони комитет Србије у југословенским припремама за одбрану од могућег напада држава Информационог бироа, *ВИГ 1* (2015), 141–156.
- Terzić, Milan, *Prilozi za istoriju jugoslovensko–poljskih odnosa u Drugom svetskom ratu*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savre-

- menu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 155–166.
- Тошева, Љубинка, Докидање последица Римског споразума и Нептунских конвенција за православну општину Ријеке 1947. године, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 337–344.
- Filipović, Brana, Crni vrh 1945–2015. : 70 godina od crnovrške ratne, radne epepeje, Bor : Studionext, 2015, 96 str.
- Cvetković, Vladimir Lj., *Poljska 1956–1958: kako su je videli i doživeli Jugosloveni*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 267–284.
- Цветковић, Срђан, Побуна кулака. Репресија према сељацима у Србији и отпори на селу 1945–1953, Архив 1–2 (2015), 134–151.
- Cvetković, Srđan, *Uhapsite Dilasa! Istorija 20. veka 2* (2015), 9–26.
- Sciarrone, Roberto, *Italy and Serbia's European Union Candidacy: Perspectives for Cooperation and Economic Development*, in: Serbian–Italian Relations: History and Modern Times, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 285–298.
- Szczutkowska, Joanna, *Kulturna saradnja Poljske i Jugoslavije sedamdesetih godina XX veka*, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 397–414.

ОПШТА ИСТОРИЈА

- Божовић, Раде, *Пуџ ислама : њоїлед у исламско–арайску кулїуру*, Београд : Службени гласник, 2015, 360 стр.
- Во, Јин, *Pogled na Kinu : sve što želite da znate o Kini*, sa engleskog preveo Slobodan Damjanović, Beograd : Albatros plus, 2015, 370 str.
- Бунијатов, Зија, *Азербејџан од VII до IX века : њревод са рускої језика*, [превод на српски језик Градимир Полић, Нина Полић], Београд : Total Trade International, 2015, 354 стр.
- Burkhardt, Jakob, *Doba Konstantina Velikog*, s nemačkog preveo Dušan Janić, Beograd : Factum izdavaštvo, 2015, 299 str.
- Geremek, Bronisław, *Istorija siromaštva : beda i milosrđe u Evropi*, prevod sa poljskog Ljubica Rosić, Loznica : Karpos, 2015, 326, [10] str.
- Gudvin, Godfri, *Privatni svet osmanskih žena*, prevela s engleskog Arijana Luburić Cvijanović, Beograd : Geopoetika, 2015, 274 str.

- Dašić, David Đ., *Istorija diplomatije : evolucija diplomatskog metoda u političkoj istoriji*, 2. izmenjeno i dopunjeno izd., Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2015, 840 str.
- Drašković, Bojan, *Franc Ferdinand–smrt imperije*, Beograd : Marso, 2015, 283 str.
- Evropa : sedamdeset godina nakon Drugog svetskog rata*, priredili Alida Bremer i Saša Ilić ; [prevod s francuskog Suzana Bojović, Slavica Miletić, Milica Rašić, prevod s nemačkog Jelena Kostić Tomović, Tijana Tropin, prevod s engleskog Tijana Tropin, prevod sa slovenačkog Biljana Žikić], Beograd : Radnička komuna Links ; Zemun : Mostart, 2015, 220 str.
- Ivetić, Edidio, *Granica na Mediteranu : Istočni Jadran između Italije i južnoslovenskog sveta : od XIII do XX veka*, prevod sa italijanskog Mila Samardžić, Beograd : Arhipelag, 2015, 290 str.
- Istorija : velika ilustrovana enciklopedija : od nastanka civilizacije do naših dana*, konsultant izdavačkog kolegijuma Adam Hart–Dejvis ; [kartografi Ed Merit ... [et al.] ; prevod s engleskog Vladimir D. Janković ; autor teksta o Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori za deo Nacionalne istorije Petar Krestić, 2. izd., Beograd : Mladinska knjiga, 2015, 612 str.
- Istorija sveta : od praistorije do savremenog doba*, [autori Klaus Berndl ... [et al.] ; {prevod Aleksandra Golubović, Branka Josipović}, Beograd : Vulkan izdavaštvo, 2015, 656 str.
- Коболд, Џорџ А., *Религија у Јапану : шинџоизам – будизам – хришћанство*, превод Соња Вишњић Жижовић, Београд : Кокоро, 2015, 117 стр.
- Лопандић, Душко, *Време сјаја, време таме : дипломате у вртлогу историје од XIII века до 1941. године*, Београд : Архипелаг, 2015, 333 стр.
- Mejer, Džerald Dž., *Svet se ruši : povest o Velikom ratu 1914–1918*, sa engleskog preveo Dragan Jovanović. – Beograd : “Filip Višnjić”, 2015, 680 str.
- Mišambled, Rober, *Istorija nasilja : od kraja srednjeg veka do danas*, prevela s francuskog Tamara Valčić Bulić, Novi Sad : Akademska knjiga, 2015, 457 str.
- Nikolić, Milenko, *Najstarija istorija Andaluzije*, Beograd : Radunić, 2015, 184 str.
- Ofen, Karen, *Evropski feminizmi : 1700–1950. : politička istorija*, preveo Savo Romčević. – Beograd : Evoluta, 2015, 448 str.
- Pečikan, Ovidiju, *Istorija Rumunâ*, preveo sa rumunskog Đura Miočinović, Banja Luka : Besjeda ; Beograd : Clio, 2015, 650 str.
- Поповић, Радомир, *Свето Предање у историји : зборник радова из историје Цркве*, Београд : Православни богословски факултет, Универзитет, Институт за теолошка истраживања, 2015, 318 стр.
- Rel, Džon, *Kajzer Vilhelm II*, prevela sa engleskog Jelena Ćirović ; [napomene prevela Taisa Milivojević], Beograd : “Filip Višnjić”, 2015, 327 str.
- Rid, Džon, *Rat u Istočnoj Evropi*, oslikao Bordman Robinson ; [preveo s engleskog Slobodan Kozarčić], Novi Sad : Prometej ; Beograd : Radio–televizija Srbije, 2015, 386 str.

- Romano, Serđo, *Evropa : istorija jedne ideje : od carstva do unije*, sa italijanskog prevela Mima Aleksandrić, Novo, prošireno izd., Beograd : "Filip Višnjić", 2015, 187, [16] str. s tablama
- Салустије Крисп, Гај, *Катилинина завера ; Историје : њовори и њисма*, предговор и коментар Жарко Петковић ; превод са латинског Гордан Маричић, Београд : Српска књижевна задруга, 2015, LVIII, 188 стр.
- Транквил Транквил, Гај, *Дванаест римских царева*, превео Никола Шоп, Београд : Етхос, 2015, 167 стр.
- Fernandez Alvarez, Manuel, *Karlos V*, prevod Branislav Đorđević, Beograd : Čigoja, 2015, 286 str.
- Fuko, Mišel, *Istorija seksualnosti. 1, Volja za znanjem*, s francuskog prevela Jelena Stakić ; redakcija prevoda Dejan Aničić, 2, dopunjeno i revidirano izd. , Loznica : Karpos, 2015, 226 str.
- Шастел, Андре, *Умелноси и хуманизам у Фиренци у доба Лоренца Величанственог*, превела с француског Мима Александрић, Нови Сад ; Сремски Карловци : Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015, 604 стр.

ИСТОРИОГРАФИЈА, ПОМОЋНЕ ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ И МЕТОДОЛОГИЈА

- Аксентијевић, Зорица, *Окружно њрѡвачко АД Крушевац*, Расински анали 13 (2015), 331–334.
- Antić, Čedomir, *The Alleged Responsibility of the Kingdom of Serbia for the Outbreak of the First World War: Recent Interpretations*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 447–458.
- Баев, Јордан, *Два светска рата и њихово наслеђе у савременој западној историографији*, ВИГ 1 (2015), 77–92.
- Беров, Христо – Григоров, Митко, *Мирослав Јовановић и балканска сарања два евројска факултета*, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 85–88.
- Бешлин, Бранко, „Племенити витез“ и „Ратник филозоф“ – Евгеније Савојски у светлу досадашњих биографских истраживања, Глас САНУ 17 (2015), 117–132.
- Бјелајац, Миле, *Нејрекинућа дискусија о Балкану као узрочнику Првог светског рата*, у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе*, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 19–36.
- Bjelajac, Mile, *Centenary: Revisionist Interpretations of the Causes of the Great War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 415–434.
- Бјелајац, Миле, *Слика Србије у ојлегалу нове ревизије*, у: *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, уредници Миломир Степић, Љубодраг П.

- Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 187–210.
- Бован, Владимир, Помоћ академика Владимира Стојанчевића у Старој Србији у проучавању њихове историје, Глас САНУ 17 (2015), 7–14.
- Борозан, Игор, Теле–кула између мита и историје: Процес уобличавања једног места сећања, ВИГ 1 (2015), 23–40.
- Vasiljević, Maja – Abramović, Vladimir, *Bibliography on and About Eugenics in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 95–102.
- Војиновић, Станиша, Додатак библиографији академика Владимира Стојанчевића (2004–2014), Глас САНУ 17 (2015), 315–339.
- Вуклиш, Владан, Етика и храброст: ријеч о професору Мирославу Јовановићу, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 89–92.
- Vučetić, Biljana, *An Overview of Serbian Historiography on Serbian–Italian Relations*, in: *Serbian–Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 299–310.
- Вучетић, Радина, Битка Мирослава Јовановића за „нову историју“ (рад са студентима Одељења за историју), Годишњак ДИ 2–3 (2014), 67–74.
- Гађиновић, Радослав, *Млада Босна и сџара злоујојџреба историје*, у: Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године, уредници Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић, Лајковац – Београд: Градска библиотека Лајковац – Институт за политичке студије, Београд, 159–186.
- Ghosh, Peter, *The Protestant Ethic – the Neglected Centre–Point in the Work of Max Weber*, ИЧ 64 (2015), 403–436.
- Dimitrijević, Bojan B., *Епоха померања историографских saznanja i optužbe za „revizionizam“*, Istorija 20. veka 2 (2015), 183–188.
- Димитрова, Снежана, *Мирославу и за Мирослава*, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 93–96.
- Дожић, Љиљана, Стандарди Међународног архивског савета у контексту савремене архивске парадигме, Архив 1–2 (2015), 9–24.
- Драгишић, Оливера, Још једном о Тиранији тренутка – сећање на професора Мирослава Јовановића, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 97–100.
- Драгићевић, Татјана, Збирка инвентара цркава и коренитог иметка црквених општина у Архиву Српске православне епархије будимске, *Наша прошлост* 16 (2015), 159–174.
- Ђокић, Властимир, *Библиографија Ивана Божића*, ИЧ 64 (2015), 549–568.
- Ђокић, Властимир, *Дојуне за Библиографију Грегора Чремошника објављену у Zgodovinskom časopisu XII–XIII (1958–1959)*, ИЧ 64 (2015), 569–574.

- Ђокић, Властимир, *Дојуне за Библиографију радова академика Јорја Тадића објављену у Зборнику Филозофској факултету, књига 11-1 (1970)*, ИЧ 64 (2015), 575–580.
- Ђокић, Властимир, *Исправке и дојуне за Библиографију академика Симе Ђирковића (Историјски институт, Београд 2011)*, ИЧ 64 (2015), 581–588.
- Ђурић, Ђорђе, *Russian Historiography of the Petrovsky Era*, Istraživanja 26 (2015), 57–65.
- Ђурић, Ђорђе, Српска историографија о Великом рату у години јубилеја, Споменица ИАС 14 (2015), 227–234.
- Ехтернкамп, Јерг, *Присећање на Први светски рат. Сећање, историја и предјава Првој светској рату у Зајадној Немачкој*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 37–54.
- Идризовић, Ненад, *Опегу из историје црквеној библиотекарства*, Београд : Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања : Јасен, 2015, 146 стр.
- Илић, Бојана, Центар за развој ефикасне музејске комуникације, Весник ВМ 42 (2015), 19–28.
- Јакшић, Дејан, *Архива Кајоличке жује у Сремским Карловцима*, Споменица ИАС 14 (2015), 151–156.
- Кајчев, Наум, *Од Банској до Београда: крајко сећање на Мирослава Јовановића*, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 101–102.
- Кайчев, Naoum, *Recent Bulgarian Historiography on the First Balkan War*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 349–358.
- Ковић, Милош, *Балкански ратови у историографији (после 1989)*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 359–377.
- Ковић, Милош, *Први светски рат у историографији: порекло ревизије, – Предавање одржано у Мајници српској 4. априла 2014. године*, у: Први светски рат, приредили Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић, Нови Сад : Матица српска, 2015, 211–224.
- Љубомир Јовановић : 1865–1928 : у фондовима и збиркама Архива Србије, приредила Ана Кос Вујовић, Београд : Архив Србије, 2015, 90 стр., [22] стр. с таблама
- Милорад Павловић Крпа : 1865–1957 : у фондовима и збиркама Архива Србије, приредила Ана Кос Вујовић, Београд : Архив Србије, 2015, 95 стр.

- Михаило Валтировић : 1839–1915 : у фондовима и збиркама Архива Србије, приредила Ана Кос Вујовић, Београд : Архив Србије, 2015, 90 стр., [22] стр. с таблама
- Лазаревић, Владан, Фонд „Друштвени правобранилац самоуправљања СО Крушевац“ у Крушевцу 1975–1991, Расински анали 13 (2015), 327–330.
- Латиновић, Горан, *Историографија о Српској Православној Цркви у Босни и Херцеговини за вријеме Првој свјетској рата (1914–1918)*, у: Православни свет и Први светски рат, уредник Владислав Пузовић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2015, 189–201.
- Љубомировић, Ирена В., *Дојринос Николе Вулића ѝрикуљњању и ѝумачењу анѝичких најѝииса*, Зборник радова ФФ у Приштини 2 (2015), 173–190.
- Маринковић, Мирјана О., *Балкански рай у мемоарима ѝурских војсковођа Абдулах-ѝаше и Махмуда Мухѝар-ѝаше*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 333–348.
- Marković, Željko, *Prijem zbirki fotografija, pečata, plakata i drugog sličnog materijala u toku preuzimanja arhivske građe u postupku stečaja*, Историјска баштина 24 (2015), 153–163.
- Марковић, Наташа, *Фонд: Медицинска школа Крушевац – историјска белешка*, Расински анали 13 (2015), 319–326.
- Marković, Slobodan G., *Anglo-American Views of Gavrilo Princip*, Balcanica 46 (2015), 273–314.
- Микић, Ђорђе, Албанско друштво и политика у делу Владимира Стојанчевића, Глас САНУ 17 (2015), 27–37.
- Милорадовић, Горан, Против митова и конформизма: друштвена и културна историја у радовима Мирослава Јовановића, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 57–66.
- Милошевић, Татјана, *Први свейски рай на сѝраницама Војноисторијској ѝласника*, у: Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе, уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић, Београд: Историјски институт – Институт за стратегијска истраживања, 2015, 55–68.
- Миљковић, Ема, *Јужна и југоситочна Србија под османском влашћу као тема југословенске и српске историографије: студије, правци и пројекти*, Глас САНУ 17 (2015), 113–116.
- Михаиловић, Татјана, *Музеј као банка сложених кулѝурних ѝодаѝака*, Наша прошлост 16 (2015), 263–280.
- Михајловић, Мила, *Фотографија: документ, извор и сведок историје*, Архив 1–2 (2015), 37–45.
- Мишић, Синиша, *Академик Милош Блајојевић (1930–2012)*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић,

- Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 9–10.
- Мргић, Јелена, *Библиографија радова академика Милоша Благојевића (1930–2012)*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 11–26.
- Мргић, Јелена, *Историја животног средине (environmental history) у делима Милоша Благојевића*, Споменица академика Милоша Благојевића (1930–2012), одговорни уредник Синиша Мишић, Београд: Филозофски факултет у Београду, Центар за историјску географију и историјску демографију, 2015, 57–64.
- Недељковић, Радмила, *Јавни бележници – ношари и архивска трага*, Архив 1–2 (2015), 71–82.
- Недељковић, Славиша, *Стара Србија у првој половини 19. века у радовима академика Владимира Стојанчевића*, Глас САНУ 17 (2015), 15–26.
- Pavlović, Miroslav, *Postclassical Deftology: Possibilities of Socio-Economic Research in Contemporary Ottoman Studies*, Istraživanja 26 (2015), 66–81.
- Перишић, Мирослав, *Лично сећање на Мирослава Јовановића*, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 103–104.
- Перишић, Мирослав, *Уобличавање рационалног погледа на историју српско-руских односа у делу Мирослава Јовановића*, Годишњак ДИ 2–3 (2014), 31–38.
- Петровић, Милић Ф., *Рашка област и Родолф Арчибалд Рајс у делима академика Владимира Стојанчевића*, Глас САНУ 17 (2015), 39–72.
- Попадић, Милан М., *Громобран на цркви: баштина као вера у прошлости која има смисла*, Зборник радова ФФ у Приштини 4 (2015), 207–219.
- Поповић, Мирослав, *Библиографија историографије Србије за 2014. годину*, БИГ 6 (2015), 291–376.
- Пузовић, Владислав, *Осврт на литературу о односима између Московске патријаршије и Руске Цркве у емиграцији, Српска теологија у двадесетом веку 18* (2015), 97–103.
- Радић, Радивој, *Где се налазимо и куда идемо?* Годишњак ДИ 2–3 (2014), 39–48.
- Радић, Радивој, *Срби пре Адама и после њега : историја једне злоупотребе : слово против “новоромантичара”*, Београд : Еволута, 2015, 238 стр.
- Радовановић, Зоран, Браћа Живан и Јован Кезић у историјским, публицистичким и књижевним текстовима, Споменица ИАС 14 (2015), 172–192.
- Радовановић, Марко, *Фото-албуми Музеја историје Југославије*, Архив 1–2 (2015), 46–60.
- Радојчић-Костић, Гордана – Павловић, Бојана, *Библиографија академика Мирјане Живојиновић*, ПЕРИВОЛОС, књ. 1, Зборник у част Мирјане Живојиновић,

- уредници Бојан Миљковић, Дејан Џелебџић, Београд: Византолошки институт САНУ, 2015, 15–26.
- Ракић, Бошко, Надлежности архива на заштити архивске грађе и у вршењу јавних овлашћења, *Наша прошлост* 16 (2015), 217–228.
- Раковић, Александар, О смештању архивске грађе Међународног кривичног трибунала за ратне злочине у бившој Југославији (Хашког трибунала), *Архив* 1–2 (2015), 25–36.
- Rastović, Aleksandar, *Anglo-Saxon Historiography about the Responsibility for the Great War*, *Теме* 2 (2015), 581–591.
- Rastović, Aleksandar, *Robert Seton-Watson – Mary Edith Durham Polemics on the Responsibility for the Great War*, in: *The Serbs and the First World War 1914–1918*, edited by Dragoljub R. Živojinović, Belgrade: SASA, 435–446.
- Растовић, Александар, Срби, Руси и Први светски рат – један пример ревизије историје, *ИЧ* 64 (2015), 363–374.
- Рафаиловић, Јелена, Мирослав Јовановић: истраживати, писати и промишљати Балкан, *Годишњак ДИ* 2–3 (2014), 75–84.
- Ристовић, Милан, Мирослав Јовановић: истраживачки немир, енергија и изградња, *Годишњак ДИ* 2–3 (2014), 9–12.
- Rokai, Melina, *Existence of Collective Women's Experience Viewed in the Light of Historiography Referring to Women in Early Modern Western and Eastern Europe*, *Istraživanja* 26 (2015), 190–201.
- Станковић, Александар, Историјска белешка Фонда Земљорадничка задруга „Пољопривредник“ у Рибару, *Расински анали* 13 (2015), 315–318.
- Стојановић, Дубравка, *Мирослав Јовановић – историјар садашњости*, *Годишњак ДИ* 2–3 (2014), 49–56.
- Стругар, Владо, Владимира Стојанчевића књига о Првом српском устанку, *Глас САНУ* 17 (2015), 1–6.
- Тимофејев, Алексеј, *Руска емиграција у радовима Мирослава Јовановића*, *Годишњак ДИ* 2–3 (2014), 21–30.
- Урић, Ненад, *Библиографија Ангрије Рагенића*, *ИЧ* 64 (2015), 535–548.
- Urošević, Uroš, *Between Orientalism and Realpolitik: Serbia in Writings of Edoardo Scarfoglio and Carlo Sforza*, in: *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, editors in chief Srđan Rudić, Antonello Biagini, editor Biljana Vučetić, Belgrade: The Institute of History Belgrade – Sapienza University of Rome, 2015, 101–121.
- Чоловић, Славен, Употреба слободног софтвера у установама културе – пример Пекидерма као новог вида комуникације, *Архив* 1–2 (2015), 61–70.
- Шемјакин, Андреј, Мирослав Јовановић и Русија: људи, теме, публикације, *Годишњак ДИ* 2–3 (2014), 13–20.
- Шљукић, Вукадин, Дигитализација микрофилма – конверзија архивских докумената, *Архив* 1–2 (2015), 83–91.

Штетих, Марина, *Библиографија Браничевскої гласника*, Браничевски гласник 10 (2015), 9–24.

РАЗНО

- Алексић, Владимир – Митровић, Катарина – Станковић, Владан, *Библиографија Србије за 2013–2014. године*, Натписи и записи 1 (2015), 149–151.
- Andrijašević, Živko, *Istorija Crne Gore : (od najstarijih vremena do 2006. godine)*, Београд : Atlas fondacija : Vukotić media, 2015, 365 str.
- Andrić, Aleksandar, *Istorija Srba od 1918. do 2012.*, 1. izd., Београд : Утопија, 2015, 351 str.
- Антић, Чедомир, *Српска историја*, 2. изд., Београд : Vukotić Media, 2015, 365 стр.
- Антонић, Слободан, *Демократија*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Слио, 2015, 27–142.
- Антонић, Слободан, *Слика једної доба*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Слио, 2015, 763–850.
- Арнаутовић, Зорица, *Рецепти народних лекова из бележнице свештеника Никодима Поповића*, *Историјска баштина* 24 (2015), 73–98.
- Арсенијевић, Саво М., *Црквении и манастирскии у Епархији шумадијској*, Браничевски гласник 10 (2015), 253–260.
- Арсић, Ирена, *Знамениити Дубровчанин Анџун (Анџоније) Вучеитић (1845–1931)*, *Зборник о Србима у Хрватској* 9 (2015), 273–292.
- Арсић, Ирена, *Гости града : студије из старог и Дубровника 19. века*, Београд : Ars Libri, 2015, 164 стр.
- Баста, Данило Н., *Слободан Јовановић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Слио, 2015, 402–427.
- Berlingar, Boris – Mijatović, Boško, *Ilustrovana istorija beogradskih kafana : od Turskog hana do Aero kluba*, Београд : Arhipelag, 2015, 246 str.
- Berlini, Alesandro, *Eugenics and Sterilization Policies: The Case of Tattare*, *Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae*, 34, 1 (2015), 86–94.
- Bjelajac, Branko, *O verujućim i Hrista : progoni nazarena u Srbiji*, Београд : Centar 9, 2015, 208 str.
- Бјелајац, Миле, *Идолошке интeрпретације традиције и модернизације: неразумеване улоге војної фактора*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, *Зборник радова*, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 27.46.
- Бонцић, Драгомир, *Почетак наставе ваздухопловства на Техничком факултету у Београду*, ВИГ 1 (2015), 123–140.

- Белики прасак : сто година од атентата у Сарајеву : зборник радова са научног скупа одржаног 28. јуна 2014. у Центру за културу у Пожаревцу, уредник за Средњи век Владета Петровић ; уредник за Нови век Момчило Исић, Пожаревац : Центар за културу, 2015, 350 стр.
- Вељковић, Жарко Б. – Мићић, Милутин, *Криштика навода о Албанцима у уџбенику Историја за 6. разред основне школе*, Теолошки погледи 1 (2015), 105–132.
- Војводић, Михаило, *Стијан Новаковић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Слио, 2015, 466–486.
- Војиновић, Милош, *Социјалдемократија*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Слио, 2015, 270–298.
- Врбавац, Ђорђе, *Никола Милићевић (Луњевица)*, Шумадијски анали 8 (2015), 421–440.
- Vujnović, Andrej, *Svetozar Radojčić : život i delo*, 1. izd., Beograd : Zavod za udžbenike, 2015, 516 str.
- Вукановић, Милорад, *Српска православна оштина у Дубровнику*, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 253–272.
- Vukočić, Jelena, *Istorija, rat i identitet Srba u Republici Srpskoj*, Beograd : Čigoja : J. Vukočić, 2015, 294 str.
- Гаврић, Гордана, Два старосрпска натписа на чашама из Манастирка и Јошја, Натписи и записи 1 (2015), 29–33.
- Главинић – Кнез Милојковић, Добрила, *Наше и стране добровољне болничарке у рајтовима за наше ослобођење*, приредила Ана Стијеља, Наша прошлост 16 (2015), 209–216.
- Гулић, Милан, *Од Косова до Косова: изговорданске прославе на далматинском Косову као сјона између Срба у Далмацији и Косова и Метохије*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 65–93.
- Dašić, David Đ., *Istorija diplomatije : evolucija diplomatskog metoda u političkoj istoriji*, 2. izmenjeno i dopunjeno izd., Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2015, 840 str.
- Два века модерне српске дипломатије*, уредници Чедомир Попов, Драгољуб Р. Живојиновић, Слободан Г. Марковић ; одговорни уредник Душан Т. Батаковић, 2. изд., Београд : Балканолошки институт Српске академије наука и уметности, 2015, 434 стр.
- Делетић, Здравко – Виријевић, Владан, *Балкански народи и велике силе у 19. и 20. веку*, у: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: Историја, Лепосавић 2016, 203–217.
- Думић, Оливера – Николић, Драган, *Црква Св. Николе у Дворишту код Деспићовца до Другој светској рати*, Браничевски гласник 10 (2015), 87–104.

- Думић, Оливера, *Сџари најџиси из Миљковој манасџира*, Натписи и записи 1 (2015), 97–107.
- Ђокић, Небојша – Бабић, Николина, *Сџари најџиси у Манасџиру Фенек*, Натписи и записи 1 (2015), 47–89.
- Ђокић, Небојша – Думић, Оливера, *Шумадијски манасџири Драча и Грнчарица*, Шумадијски анали 8 (2015), 14–33.
- Ђокић, Nebojša – Miloradović, Dragana – Šaler, Dragan, *Stogodišnjica odbrane Stiga i Braničeva-na kopnu, vodi i vazduhu-1915-2015.*, Požarevac : Istorijski arhiv, 2015, 155 str.
- Ђорђевић, Dimitrije, The Austro–Hungarian Occupation Regime in Serbia and Its Break–Down in 1918, *Balkanica* 46 (2015), 107–134.
- Ђукић, Слободан, Школовање српских официра у Русији у XIX и првој деценији XX века, ВИГ 1 (2015), 61–76.
- Ђурић, Ђорђе, *Јован Жујовић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 388–401.
- Ђарић, Darko – Lekić, Dragan R., *Istorija lokalne uprave u Prokuplji*, Prokuplje : Istorijski arhiv Toplice, 2015, 101 str.
- Живковић, Милутин – Мирковић, Ена, *Махмуџбејовић (Бејоли) Сефегин (1885–1946) – сенатџор Краљевине Јуџославије*, у: *Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава: национални научни скуп са међународним учешћем*, Лепосавић 30. новембар 2015, књ. 2: *Историја*, Лепосавић 2016, 154–170.
- Животић, Александар, Ђенерал Драгутин Милутиновић (1865–1941). Војник и историчар, ВИГ 1 (2015), 41–60.
- Златић Ивковић, Zorica, *Manastir Vračevšnica*, [registar Milica Jovančićević ; prevod rezimea i legendi na engleski jezik Ljubomir Vasojević; na ruski Marina Vladimirovna Oks], Gornji Milanovac : Grafoprint, 2015, 337 str.
- Zorić, Mirjana – Stanković, Nebojša, *Istorija srpskog saniteta*, Beograd : Medija centar “Obrana”, 2015, 384 str.
- Илић, Предраг, *Нагежга Чокић*, Шумадијски анали 8 (2015), 211–215.
- Istorija medicine, farmacije, veterine i narodna zdravstvena kultura. Knj. 6, Zbornik radova sa VII naučno–stručnog skupa održanog 15 – 16. oktobra 2015. u Zaječaru, [urednik Nadežda Pedović]. – Zaječar : Istorijski arhiv “Timočka krajina”, 2015, 221 str
- Иштванић, Џиван, *Garnizonsko i štabno mesto Bela Crkva : 1773–1918*, [prevod rezimea na nemački jezik Renata Stojanov], 1. izd., Bela Crkva : Istorijski arhiv, 2015, 32 str.
- Јагодић, Милош, Процена демографских губитака Срба у периоду 1910–1921, Српске студије 6 (2015), 11–65.
- Јовановић, Владан, *О историјским и социолошким гејтерминанџама (исеуго) модернизације Србије*, у: *Традиција и трансформација: политичке и друш-*

- твене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 47–75.
- Јовановић, Добривоје, *Прошлост. Бр. 4 : зборник радова мр Добривоја Јовановића*, Јагодина : Д. Јовановић, 2015, 175 стр. : илустр. ; 29 cm
- Jovanović, Zoran M., *Istorija kraljevačke župe Sv. Mihaela Arkandela – verna slika naše istorije*, Beograd : Beogradska nadbiskupija, 2015, II, 157 str.
- Јовановић Пижон, Јован М., *Дневник : (1896–1920)*, приредили Радош Љушић и Миладин Милошевић. – Нови Сад : Прометеј ; Београд : Радио–телевизија Србије : Архив Југославије, 2015, XII, 721 стр.
- Јововић, Божидар, *Срби у погледима хрватских научника и високих црквених делатника*, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 135–228.
- Југословенско–амерички односи 1918–1945. : зборник докумената, приредили Предраг Крејић, Митар Тодоровић, Београд : Архив Југославије, 2015, XII, 481 стр.
- Karapandžin, Stevica S., *Verska služba u Vojsci Srbije : uticaj na operacije kopnene vojske*, Beograd : Medija centar “Odbrana” : Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2015, 298 str.
- Karapandžić, Nemanja, *Stanovništvo Starog Bečeja : 1701–1945 = Óbecse népessége : 1701–1945*, Bečej : Gradski muzej Bečej = Városi múzeum Óbecse, 2015, 112 str.
- Ковић, Милош, *Јован Скерлић, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 536–587.
- Ковић, Милош, *Либерализам, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 153–201.
- Ковић, Милош, *Национализам, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 202–269.
- Kraljevo 1250 – 2015 : 765 godina Srba i Francuza = 765 années des Serbes et des Français : medaljon prijateljstva = Medaillon de l'amitié : Beograd–Kraljevo–Pariz–Lion–Kan–Nica 26. april–28. jun 2015. = Belgrade–Kraljevo–Paris–Lyon–Cannes–Nice 26. avril–28. juin 2015, [urednik Ljiljana Nikšić ; prevod na francuski: Vladimir Pavlović, Tatjana Racković i Tijana Rakonjac], Beograd : Institut za uporedno pravo, 2015, 192 str.
- Krestić, Vasilije Đ., *Genocidom do Velike Hrvatske*, Beograd : Catena mundi, 2015, 175 str., [10] str. s tablama
- Крестић, Василије Ђ., *Један ојлед о југословенској идеји*, Глас САНУ 17 (2015), 247–254.
- Крестић, Василије, *Југословенство, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 143–152.
- Крестић, Василије Ђ., *Хрватске њрејензије на Босну и Херцеговину*, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015), 229–252.

- Кривокапић Јовић, Гордана, *Музеји, сџоменници, игенџиџиџи и џрагиџије у џоџиличком крају у 20. веку*, у: Традиџија и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку, Зборник радова, Књига 1, главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд 2015, 379–402.
- Кузовић, Дарко Р., *Урбанисџиџки развој Ужиџа у 18. и џрвој џоловини 19. века*, Зборник радова ФФ у Приштини 4 (2015), 183–205.
- Лазовић, Живан, *Бранислав Пеџронијевић*, у: *Срби 1903–1914 : исџорија иџеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 500–521.
- Lebl, Ženi, *Jevreji u Pirotu*, [predgovor izdavača Saška Velkova ; uvod Aleksandar Lebl ; pogovor Ana Lebl], 2. dopunjeno izd., Pirot : Muzej Ponišavlja, 2015, 182 str.
- Лома, Александар, *Веселин Чајкановић*, у: *Срби 1903–1914 : исџорија иџеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 749–
- Лома, Александар, *Језичка и еџничка џрошлосџи Сџаре Србије у свеџлу џоџономасџиџе*, у: Први балкански рат 1912–1913: историјски процеси и проблеми у светлости стогодишњег искуства, уредник Михаило Војводић, Београд: САНУ, 2015, 259–271.
- Лубардић, Богдан, *Николај Велимировић*, у: *Срби 1903–1914 : исџорија иџеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 328–357.
- Максимовић, Миломир, *Траџом заборављених боџомља – џрилоџ џознавању сџарије црквене исџорије Ужичкоџ краја*, у: Српска теологија данас 2014, књига 6, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 168–179.
- Marković, Predrag J. – Kastratović Ristić, Veselinka, *Tito : a short biography*, [translation into english Jelena Bajić]. – Belgrade : Museum of Yugoslav History, 2015, 100 str.
- Марковић, Саша С. – Зобеница, Адела Ј., *Косовско предање као подстиџај у равнотеженом карактеру идентитета или поглед без претензија*, Зборник радова ФФ у Приштини 1 (2015), 25–44.
- Marttinen, Terry-Lee Marie, *Scandinavian Anthropology, Eugenics and the Post-Colonial Geneticization of Sami Culture*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 68–85.
- Матко, Стевица П., *Немачко војничко гробље на Бановом брду у Београду : (1915–2015)*, Београд : Микро књига, 2015, 70 стр.
- Милановић, Јасмина В., *Делфа Иванић : заборављене усџомене*, Београд : Еволута, 2015, 274 стр.
- Milanović, Jasmina, *Odbor gospođa „Kneginja Ljubica“ 1899–1942*, Istorija 20. veka 1 (2015), 23–34.
- Mileker, Feliks, *Istorija grada Velike Kikinde : 1412–1918*, prevela sa nemačkog Tanja Raca. – Kikinda : Narodna biblioteka “Jovan Popović”, 2015, 120 str.

- Милосављевић, Борис, *Божидар Кнежевић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 428–449.
- Milošević, Desanka – Rakočević, Živojin, *Manastir Gračanica*, priredilo sestinstvo manastira Gračanica. – Prizren : Eparhija raško-prizrenska ; Gračanica : Manastir Gračanica, 2015, 141 str.
- Milutinović, Zoran, *Europe in the Balkan Mirror*, Balcanica 46 (2015), 255–272.
- Митровић, Момчило – Манојловић Пинтар, Олга, *Између сећања и усјомена*, ТИ 1 (2015), 147–159.
- Михајловић, Дарко, *Пошћуковник Новак Вуковић (1889–1975)*, Расински анали 13 (2015), 147–154.
- Мишић, Синиша – Фостиков, Александра, *Неколико најпјиса из Подриња*, Натписи и записи 1 (2015), 21–28.
- Nadoveza, Branko, *Balkanski lavirinti*, Beograd : Metafizika, 2015, 173 str.
- Nadoveza, Branko – Vanku, Milan, *Srpsko rumunski odnosi u novijoj istoriji*, Beograd : Metafizika, 2015, 405 str
- Наумовић, Слободан, *Јован Цвијић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 662–748.
- Научна tribina istoričara : zbornik predavanja održanih 2010–2011. godine*, urednici Snežana Božanić, Goran Vasin, Novi Sad : Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 2015, 76 str.
- Nedeljković, Slaviša – Đorđević, Miloš, *The Habsburg Monarchy and Serbs in the Ottoman Empire up until the Congress of Vienna (1739–1815)*, Limes plus 3 (2015), 23–37.
- Нинковић Ташић, Александра, *Михајло Идворски Пујин*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 522–535.
- Новаковић, Драган, *Цркве и верске заједнице у усјавима Србије*, Српска теологија у двадесетом веку 18 (2015), 64–86.
- Pavić, Milorad, *Kratka istorija Beograda*, prevod na engleski Kristina Pribičević–Zorić, 9. Deretino izd. – Beograd : Dereta ; Belgrade : Dereta, 2015, 87 str.
- Pavlović, Vojislav, *De la Serbie vers la Yougoslavie : la France et la naissance de la Yougoslavie 1878–1918*, Belgrade : Institut des etudes Balkaniques ASSA, 2015, 498 str.
- Палавистра, Александар – Милосављевић, Моника, *Милоје М. Васић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 319–327.
- Петковић, Жарко, *Никола Вулић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 358–373.
- Петровић, Александар, *Косџа Сјојановић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 604–626.
- Петровић, Александар, *Милушџин Миланковић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 450–465.

- Попадић, Сава, *Манастир Дренча*, Александровац : Завичајни музеј Жупе, 2015, 68 стр.
- Попара, Есад, *Посленици у култури – и у рату и у миру*, Расински анали 13 (2015), 271–284.
- Поповић Филиповић, Славица, *Др Леонард Лонџкијевић – трајање у сећањима*, Шумадијски анали 8 (2015), 180–210.
- Премовић-Алексић, Драгица, *Цркве и манастир Сџаре Рашке = Churches and Monasteries of Old Raska*, Нови Пазар : Музеј “Рас”, 2015 (Нови Сад : Панпапир). – 274 стр., [2] стр. с таблама
- Протић, Александар, *Никола Тесла, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Cliо, 2015, 647–661.
- Protić, Milan St., *Velika iluzija : život i smrt Jugoslavije*, Beograd : Colorgrafx, 2015, 285 str.
- Пузовић, Владислав, *Московска патријаршија и комунизам у XX веку: декларација митрополита Сергија (Страгородског) из 1927. године и њена рецепција почетком XXI века, у: Српска теологија данас 2014, књига 6*, Београд, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања: Београд 2015, 11–21.
- Радић, Коста С. – Лазаревић, Звездана М., *Сћанислав Бинички (1872–1842)*, Весник ВМ 42 (2015), 249–261.
- Radovanović, Vitomir – Radovanović Vasiljević, Radmila, *Mala istorija Obrenovca*, Beograd : Kulturno–prosvetna zajednica Srbije, 2015, 183 str.
- Радојевић, Мира, *Љубомир Љуба Сџојановић, у: Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Cliо, 2015, 627–646.
- Рацковић, Ратко, *Родослов Рајка Галечића Кеђа*, Споменица ИАС 14 (2015), 206–224.
- Ристановић, Петар, *Књига гостију манастира Високи Дечани (1924–1945) као историјски извор*, Баштина 39 (2015), 171–188.
- Savkov, Ilija, *Istorija apotekarstva na tlu današnje Vojvodine*, Novi Sad : Matica srpska, 2014 [tj.] 2015, 348 str.
- Sacks, Adam J., *Wiedergutmachung and its discontents*, Limes plus 2 (2015), 39–48.
- Samardžija, Zdenko, *Midwives and Obstetrics in Baranja, Slavonia and Syrmia Since the Beginning of 17th to the Beginning of 20th Century*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 51–67.
- Święcicka, Malgorzata, *Jugoslavija i Jugosloven u jezičko–kulturnoj slici sveta Poljaka, u: Jugoslovensko–poljski odnosi u XX veku: zbornik radova, urednici Momčilo Pavlović, Andrzej Zaćmiński, Dragomir Bondžić*, Beograd: Institut za savremenu istoriju – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UKW, 2015, 482–492.
- Сијић, Милорад, *Драјомир Ј. Петковић – одломци из његовог живота*, Расински анали 13 (2015), 335–366.

- Srbi i Nemci : antologija tekstova kulturno-političkih veza dva naroda*, priredio Milorad Sofronijević, Pančevo : Mali Nemo, 2015, 329 str.
- Стаменовић, Игор, *Надгробни сјоменици из Понишавља*, Натписи и записи 1 (2015), 125–128.
- Станић, Вељко, *Михаило Гавриловић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 374–387.
- Станић, Вељко, *Сјаноје Сјанојевић*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 588–603.
- Станојловић, Нинослав С., *Генерал Вукоман Арачић (1850–1915), црџице за биографију*, Весник МС 42 (2015), 225–229.
- Станојловић, Нинослав, *Генерал Михаило Срећковић (1843–1920), љрило биографији*, Браничевски гласник 10 (2015), 71–76.
- Стевић, Миломир С. – Бабић, Николина Р., *Црква Св. Аџаџоника у заводу „Обилићево“*, Весник ВМ 42 (2015), 263–270.
- Stojanović, Aleksandar, *Eugenics and Racial Hygiene in Theory and Political Thought of the Serbian/Yugoslav Extreme Right 1918–1944*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 18–28.
- Стојановић, Никола, *Младосј једној љоколења (усјомене 1880–1920) ; Дневник ог јодине 1914. до 1918.*, приредио и предговор написао Миле Станић ; уредник Срђан Рудић. – Београд : Историјски институт, 2015, 407 стр.
- Столић, Ана, *Феминизам*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Clio, 2015, 299–316.
- Стругар, Владо, *Повести и љовеља Јуославије*, Београд : Интерпрес, 2015, 288 стр.
- Теодоровић, Мирјана, *Узроци, настанак и развој болести у Срему од 18. до почетка 20. века*, Споменица ИАС 14 (2015), 55–93.
- Тимотијевић, Милош, *Таково и Равна Гора: „сјтаро“ и „ново“ мијско месјо*, у: *Два века Другог српског устанка, Таково – Горњи Милановац: Центар за митолошке студије, Рача – Општина Горњи Милановац – Музеј рудничко-таковског краја, Горњи Милановац, 2015, 311–344.*
- Традиција и трансформација : политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку : зборник радова. Књ. 1., главни и одговорни уредник Владан Јовановић, Београд : Институт за новију историју Србије, 2015, 402 стр.
- Turda, Marius, *Minorities and Eugenic Subcultures in East–Central Europe*, Acta historiae, medicinae, stomatologiae, medicinae veterinariae, 34, 1 (2015), 8–17.
- Ćirković, Simo С., *Tri boje fraka : Tito, Andrić, Krleža – uporedna biografija*, 1. Deretino izd., Beograd : Dereta, 2015, 193 str., [16] str. s tablama
- Ujkanović, Enver – Ibrić, Sead, *Zbirka osmanskih tapija arhiva “Ras” : Novi Pazar i okolina*, Novi Pazar : Istorijski arhiv “RAS”, 2015.

- Феликс Каниц на Централном Балкану–150 година истраживања у Нишу : зборник радова : 30–31. мај 2014, приредила Ирена Љубомировић, Ниш : Филозофски факултет, 2015, 264 str.
- Фундић, Душан, *Михаило Пејровић Алас*, у: *Срби 1903–1914 : историја идеја*, приредио Милош Ковић, Београд : Клио, 2015, 487–489.
- Нека, Ladislav, *Dalmatini (Bunjevci) u slobodnim kraljevskim gradovima Segedinu i Subotici*, Subotica : Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata ; Pečuj : Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2015, 263 str.
- 1000–годишњика представљенја Svetog Kneza Vladimira (1015. – 2015. g.) = [tisjača] 1000–letie prestavlenija Svjatogo Knjazja Vladimira (1015 – 2015 gg.) : zbornik. Tom 1, [urednik Vitalije Tarasjev], Београд : Izdavačka kuća “Sveta Trojica” Ruske pravoslavne crkve, 2015, 93 str.
- Cerović, Ljubivoje, *Narodi na tlu Vojvodine : od praistorije do sredine dvadesetog veka*, Novi Sad : Prometej ; Trnava : Udruženje Srba u Slovačkoj = Spolok Srbov na Slovensku, 2015, 350 str., [24] str. s tablama
- Cerović, Ljubivoje, *Srbi u Slovačkoj*, [prevod na slovački jezik Rastislav Popović], Novi Sad : Prometej ; [Trnava] : Udruženje Srba u Slovačkoj, 2015, 333 str., [32] str. s tablama
- Челиковић, Борисав, *Јеремија М. Павловић као истраживач јужне Србије*, Вардарски зборник 10 (2015), 285–292
- Šćekić, Radenko – Leković, Žarko – Premović, Marijan, *Political Developments and Unrests in Stara Raška (Old Rascia) and Old Herzegovina during Ottoman Rule*, *Balkanica* 46 (2015), 79–106.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Redakcija BHR-a prihvata originalne naučne radove zasnovane na kritičkom istraživanju istorijskih izvora koji donose nove naučne rezultate i proširuju fond istorijskog znanja, u skladu s modernim tendencijama u istorijskoj nauci.

Radovi mogu biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, ali skrećemo pažnju autorima da, ukoliko žele da se njihovi radovi čitaju i, posebno važno, citiraju u inostranstvu, izaberu ovaj drugi jezik.

Radovi se šalju elektronskom poštom, na e-mail redakcije časopisa bel. hist.rev2010@gmail.com. Redakcija šalje potvrdu o prijemu teksta, a zatim se radovi prosledjuju recenzentima.

Kako bi se obezbedila **objektivnost recenzije**, od autora se traži da svoje podatke stave samo na posebnu – naslovnu stranu rada, koja se ne predaje recenzentima, tako da autori ostaju anonimni. Dve pozitivne recenzije, sastavljene prema određenom obrascu za recenzente (v.), neophodne su da bi tekst bio štampan.

Dužina rada ne treba da prelazi dva štampana autorska tabaka, odnosno 32 strane po 1.800 slovnih karaktera s prazninama ('with spaces'), što je ukupno 57.600 karaktera.

Formatiranje teksta: Tekst treba da bude otkucan **ćirilicnim ili latiničnim pismom** u Microsoft Wordu, koristeći isključivo font Times New Roman, dupli prored, 12pt veličina slova u osnovnom tekstu, 10pt veličina slova u fusnotama, u spisku Literature, i u Zaključku. Ako se koristi staro/novogrčki – sve se radi u ovom istom fontu, dok se za staroslovenski jezik isključivo koristi font Hram Studenica (na molbu autora, sekretar BHR će poslati mejlom).

Način citiranja u radovima na srpskom

U fusnotama se koristi skraćeni oblik citiranja, jer se potpune bibliografske jedinice nalaze u spisku Literature, iza osnovnog teksta, a ispred Summary-a (v. niže: Formalni elementi naučnog rada). Ako je iste godine jedan autor objavio više radova, onda se uz godinu dodaju slova: a, b, c, d, a njegovi radovi su uredjeni hronološki. Za zbornike radova, kolektivna dela, navode se urednici. Poželjno je posle mesta izdavanja navesti i izdavačku kuću.

– Blagojević, Miloš (2000): O 'Zemljištu radnje Nemanjine'. u: Kalić, Jovanka (ur.) *Stefan Nemanja – Sveti Simeon Mirotčivi. Istorija i predanje*, Naučni skupovi SANU, Beograd, 67–73.

- Blagojević 2000, 69.
 - Ćirković, Sima (1964a): *Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba*. Beograd: SANU
 - Ćirković 1964a, 153.
 - Ćirković, Sima (1964b): *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd: SKZ
 - Ćirković 1964b, 215.
 - Ćirković, Sima – Mihaljčić, Rade (ur.) (1999): *Leksikon srpskog srednjeg veka*. Beograd: Knowledge
 - Vladalac, LSSV, 54. (Blagojević, M.)
 - Kalić, Jovanka (ur.) (19942): *Istorija srpskog naroda II*. Beograd: SKZ
 - ISN II, 51. (Ćirković, S.)
 - Ferjančić, Božidar (1970): *Sevastokratori i kesari u srpskom carstvu. Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu, XI/1, 255–262.*
 - Ferjančić, Božidar (ur.) (1959): *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*. Beograd: Vizantološki institut SANU
 - Konstantin Porfirogenit, *Spis o narodima, VIINJ II, 54.*
- Radovi napisani na srpskom jeziku treba da poseduju sledeće formalne elemente:

1. **Naslovna strana** – ime i prezime autora, titula, zaposlenje; e-mail i poštanska adresa, i naslov rada na srpskom i engleskom jeziku; **tekst koji će ići u prvoj fusnoti pod ***, u kojoj autor izražava zahvalnost određenim licima, institucijama i navodi naslov projekta na kome je angažovan
2. **Text rada** – Pun naslov; prevod naslova na engleski jezik;
 - **Abstract** – od 150 do 250 reči na engleskom jeziku koji pruža kratak sadržaj članka i sadrži termine potrebne za indeksiranje radova,
3. **5 – 8 ključnih reči** – srpskih i engleskih
4. **Literatura** – azbučni/abecedni spisak svih korišćenih dela, uz posebno izdvajanje neobjavljene arhivske građe na početku liste.
5. **Zaključak** – na engleskom jeziku, obima do 1/10 ukupne dužine rada

INSTRUCTION FOR AUTHORS

BHR Editorial Board accepts original scientific texts based on critical research of historical sources, which produce new scientific results and expand the quantity of historical knowledge, following the modern trends in historical science.

Contributions can be written in Serbian or English language, however, we would suggest the usage of the latter to those authors who wish that their texts be cited in the works of foreign colleagues. Texts should be sent to the following e-mail: bel.hist.rev2010@gmail.com and every author receives a mail confirming its reception, and then they are distributed to peer-reviewers. To allow **blind refereeing**, authors are asked to identify themselves only on the separate, title page, which should show their names and full postal address for editorial correspondence. This page is not given to reviewers, thus the authors remain anonymous. Two positive reviews, made according to peer-reviewing pattern (cf.), are prerequisites for publishing.

Formatting: Text should not exceed 32 pages with 1.800 characters, i.e. total of 57.600 characters. It should be typed in Microsoft Word, Times New Roman, double spaced, 12pt for text, 10pt for footnotes, the List of references, and the Summary. For Old/Greek language authors are required to use this same font, and for Old-Slavic we recommend 'Hram Studenica' (it can be obtained from the secretary of BHR).

Citation rules for English texts and works written in English or other foreign languages – authors are free to use any of the standard types of citation (Chicago, AHR et al.), only to follow it consequently throughout the text.

- For citing Serbian texts, their titles should be translated in English [in brackets]

A full list of references is required at the end of the text, before Summary, and therefore, citations in footnotes are given in shortened form. If there is more than one work of the same author published in the same year, with year is added: a, b, c, d, and the publications are given in chronological order:

Doe 2007a, 332.

Doe 2007b, 65.

Doe 2008, 164.

Contributions written in English should have the following formal parts:

1. **Title page** – author's name, title, position, employment, e-mail; title of the text; **text of the first footnote under *** – contains acknowledgments and/or the title of the project she/he is currently engaged in
2. **Text** – full title with/without subtitle
 - **Abstract** – 150 to 250 words – gives a short overview of the text, with terms usually used for indexing
 - **5 to 8 key words** – terms which are usual for indexing articles
3. **List of references** in alphabetical order, with archival material given separately, at the beginning of the List,
4. **Summary** – can be written in Serbian, or language other than English, and should be extensive, up to 1/10 of the whole text

Reviewers

National Reviewers

1. Prof. dr Andrija Veselinovic, aveselin@f.bg.ac.rs Serbian History of the Middle Ages, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
2. Prof. dr Rados Ljusic, rados.ljusic@open.telekom.rs Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University
3. Prof. dr Milan Ristic, ristovicm@yahoo.com European Contemporary History, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
4. Prof. dr Dubravka Stojanovic, Representations of Balkan, Yugoslav and Serbian history in history textbooks and history teaching and its impact on identity construction, European Contemporary History
5. Prof.dr Ognjen Radonjic, oradonji@f.bg.ac.rs Associate Professor, Sociology and Economic History, Department of Sociology, Faculty of Philosophy, Faculty of Philosophy, Belgrade University, Serbia
6. Prof. dr Milos Jagodic, mjagodic@f.bg.ac.rs Associate Professor, Serbian History of the 19th century, Department of History, Faculty of Philosophy, Belgrade University.
7. Dr Nedeljko Radosavljevic, nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs Serbian Early Modern History, Research Fellow PhD, Historical Institute, Belgrade
8. Dr Momcilo Pavlovic, office@isi.co.rs, Research Fellow PhD, Serbian Contemporary History, Institute for Contemporary History, Belgrade
9. Professor Dejan Mikavica, mikavica@ff.uns.ac.rs, Serbian History of the 19th century
10. dr Duško Kovačević, Professor, profesorkovacevic@gmail.com, Serbian Early Modern History, Serbians in Vojvodina under Austro – Hungarian rule, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
11. dr Branko Bešlin, Associate Professor, beslin@ff.uns.ac.rs, Early Modern Serbian History, History Department, Faculty of Philosophy in Novi Sad
12. Vladan Gavrilović, Associate Professor, gavra1@yahoo.com, Modern Serbian History,

13. dr Biljana Šimunović-Bešlin, Associate Professor, simunovic@ff.uns.ac.rs, History of Yugoslavia
14. dr Ivan Jordović, Associate Professor , www.ff.uns.ac.rs, Ancient History Egypt and the old East, Ancient Greece and Ancient Rome
15. dr Đorđe Đurić, Assistant Professor, djdjuric@yahoo.com Serbian History of the 19th Century
16. dr Ifigenija Draganić, Assistant Professor, www.ff.uns.ac.rs Classic Sciensis and Classic Languages in Antient times
17. dr Goran Vasin, docent e-mail: goranvasin@yahoo.com, History of the Karlovac Abby, History of the Serbian political ideas 1804 to 1918, History of the Hapsburg Monarchy during the 19th and 20th century

Foreign Reviewers

1. Univ.-Prof. Dr. Thomas Corsten, thomas.corsten@univie.ac.at. Institut für Alte Geschichte und Altertumskunde, Papyrologie und Epigraphik, Universität Wien
2. Prof. Dr. Alexander Nikolov, alnik_1999@yahoo.com, Faculty of History, Sofia, Ancient and Medieval History
3. Prof. Dr Albrecht Berger, albrecht.berger@lmu.de, Universität: Institut für Byzantinistik, Byzantinische Kunstgeschichte und Neogräzistik Geschwister-Scholl-Platz 1 D-80539 München
4. Maxim V. Bratersky Professor: mbratersky@hse.ru Faculty of World Economy and International Affairs / School of International Affairs Leading Research Fellow: Faculty of World Economy and International Affairs / Center for Comprehensive European and International Studies (CCEIS)
5. Prof.dr Josip Vrandečić, josipvra@yahoo.com, josip.vrandecic@ffst.hr Faculty of Philosophy (Department of History), Professor of Early Modern History (Europe, Mediterranean and Balkans), University of Split
6. Prof. dr Wendy Bracewell, w.bracewell@ucl.ac.uk, School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
7. Prof. dr Eric Gordy, e.gordy@ucl.ac.uk School of Slavonic Studies, Professor of South East European History University Collage of London,
8. dr.sc. Ljiljana Dobrovšak, ljiljana.dobrovsak@pilar.hr, Institut for Arst and Humanities Ivo Pilar, Zagreb, senior researcher (Contemporary Balkans History, Jewish History and Economic History)

-
9. Ulf Brunnbauer, University of Regensburg ulf.brunnbauer@geschichte.uni-regensburg.de (Germany) Institute of History, Chair of Southeast and East European History
 10. Doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc., helena.stranjik@ff.cuni.cz Deputy Director Department of South Slavonic and Balkan Studies, Charles University in Prague
 11. Prof.dr Slobodan Marković, slobamar@eunet.rs Faculty of Political Science (Political History of South East Balkans) University of Belgrade.
 12. Prof. dr Ivo Goldstein, igoldste@f.zg.hr, Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Byzantium and Croatian history in the Middle Ages, especially the early Middle Ages
 13. Egidio Ivetic, egidio.ivetic@unipd.it, Associate professor, Serbian Albanian foreign relations, University of Padova
 14. Dr, Sc. Snjezana Koren, skoren@ffzg.hr senior lecturer, text book and teaching history research, Department of History, Faculty of Philosophy, Zagreb Croatia.

**БЕОГРАДСКИ ИСТОРИЈСКИ ГЛАСНИК (БИГ)
BELGRADE HISTORICAL REVIEW (BHR)**

Vol. VII (2016)

Издавач

Филозофски факултет — Одељење за Историју
Универзитет у Београду
Чика Љубина 18–20/V, 11000 Београд, Србија
bel.hist.rev2010@gmail.com
тел.: + 381 11 3206 270, факс: + 381 11 2639-356

Лектура и коректура српског текста
уредништво (редакција)

Лектура и коректура енглеског текста
аутори

Компјутерска припрема за штампу
Предраг Кнежевић

Штампа
ЈП Службени гласник
Лазаревачки друм 13–15, Београд

Тираж
300